Mujo Begić - Senadin Ramić - Zlatan Ališić

TOMAŠICA - MASOVNA GROBNICA

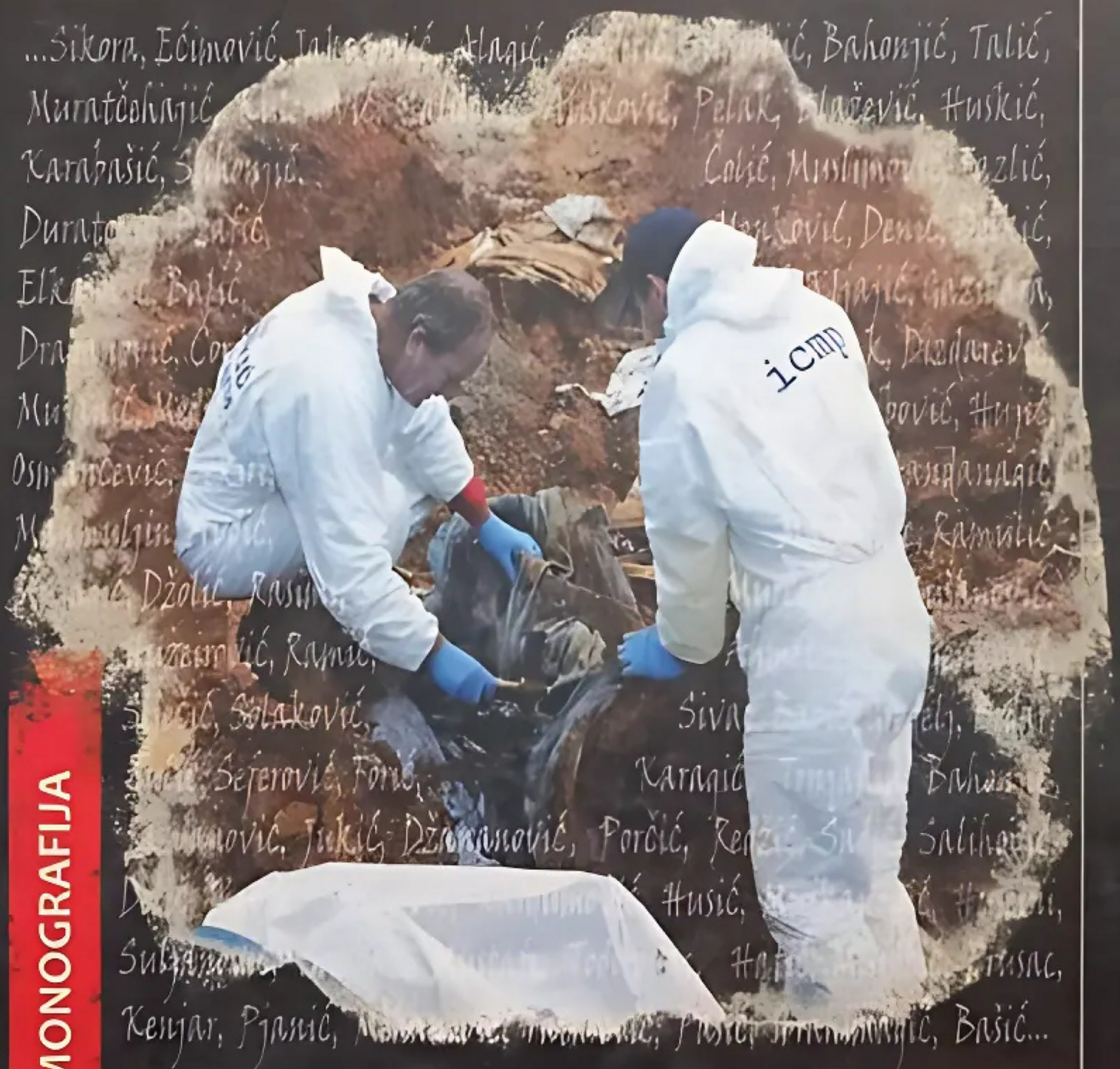

MONOGRAFIJA

Sarajevo, 2015.

MUJO BEGIĆ • SENADIN RAMIĆ • ZLATAN ALIŠIĆ

TOMAŠICA – MASOVNA GROBNICA

Sarajevo, 2015.

Izdavač:

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača:

Dr. sc. Rasim Muratović

Recenzenti:

Prof. dr. Smail Čekić
Mr. sc. Esad Bajramović

Autori fotografija:

Zlatan Ališić, Mujo Begić, Senadin Ramić, Amir Demirović, Amel Emrić, Smail Pačić, Olivier d'Angély, Hamdija Nesimović, Anadolu Agency

Izrada karata:

Edvin Pačić

Lektor:

Fikret Felić

Dizajn korica:

Fikret Hrnjica, dipl. ing. arh.

Priprema i štampa:

Grafičar, Bihać

Tiraž:

1.000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

© Sva prava pridržana
Ova knjiga zaštićena je autorskim pravima. Nijedan dio ove knjige ne smije se fotokopirati ili na drugi način reproducirati, spremati u obliku pogodnom za umnožavanje ili prenositi bilo kojim elektronskim ili mehaničkim putem bez prethodne saglasnosti autora.

MUJO BEGIĆ • SENADIN RAMIĆ • ZLATAN ALIŠIĆ

TOMAŠICA – MASOVNA GROBNICA

Sarajevo, 2015.

SADRŽAJ

UVOD 7

1. DIO: UVOD ZA TOMAŠICU 9

1.1. Osnovne karakteristike općine Prijedor 11

1.2. Kako je počelo – Prijedor, 29/30. aprila 1992. godine 12

1.3. Napadi srpskih snaga i nastanak masovne grobnice Tomašica 15

1.4. Početak masovnih ubijanja Bošnjaka i Hrvata 16

1.5. Ubijeni Kozarčani – prve žrtve Tomašice 18

1.6. Zločini srpskih snaga u gradu Prijedoru – ubijanje na ulicama 23

1.7. Zločini srpskih snaga na području Brda – ubijanja pred očima najmilijih 27

2. DIO: TOMAŠICA – NAJVEĆA PRIMARNA MASOVNA GROBNICA U BOSNI I HERCEGOVINI 37

2.1. Prikrivanje posmrtnih ostataka ubijenih žrtava 39

2.2. Ekshumacija masovne grobnice Tomašica 46

2.3. Kako su žrtve ubijene – vrste smrtnih povreda 109

2.4. Posjeta lokalitetu masovne grobnice Tomašica 119

2.5. Identifikacije žrtava iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa 127

2.6. Dženaza žrtvama Tomašice 131

2.7. Medijska izvještavanja o pronalasku masovne grobnice Tomašica 144

2.8. Pomoć u ekshumaciji 149

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 151

IZVORI I LITERATURA 152

UVOD

Pronalazak masovne grobnice Tomašica u javnosti izazvao je pažnju koja je rijetko koga ostavila ravnodušnim. Kod velikog broja ljudi u Bosni i Hercegovini i šire, izazvala je velike emocije, nevjericu, nadu kod porodica nestalih da će konačno biti pronađeni njihovi najbliži, ali i osudu počinilaca zločina nad nesrpskim stanovništvom na području općine Prijedor. Međutim, ima i onih koji iz drugačije perspektive pronalazak ove grobnice doživljavaju. To su oni koji različito doživljavaju i percipiraju počinjenje genocida na području općine Prijedor 1992. godine. Njihova viđenja uglavnom se svode na to da pokušaju umanjiti, minimizirati i stvoriti kod sebe lažnu sliku o zločinima koje su počinili pripadnici njihovog naroda. Ima, nažalost, i onih koji slave zločince koji su počinili ove zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Kada je javnosti, domaćoj i međunarodnoj, objavljena vijest o pronalasku najveće primarne masovne grobnice u Bosni i Hercegovini, od tada počinje zanimanje za masovnu grobnicu Tomašica. Ova tema nije samo u medijima izazvala pažnju, ona je postala predmetom zanimanja i istrage Haškog tribunala[1] i domaćih pravosudnih institucija. U javnosti se kroz medijska izvještavanja u obliku vijesti, kratkih komentara, kolumni ili tekstova, tematskih emisija uglavnom ukratko govorilo o masovnoj grobnici Tomašica. Ove dnevne vijesti svodile su se na broj ekshumiranih, ko je posjetio lokalitet masovne grobnice, razgovor sa porodicama žrtava ili onima koji su direktno radili na ekshumacijama. Značajnijih radova, knjiga i prikaza masovne grobnice Tomašica u našoj društvenoj i naučnoj javnosti nema.

Kako bi u širem kontekstu obradili masovnu grobnicu Tomašicu, odlučili smo se da kroz monografski prikaz kažemo nešto novo i više od onog što je već rečeno ili zapisano. Za to ima više razloga. Prije svega, želimo ne samo da podsjetimo na Tomašicu nego da kao aktivni sudionici pronalaska, ekshumacije, identifikacije i ukopa posmrtnih ostataka nevinih žrtava izvršimo svoj dug da se na cjelovit način sistematiziraju i objave do sada prikupljena i obrađena saznanja o masovnoj grobnici Tomašica. U sudskim presudama pred ICTY, domaćim pravosudnim institucijama, relevantnim naučnim saznanjima, događaji na području općine Prijedor 1992-1995. godine samo su djelimično obrađeni i javnost u najvećoj mjeri nije upoznata sa razmjerama zločina počinjenih od strane pripadnika srpskih vojnih i policijskih snaga.

Najteži zločini nad Bošnjacima i Hrvatima na području općine Prijedor trajali su kontinuirano u periodu maj-oktobar 1992. godine, a kasnije, do kraja 1995. godine, taj intenzitet bio je slabiji. Najmasovnija ubijanja dešavala su se od maja do kraja augusta 1992. godine, kada su u Tomašicu dovezeni posmrtni ostaci nevinih žrtava. U Prijedoru je izvršen masovni zločin, masovno, namjerno, organizovano ubijanje i nasilno protjerivanje Bošnjaka i Hrvata.

[1] *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* (Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju) (dalje u tekstu: ICTY).

Kroz ovu monografiju želimo na jedan cjelovit način da obradimo masovnu grobnicu Tomašicu, počevši od ubijanja žrtava, nastanka grobnice, prikrivanja i izmještanja, traganja, pronalaska grobnice, ekshumacije, identifikacije žrtava, načina ubijanja žrtava i ukopa posmrtnih ostataka žrtava.

Monografija *Tomašica - masovna grobnica* prvi je pokušaj u Bosni i Hercegovini da se na jednom mjestu prezentira u širokom rasponu jedna masovna grobnica od momenta ubijanja žrtava do njihove sahrane. U tom smislu prikupljene su i obrađene određene činjenice, dokumenti, fotografije i svjedočenja žrtava. Cilj nam je da objedinimo, sistematiziramo sva dosadašnja saznanja, ali i vlastita iskustva kao aktera na pronalasku i ekshumaciji posmrtnih ostataka žrtava masovne grobnice Tomašica, ali i drugih grobnica.

Osnov za ovu monografiju je knjiga jednog od autora, doc. dr. Muje Begića, *Genocid u Prijedoru,* gdje se u jednom poglavlju obrađuje i masovna grobnica Tomašica. Dokumenti, fotografije i svjedočenja koja su prikupljena trebaju u značajnoj mjeri doprinijeti opisu svih aktivnosti od pronalaska do ukopa posmrtnih ostataka nevinih žrtava. Veliki problem prilikom pisanja jeste nedostatak dokumenata policije SJB Prijedor i vojnih jedinica koje su djelovale na ovom području. U prvom redu ti dokumenti se odnose na pripadnike vojnih i policijskih snaga koje su ubijale civilno stanovništvo, dokumenti o prikrivanju zločina i izmještanju posmrtnih ostataka žrtava.

Ovom monografijom nemamo namjeru detaljno ulaziti u ubijanja svih žrtava, ali želimo kroz primjere pojedinih žrtava pokazati obrazac postupanja dijela pripadnika policije SJB Prijedor i vojnih jedinica koje su počinile genocid i zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Istovremeno, ovom knjigom neće u cijelosti biti prikazan obrazac postupanja prema nesrpskom stanovništvu općine Prijedor. Svrha ove monografije je opisati pripreme, planiranje, organiziranje i izvršenje masovnih zločina koji su rezultirali nastankom masovne grobnice Tomašica. Svakako da ćemo kroz monografiju ukazati na vezu između primarne masovne grobnice Tomašica i sekundarne masovne grobnice Jakarina kosa. Ova povezanost između ovih grobnica ukazuje na namjeru najviših srpskih političkih, vojnih i policijskih funkcionera, ne samo Prijedora nego i šire, da prikriju posmrtne ostatke nevino ubijenih. Kroz ovu knjigu nastojat ćemo detaljnije analizirati samu ekshumaciju i identifikaciju žrtava, uz nastojanja da kroz fotografije dokumentiramo što više činjenica. U monografiji ćemo koristiti fotografije koje su nastale u toku same ekshumacije, dženaze i ukopa posmrtnih ostataka žrtava. Fotografije u monografiji djelo su autora monografije, fotoreportera i drugih koji su, bez ikakavih uslovljavanja, ustupili svoje fotografije na korištenje i objavljivanje. Iz tog razloga svima njima pripada velika zahvalnost na ustupanju pojedinih fotografija, ali i Edisu Vojiću na pomoći u odabiru fotografija

1. DIO

UVOD ZA TOMAŠICU

1.1. Osnovne karakteristike općine Prijedor

Općina Prijedor nalazi se na sjeverozapadu BiH i zauzima centralno mjesto na području Bosanske krajine. Površina ove općine je 834 km^2, nadmorska visina je 135 metara. Općina Prijedor, je prema popisu stanovništva iz 1991. godine, brojila ukupno 112.543 stanovnika, od kojih se 49.351 (ili 43,9%) izjasnilo kao Bošnjaci; 47.581 (ili 42,3%) izjasnilo se kao Srbi, 6.316 (ili 5,6%) kao Hrvati, 6.459 (ili 5,7%) kao Jugosloveni, 2.836 (ili 2,5%) stanovnika izjasnilo se kao pripadnici drugih nacionalnosti.[2] Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u gradu Prijedoru živjelo je 34.635 stanovnika, a 77.908 je živjelo van gradskog područja. Općina Prijedor ima 77 naselja. Prema rezultatima popisa, Bošnjaci su u Prijedoru bili najbrojnija etnička zajednica. Prije agresije na RBiH, većina Bošnjaka živjela je u naseljima Bišćani, Čarakovo, Čejreci, Ćela, Donja Ljubija, Donja Puharska, Hambarine, Kamičani, Kevljani, Kozarac, Kozaruša, Rakovčani, Rizvanovići, Trnopolje i Zecovi. Srbi su činili većinu u mjestima Božići, Brezičani, Busnovi, Cikote, Čirkin Polje, Donja Dragotinja, Donji Orlovci, Donji Volar, Gomjenica, Gornja Dragotinja, Gornji Jelovac, Gradina, Jutrogošta, Lamovita, Marićka, Miska Glava, Omarska, Orlovača, Petrov Gaj, Rakelići, Rasavci, Tukovi i Veliko Palančište. Najviše Hrvata živjelo je u Ljubiji, Donjoj Ljubiji, Gornjoj Ravskoj, Ljeskarama, Miskoj Glavi i Šurkovcu. U gradu Prijedoru nešto više živjelo je Srba u odnosu na Bošnjake i Hrvate.[3] Gradska naselja bila su mješovitog nacionalnog sastava, sa podjednakim brojem Bošnjaka i Srba.

Prije agresije na RBiH, Prijedor je spadao u privredno razvijenije općine u BiH. Glavni nosioci razvoja bili su rudnik željezne rude *Ljubija sa svojim kopovima*, tvornica papira *Celpak*, fabrika keramičkih pločica *Keraterm*, fabrika vafla *Mira Cikota*, *Ciglana* i druga preduzeća.[4] Prijedor je imao izuzetnu prometnu povezanost željezničkom i putnom infrastrukturom, što je bilo značajno za privredni razvoj ovog kraja. Općina Prijedor, upravo zbog velikog broja Bošnjaka, ekonomski moćnih i velikim brojem intelektualaca, smještena u srcu Bosanske krajine (koja je trebala biti jezgra buduće zapadne srpske države), bila je velika smetnja svim velikosrpskim planovima. Zbog svog geostrateškog položaja, općina Prijedor našla se na putu realizacije ideje stvaranja velike Srbije, jer, kako se navodi u Presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić, "opština Prijedor bila je značajna za Srbe zbog toga što je predstavljala dio kopnenog koridora koji je spajao srpska područja u hrvatskoj Krajini na zapadu sa Srbijom i Crnom Gorom na istoku i jugu."[5]

[2] *Etnička obilježja stanovništva*, Zavod za statistiku RBiH, Sarajevo, 1993, str. 18.

[3] *Nacionalni sastav stanovništva*, Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Statistički bilten br. 234, Državni zavod za statistiku RBiH, Sarajevo, 1993, http://hr.wikipedia.org/wiki/Prijedor, ttp://www.prijedorgrad.org/programCir.aspx?programCode=33&Mjesne-zajednice.

[4] Rasim Musić, *Prijedor–sjećanje za nezaborav*, Udruženje logoraša Bihać, Bihać, 2001, str. 29.

[5] ICTY, Predmet br. IT-94-1-T, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda u predmetu Duško Tadić (dalje: ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*), paragraf 127.

1.2. Kako je počelo – Prijedor, 29/30. aprila 1992. godine

Sve je počelo nakon izbora 1990. godine. Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu: SDS) krenula je u osnivanje paralelnih struktura vlasti na cijelom području Bosne i Hercegovine. Prema uputama centrale, SDS općine Prijedor osnovao je odvojenu tzv. srpsku skupštinu opštine Prijedor.[6] Istovremeno je tzv. Skupština srpskog naroda opštine Prijedor donijela odluku o pripajanju Autonomnoj regiji Bosanska krajina (dalje: ARK-a).[7] Ove odluke donesene su nekoliko mjeseci prije nasilnog preuzimanja vlasti u općini Prijedor. Cilj donošenja ovih odluka bio je nasilno preuzimanje vlasti od strane SDS-a općine Prijedor.

Preuzimanje vlasti nasilnim putem u općini Prijedor od strane SDS-a bilo je planirano za 1. maj 1992. godine. U članku o preuzimanju vlasti od 28. aprila 1995. godine, *Kozarski vjesnik* piše da se SDS prvobitno odlučio za 1. maj 1992. Međutim, nadležni u SDS-u smatrali su da je dolazak depeše u centar veze SJB Prijedor, koju je, navodno, poslao ministar unutrašnjih poslova RBiH Alija Delimustafić, a kojom se naređuje blokada JNA (kasarni, konvoja i transporta) u poslijepodnevnim satima 29. aprila 1992, dovoljan razlog da akciju započnu dan ranije.[8] Međutim, već ranije su ove pripreme počele, o čemu svjedoče brojni dokumenti i utvrđene činjenice u sudskim procesima pred MKSJ i domaćim pravosudnim institucijama. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se: "Sedmicu dana kasnije, 23. aprila 1992, prijedorski opštinski odbor SDS-a odlučio je, između ostalog, pojačati Krizni štab i potčiniti Kriznom štabu sve jedinice i rukovodni kadar, kao i to da se odmah počne raditi na preuzimanju vlasti bez obzira na koordinaciju sa JNA."[9]

Dogovori o nasilnom preuzimanju vlasti u Prijedoru intenzivirani su 29. aprila 1992. godine. Srpski politički, policijski i vojni zvaničnici donijeli su konačnu odluku da 30. aprila 1992. godine nasilno preuzmu apsolutnu vlast u Prijedoru. Za realizaciju ovog dogovora već ranije su bile spremne adekvatne policijske i vojne jedinice. Tako Simo Drljača 30. aprila 1992. godine obavještava CSB Banja Luka i kaže: "mobilisano je 10 stanica milicije sa 1.587 pripadnika."[10] Da je sve bilo pripremljeno i da su bile organizirane srpske vojne i policijske jedinice potvrdio je Slobodan Kuruzović gostujući u radijskoj emisiji povodom sjećanja na dane nasilnog preuzimanja vlasti u općini Prijedor: "Jednostavno je naređena mobilizacija u dva sata noću, da svi naoružani Srbi, i u gradu i u prigradskim naseljima i selima, zauzmu svoje položaje, ovaj, dogovorili smo se gdje, kako i na koji način, i da budu spremni u četiri sata ujutro, ako bude trebalo, striktno, samo po mojoj naredbi, samo da se uđe u grad. Tako je i bilo."[11] Policijske snage su okupljene u Čirkin Polju. Nakon što su im precizirani zadaci, podijeljeni su u grupe od dvadeset policajaca. Glavni zadaci su bili zauzimanje zgrade Općine, Stanice javne bezbjednosti (dalje: SJB), zauzimanje Radio-Prijedora, pošte, zgrade suda, banke. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se postojanje dogovora o nasilnom preuzimanju vlasti, gdje se potvrđuje: "(...) rekli su da su sastanku u kasarni održanom 29. aprila 1992.

[6] Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (dalje: AIIZ), inv. br. 2-4680, *Odluka o proglašenju Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor*, broj 001/92, od 8. 1. 1992.

[7] AIIZ, inv. br. 2-4679, *Odluka o pripajanju Autonomnoj regiji Bosanska krajina*, broj 003/92, od 17. 1. 1992.

[8] ICTY, Predmet br. IT-97-24-T, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda u predmetu Milomir Stakić (dalje: ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*), paragraf 67.

[9] Isto, paragraf 65.

[10] AIIZ, inv. br. 2-4916, *Depeša SJB Prijedor broj 11-12 od 30. 4. 1992. godine.*

[11] AIIZ, inv. br. 2-4682, Slobodan Kuruzović, *Sjećanje na srpsko preuzimanje vlasti 29. aprila 1992*, transkript emisije Radio-Prijedora od 29. 4. 1995.

prisustvovali članovi Kriznog štaba SDS-a, među kojima su bili dr. Stakić, g. Kuruzović, g. Drljača, dr. Kovačević, g. Mišković i pukovnik Arsić. Dogovoreno je da će policija, vojska i naoružani Srbi izvršiti preuzimanje vlasti u gradu, te zauzeti određene vitalne objekte i funkcije u opštini. Snage policije, koje su se okupile u Domu u Čirkin Polju, poslane su u 4:00 sata da izvrše preuzimanje vlasti."[12] Nasilno preuzimanje vlasti izvršeno je u ranim jutarnjim satima 30. aprila 1992. godine bez upotrebe vatrenog oružja. SJB Prijedor je *depešom broj 11-12 od 30. aprila 1992. godine* obavijestila CSB Banja Luka (dalje: CSB) da je "u skladu sa zaključcima Izvršnog odbora Srpske skupštine opštine Prijedor izvršeno u četiri časa preuzimanje vlasti na području opštine zauzimanjem SJB i svih ostalih vitalnih objekata."[13] Planiranje i operativna realizacija izvršena je po instrukcijama SDS-a Prijedor. Tako se u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi: "Naposljetku, rano ujutro 30. aprila 1992. SDS je definitivno preuzeo vlast u Prijedoru. Središnje vlasti zamijenjene su članovima SDS-a ili kadrovima lojalnim SDS-u."[14] Svi novoimenovani srpski predstavnici, uz policijsku i vojnu podršku, već u šest sati nasilno su zauzeli funkcije na koje nisu izabrani u legalnoj i zakonski predviđenoj proceduri.[15] Izvještavajući o nasilnom preuzimanju vlasti u Prijedoru, u Izvještaju Sime Drljače o prihvatnim centrima na području općine Prijedor navedeno je: "Dana 29/30.04.1992. godine u Prijedoru SDS sa svojim snagama preuzela vlast u svim organima i na teritoriji opštine. Na taj način opština Prijedor je i formalno pristupila Oblasti Krajina, odnosno Srpskoj Republici."[16] Istovremeno, po čitavom gradu vojne jedinice su postavile kontrolne punktove. Naoružani vojnici kontrolirali su čitav grad.[17] Ispred Općine postavljena su mitraljeska gnijezda. Na krovovima zgrada postavljeni su snajperisti, uočen je znatno veći broj naoružanih vojnika na ulicama. Na svim zgradama postavljene su srpske zastave, tako da su ovim činom derogirani državni simboli RBiH. Nakon što su preuzeli sve ključne institucije u gradu Prijedoru, na lokalnom Radio-Prijedoru čitav dan se emitovao Proglas o preuzimanju vlasti u Prijedoru.[18] O načinu na koji je nasilno i nelegalno imenovani predsjednik Skupštine općine Prijedor Milomir Stakić objašnjavao ovaj čin svjedoči Muharem Nezirević, koji navodi: "Nakon kratkih priprema, ulazi Stakić u studio i objašnjava razloge zbog čega su Srbi *bili prisiljeni* da preuzmu vlast u prijedorskoj općini."[19]

Policijskim i vojnim jedinicama prije nasilnog preuzimanja vlasti podijeljeni su spiskovi sa imenima Bošnjaka – izabranih predstavnika vlasti, kojima je zabranjen ulaz u nasilno preuzete institucije. Tako je navedeno u Presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Simo Drljača i drugi sastavili su spisak ljudi kojima će se zabraniti ulazak u zgrade Skupštine opštine, Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP), Suda i Službe društvenog knjigovodstva. Na ovom spisku je bilo desetak imena, među kojima je bilo i ime profesora Čehajića, koji je na slobodnim izborima izabran za predsjednika Skupštine opštine Prijedor."[20] Na spisku su bili još Mirza Mujadžić, Silvio Sarić i drugi funkcioneri i članovi SDA i HDZ Prijedora.

[12] ICTY, Presuda *u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 83.

[13] AIIZ, inv. br. 2-4916, *Depeša SJB Prijedor broj 11-12 od 30. 4. 1992. godine.*

[14] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 76.

[15] Tako je za predsjednika Skupštine tzv. srpske opštine Prijedor postavljen dr. Milomir Stakić, predsjednik Izvršnog odbora dr. Milan Kovačević, Slavko Budimir, sekretar za narodnu odbranu, Slobodan Kuruzović, komandant Opštinskog štaba TO, Simo Drljača postavljen je za načelnika SJB.

[16] AIIZ, inv. br. 2-4688, SJB Prijedor, *Izvještaj i prihvatni centri na području opštine Prijedor.*

[17] Kontrolu grada preuzele su policijske jedinice (pripadnici lokalne policije i specijalne policijske snage iz Banje Luke) i pripadnici 343. motorizovane brigade kojom je komandovao pukovnik Arsić. Muharem Nezirević, *Živi ništa ne znaju*, Savez logoraša BiH, Sarajevo, 2000, str. 26.

[18] Proglas u Radio-Prijedoru donio je samoproglašeni predsjednik Skupštine opštine Prijedor Milomir Stakić. Vidi više u: M. Nezirević, nav. dj., str. 27.

[19] Isto, str. 27.

[20] ICTY, Presuda u predmetu Milomir Stakić, paragraf 70.

Da je nezakonito i nasilno preuzeta vlast u općini Prijedor, utvrdio je i MKSJ u predmetu Stakić, gdje je navedeno da: "(...) je preuzimanje vlasti od strane SDS-a bio nezakoniti puč, koji je planiran i koordiniran mnogo ranije i čiji je krajnji cilj bio stvaranje čisto srpske opštine. Ti planovi se nikad nisu krili, a sprovedeni su koordiniranom akcijom policije, vojske i političara."[21] Potvrdnost planiranja nasilnog preuzimanja vlasti nalazimo i u *Izvještaju o radu SJB Prijedor za poslednjih 9 mj. 1992. g.* koji je sačinio Simo Drljača. U Izvještaju se navodi: "U takvim uslovima i u vrijeme crtanja etničkih mapa po kojima je Prijedor trebao da pripadne Cazinskoj krajini otpočelo se sa aktivnostima na pripremi za preuzimanje vlasti nasilnim putem."[22]

Cilj novouspostavljene srpske vlasti bio je da uspostavi potpunu kontrolu nad cjelokupnim područjem općine Prijedor, izvrši razoružavanje bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, postavi kadrove SDS-a na rukovodeće pozicije u gradu i otpočne sa hapšenjima Bošnjaka i Hrvata iz Prijedora i okoline. Po unaprijed pripremljenim spiskovima, dvadesetak dana od preuzimanja, vlasti počinju sa nezakonitim hapšenjima i zatvaranjem Bošnjaka i Hrvata.

[21] Isto, paragraf 84.

[22] AIIZ, inv. br. 2-4689, SJB Prijedor, *Izvještaj o radu SJB Prijedor za posljednjih 9 mj. 1992.*

1.3. Napadi srpskih snaga i nastanak masovne grobnice Tomašica

U ovom dijelu želimo prikazati hronologiju događaja u pojedinim dijelovima općine Prijedor koji su rezultirali masovnim ubijanjima Bošnjaka i Hrvata i prikrivanjem posmrtnih ostataka na lokalitetu primarne masovne grobnice Tomašica i sekundarne grobnice Jakarina kosa. Prije svega želimo opisati napade na ona mjesta iz kojih su žrtve pronađene na lokalitetu primarne masovne grobnice Tomašica i sekundarne grobnice Jakarina kosa. Posmrtni ostaci žrtava ekshumiranih na lokalitetima masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa, a koji su do sada identifikovani, ubijeni su u Kozarcu, u gradu Prijedoru, u logorima Omarska i Keraterm, Bišćanima, Hambarinama, Rizvanovićima, Rakovčanima, Čarakovu, Zecovima. Kroz hronološki prikaz masovnih ubijanja i prikrivanja posmrtnih ostataka žrtava može se rekonstruirati nastanak masovne grobnice Tomašica kao prvog mjesta prikrivanja posmrtnih ostataka, ali i Jakarine kose kao sekundarne grobnice, odnosno kao mjesta gdje su posmrtni ostaci izmješteni sa Tomašice.

1.4. Početak masovnih ubijanja Bošnjaka i Hrvata

Nakon nasilnog preuzimanja vlasti u općini Prijedor, došlo je do narušavanja sigurnosne situacije, na ulicama Prijedora povećan je broj srpskih vojnika i policajaca koji su na kontrolnim punktovima kontrolirali kretanje građana Prijedora.[23] Prema određenim dokumentima i svjedočenjima pred MKSJ, srpske vojne i policijske snage brojile su 6.000-8.000 vojnika. U maju 1992. godine, JNA je premjestila dio snaga za podršku na područje općine Prijedor kao dio planskih aktivnosti radi ojačavanja već postojećih jedinica. Početkom maja 1992. godine, postojeće srpske jedinice na području Prijedora dobile su pojačanja. U redovnom borbenom izvještaju od 3. maja 1992. godine koji je Komanda 5. korpusa JNA uputila Komandi 2. vojne oblasti navedeno je: "U toku 02./03. maja izvršeno je premeštanje jedne hab /haubičke baterije/ 105 mm i jedne tpoab / topovske protivoklopne artiljerijske baterije/ iz 343. mtbr /motorizovane brigade/ u rejon Prijedora radi ojačavanja jedinica na širem rejonu Prijedor-Ljubija-Kozarac. Jedinice su posele rejon za upotrebu."[24] Kada su izvršene sve vojne pripreme, tražio se samo razlog za otpočinjanje napada na naselja sa bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Tako se 22. maja 1992. godine grupa od šest vojnika tzv. VRS dovezla na kontrolni punkt rezervnog sastava policije u Polju (Hambarine) i provocirala pripadnike rezervnog sastava policije. Na kontrolnom punktu od vojnika je traženo da predaju naoružanje ili da se vrate u kasarnu. Poslije verbalnih vrijeđanja od strane vojnika tzv. VRS došlo je do pucnjave na punktu.[25] Tom prilikom poginuli su vojnici tzv. VRS Rade Lukić i Rade Milojica, a nekoliko ih je ranjeno. Tu su ranjeni Ferid Sikirić i još jedan rezervni policajac MUP-a RBiH. O navedenom događaju postoje različita viđenja o tome ko je prvi pucao na punktu. S jedne strane, vojnici tzv. VRS tvrdili su da su pripadnici rezervnog sastava prvi počeli pucati, a, s druge strane, pripadnici rezervnog sastava policije da su to učinili vojnici tzv. VRS. U Presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeno je da je napad već ranije planiran: "U slučaju Hambarina, jasno je da je to što su ljudi koji su bili angažovani na kontrolnom punktu zaustavili automobil sa nekoliko pripadnika srpskih oružanih snaga bio defanzivni čin, čiji je cilj bio da se spriječi opasnost koju bi oni mogli da predstavljaju po mještane. Na kraju krajeva, čak je nebitno ko je prvi pucao: navodna 'reakcija' je već bila pripremljena, što se može zaključiti na osnovu položaja snaga koje su granatirale selo i broja angažiranih vojnika."[26] Međutim, ovaj događaj je bio izgovor za početak napada na bošnjačka i hrvatska naselja.[27] Ovo je naglašeno i u Presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić, gdje je navedeno: "(...) a incident koji se tamo odigrao 22. maja 1992. godine poslužio je kao izgovor za napad srpskih snaga na to područje."[28] Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je ultimativno tražio izručivanje policajaca MUP-a RBiH srpskoj vojsci ili policiji. Kasnije, te večeri, izdat je ultimatum stanovnicima Hambarina. Od njih se tražilo da izruče nekoliko osoba koje su navodno učestvovale u incidentu, a posebno policajca Aziza Ališkovića, i sve naoružanje, ili će ih napasti.[29] Nakon što nije ispunjen *ul-*

[23] R. Musić, nav. dj., str. 33.

[24] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 604.

[25] "Kroz Hambarine su često prolazile pijane grupe srpskih vojnika koji su, pucajući, uznemirivali narod. Žalili smo se Vojnoj komandi, ali ništa od toga. Onda smo mi počeli dežurati i organizovali smo jedan punkt u Hambarinskom polju. Taj dan kad smo ih zaustavili, počeli su nas provocirati i repetirati oružje. Aziz Ališković im je rekao da odlože oružje ili da se vrate u kasarnu, na što su nam psovali majku balijsku i vrijeđali nas. 'I vi da nas kontrolišete!', govorili su. Onda je jedan od njih počeo po nama pucati i ranio mene (Ferid Sikirić) i još jednog momka. Mi smo na to uzvratili i to se dogodilo." http://www.mojprijedor.com/napad-na-hambarine-petak-22-maj-1992/.

[26] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 156.

[27] Jasmin Medić, *Genocid u Prijedoru*, Grafis, Sarajevo, 2013, str. 37.

[28] ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 140.

[29] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 131.

timatum, Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je naredio da se oko 12.30 sati počne sa granatiranjem Hambarina. O napadu na Hambarine u Izvještaj načelnika SJB Prijedor Sime Drljače navedeno je: "Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se u ovom selu vojno interveniše radi razoružavanja i hvatanja poznatih počinilaca zločina nad vojnicima. Vojska je intervenisala, ali nije pronašla napadače na vojnike, već je samo uspostavila komunikaciju Prijedor-Ljubija i stavila pod kontrolu selo Hambarine."[30] Pored vojnih jedinica iz Prijedora (343. motorizovane i 5. kozarske brigade), u napadu na Hambarine učestvovali su dijelovi 6. sanske brigade. U dokumentu koji opisuje ratni put 6. sanske brigade, na strani 10, navedeno je: "23.5.1992-25.5.1992. godine dio jedinica brigade, tj. Interventni vod *Crni Đorđe*, vod izviđača i vod policije, zajedno sa prijedorskim brigadama učestvuje u čišćenju Hambarina, Kozaruše i Kozarca."[31] Ovdje želimo istaknuti da poginuli prilikom ovog napada nisu prevezeni na lokalitet masovne grobnice Tomašica.

[30] AIIZ, inv. br. 2-4688, SJB Prijedor, *Izvještaj i prihvatni centri na području opštine Prijedor.*

[31] AIIZ, inv. br. 2-4702, *Ratni put 6. sanske brigade.*

1.5. Ubijeni Kozarčani – prve žrtve Tomašice

Kozarac je zbog svog položaja, nacionalnog sastava stanovništva i važne komunikacijske pozicije imao veoma važno mjesto u planovima JNA i srpskih vojnih i policijskih snaga. Iz tog razloga planeri agresije na područje općine Prijedor smatrali su da se prvo mora napasti i zauzeti Kozarac. U Kozarcu je živjelo blizu 24.000 stanovnika, od toga apsolutnu većinu činili su Bošnjaci.[32] Nakon što su 30. aprila 1992. godine srpske vojne i policijske snage nasilno preuzele vlast na području grada Prijedora, JNA i druge srpske vojne i policijske snage zauzele su položaje oko Kozarca prije napada. Glavninu srpskih snaga planiranih za napad na Kozarac činile su jedinice iz sastava 343. motorizovana brigada iz Prijedora. U Redovnom borbenom izvještaju 1. krajiškog korpusa, pov. br. 44-1/146, od 23. maja 1992. godine, navodi se da 343. motorizovana brigada ima 5.806 oficira, podoficira i vojnika ili 114% od plana popune.[33] Da su prije napada na Kozarac bile raspoređene srpske vojne jedinice, navedeno je u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Srpska vojska je već bila unaprijed raspoređena na položajima oko područja Kozarca, i (…) već su bile pripremljene nadmoćne srpske snage jačine oko 6.700 vojnika za suprotstavljanje muslimanskim snagama od 1.500 do 2.000 ljudi bez teškog naoružanja."[34] Da je postojao unaprijed pripremljen plan za napad na Kozarac, vidljivo je i iz činjenice da je srpsko stanovništvo prije napada počelo napuštati Kozarac. Srbi su još 1. maja 1992. godine počeli odlaziti iz Kozaraca.[35] U drugoj polovini mjeseca maja, dana 22. maja 1992. godine, isključeni su telefoni u Kozarcu i počela je potpuna blokada. Ulazak i izlazak iz Kozarca je bio skoro nemoguć.[36] Mještani Kozarca su 23. maja 1992. godine mogli čuti detonacije artiljerijskih projektila sa područja Brda i vidjeti kako gore Hambarine. Nakon napada na Hambarine, Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor izdao je ultimatum TO BiH Kozarac. Ultimatumom je traženo da se preda sve naoružanje, da se izrazi lojalnost i prizna nasilno uspostavljena vlast. Ultimatum je preko Radio-Prijedora objavio Radmilo Zeljaja, načelnik štaba 343. motorizovane brigade, prijeteći da će sravniti Kozarac sa zemljom ukoliko stanovništvo ne ispuni zahtjeve.[37]

Napad na Kozarac bio je "planirana i koordinirana vojna operacija izuzetnog intenziteta, u kojoj su pješadija i oklopna vozila, uz podršku artiljerije koja je bila grupisana na okolnim brdima, otvarali vatru ne samo na kuće u selima nego i na nenaoružane civile koji su bježali ka obližnjim šumama. Vrijedi primijetiti da su u toj vojnoj operaciji korištene upravo one jedinice koje je Komanda 5. korpusa JNA 3. maja 1992. premjestila na teritoriju općine Prijedor, što ukazuje na to da su za takve napade pripreme vršene unaprijed."[38]

U nadi da će izbjeći napad srpskih vojnih i policijskih jedinica, došlo je do pregovora između bošnjačkih i srpskih predstavnika. Pregovori su zapravo bili samo farsa jer su predstavnici srpskih vlasti znali da oni neće biti uspješni zbog toga što ih Bošnjaci nisu mogli ispuniti. Stojan Župljanin, koji je predvodio srpsku delegaciju, rekao je da će, ukoliko se ne ispune njegovi uslovi, vojska silom zauzeti Kozarac.[39]

Da bi isprovocirali napad na Kozarac, Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je tražio da se uklone punktovi i omogući prolazak vojnog konvoja putem Prijedor–

[32] J. Medić, nav. dj., str. 37.

[33] AIIZ, inv. br. 2-4700, *Redovni borbeni izvještaj Komande 1.KK, op. str. pov. br. 44-1/146*, od 23. 5. 1992.

[34] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 157.

[35] Isto, paragraf 141.

[36] Nusret Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, Bonik, Sarajevo, 1995, str. 100.

[37] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 141.

[38] Isto, paragraf 613.

[39] Isto, paragraf 141.

Banja Luka. Kada je vojni konvoj naišao kroz Kozarac, srpski vojnici su počeli provocirati i pucati po bošnjačkim kućama. U presudi MKSJ u predmetu Milomiru Stakiću navodi se: "Međutim, kad su se ti konvoji približili Kozarcu, iz njih su otvorili vatru na kuće i kontrolne punktove, a istovremeno su sa brda ispaljivane granate. Pucalo se na stanovništvo koje je bježalo s tog područja. Granatiranje je bilo intenzivno i nije popuštalo; kako kaže jedan očevidac, svake sekunde je padala po jedna granata. U napadu je učestvovalo više od 5.000 vojnika i boraca, a navodno su među njima bili šešeljevci, arkanovci i jovićevci."[40] O napadu na Kozarac u presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić navedeno je: "oko dva sata poslijepodne 24. maja 1992. godine, nakon što je u podne istekao ultimatum i nakon objave putem prijedorskog radija, napadnut je Kozarac. Napad je započeo teškim granatiranjem, nakon čega je uslijedio prodor tenkova i pješadije."[41] U Izvještaju Komande 1. krajiškog korpusa o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac, op. str. pov. broj 44-1/150-1 RG b/d, od 27. maja 1992. godine, upućenog Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH, navedene su snage koje su napadale Kozarac. Tako se u Izvještaju navodi: "U oružanom sukobu s naše strane učestvovali delovi 343. mtbr /ojačani mtb/, podržani sa dve baterije haubica 105 mm i vodom tenkova M-84. 3. (...) 4. Ukupni rezultati: od 'zelenih beretki' u potpunosti oslobođen širi rejon sela Kozarci, odnosno površina sela Kozaruša, sela Trnopolje, sela Donji Jakupovci, sela Gornji Jakupovci, Benkovac, sela Ratkovac (...)."[42] Jedinice TOBiH i rezervna policija koji su branili Kozarac nisu po svom brojnom stanju i naoružanju mogli pružiti značajniji otpor.[43] Otpor branilaca Kozarca je slomljen kombiniranim napadom pješadije i tenkova. Nakon granatiranja, srpska pješadija je ušla u Kozarac i počela paliti kuće jednu za drugom.[44]

Prilikom napada na Kozarac, od posljedica granatiranja poginuo je jedan broj civila, a velik broj je ubijen od strane srpskih vojnika kod svojih kuća, u skloništima ili na ulicama. Kako je navedeno u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić, "(...) Fatima Šahorić (...) sa svojom porodicom i izvjesnim brojem komšija skrivala se u podrumu svoje kuće (u Kamičanima) 26. maja 1992. godine, kada je došla grupa vojnika i tražila da predaju oružje. Potom je jedan vojnik u podrum ispalio granatu iz ručnog bacača. Poginuli su svi, osim Fatime."[45] Samo u kući Fatime Šahorić ubijeni su Jusuf Forić, Lutvija Forić, Teufik Forić, Atif Jakupović, Džemila Mujanović, Ibrahim Mujkanović, Mehmed Šahurić, Šerifa Šahurić.[46] Prema izvještajima srpskih snaga, poginuo je jedan broj "zelenih beretki" a jedan broj je zarobljen. U Izvještaju stoji:" (...) na strani 'Zelenih beretki' 80-100 poginulih i oko 1.500 zarobljenih;-deo 'Zelenih beretki' (100-200 ljudi) u bekstvu na Kozari."[47] Izvještaj 1. krajiškog korpusa o broju ubijenih civila je netačan i lažno je prikazan broj kako bi se umanjio zločin. O ovome je pred MKSJ svjedočio komandant pozadinske baze 1. krajiškog korpusa tzv. VRS pukovnik Osman Selak u predmetu protiv Ratka Mladića. U svom svjedočenju pukovnik Selak navodi da je u Izvještaju o broju ubijenih u Kozarcu naveden broj deset puta manji od stvarnog. Pukovnik Selak je svjedočio: "Na tom sastanku, pukovnik Dragan Marčetić je rekao Taliću: 'Druže generale, danas je u Kozarcu ubijeno 800 ljudi i zarobljeno 1.200.' Talić je spontano pogledao prema meni, znajući da sam Musliman, kao i ubijeni, uvidio je da je pogriješio, pa se okrenuo i rekao Marčetiću: 'Dragane, valjda hoćeš da kažeš da je ubijeno 80 ljudi i tako obavijesti Glavni štab (GŠ).' Ta informacija je i otišla u GŠ."[48] Da

[40] Isto, paragraf 142.

[41] ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 143.

[42] AIIZ, inv. br. 2-4649, Komanda 1.KK, *Izvještaj o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac, op. str. pov. br. 44-1/150-1,* od 27. 5. 1992.

[43] N. Sivac, nav. dj., str. 100.

[44] ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 143.

[45] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 253 i 254.

[46] *Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012, i AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

[47] AIIZ, inv. br. 2-4649, Komanda 1.KK, *Izvještaj o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac, op.str. pov., br. 44-1/150-1,* od 27. 5. 1992..

[48] http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Selak-VRS-kod-Prijedora-ubila-najmanje-800-mjestana-160135.html.

je ovaj broj lažno naveden od strane Komande 1. krajiškog korpusa i da je imao za cilj prikrivanje masovnih zločina nad nesrpskim stanovništvom vidljivo je u Nedjeljnoj informaciji CSB Banja Luka u kojoj, između ostalog, stoji: "Među stanovnicima ovih sela bilo je više stotina mrtvih i povrijeđenih lica."[49] Broj ubijenih Bošnjaka-civila u Kozarcu u prva dva dana napada i prilikom "čišćenja" je blizu 50 % od ukupnog broja ubijenih Kozarčana.[50] Kako su zločinci ubijali u Kozarcu, može se vidjeti iz primjera kada je Duško Tadić ubio milicionere Osmana i Edina Bešića ispred srpske pravoslavne crkve u Kozarcu.[51] Ubijanje Bošnjaka koji su ostali u Kozarcu trajalo je svakodnevno. Pripadnici srpske vojske i policije su dana 14. juna 1992. godine uz ogradu "kartonaže" postrojili 27 Bošnjaka i strijeljali ih. U grupi ubijenih Bošnjaka bili su Kenjar Huse, Kenjar Ramo, Kilić Besim, Kilić Himzo, Kilić Nihad, Kilić Hamdija, Kilić Mirsad, Kilić Himzo, Čolić Derviš i drugi, koji su pronađeni i identifikovani u masovnoj grobnici Jakarina kosa. U "kartonaži" je mučen i ubijen Kenjar Mirsad. Dvojica su uspjela pobjeći sa mjesta strijeljanja.[52] Velik broj ljudi ubijen je nakon ulaska srpskih vojnih i policijskih snaga u Kozarac. Ubijeni su svi oni koji u prvi mah nisu uspjeli pobjeći iz svojih kuća. Prilikom pljačke bošnjačke imovine, srpski vojnici, policajci, ali i civili, ubijali su one koje su zatekli kod kuća. Pojedinci koji su preživjeli masovne zločine u Kozarcu svjedočili su o brutalnosti i veličini zločina. Tako se u jednom svjedočenju navodi: "Nakon pet minuta začuli su se rafali iz automatskog oružja, a desetak minuta prije toga čuli su se rafali u susjednom selu. Krenuli su ka selu zvanom Javori, tu su pucali i palili. Mi smo se povukli u jednu šumu i gledali šta oni tu rade. To su bile naše komšije. Pljačkaši. Nakon toga došli su iz sela Balte takozvani četnici – naše komšije, a bilo ih je i maskiranih. Ujutro smo se vratili u selo kod A.H. i vidjeli kako leži Hasan Alić, njegova žena Zejna Alić i komšija Javor Smajić (star 80 godina, Smail Javor, prim. M.B). Oni su bili rasječeni rafalima. Mi smo ih zakopali iznad kuće i otišli u susjedno selo zvano Heraci. Tamo smo našli mrtve: Alić Husejina (star 80 godina), Alić Muharema (star 80 godina) i njegovog sina Alić Refika. I njih smo zakopali."[53] Jedan broj ubijenih civila u Kozarcu zakopan je na mjestu ili nedaleko od mjesta ubijanja. Komanda 343. motorizovane brigade odredila je jednu mašinu i grupu vojnika koji su tijela ubijenih ukopavali na mjestu ubijanja. Jedan broj posmrtnih ostataka ubijenih pronađen je odmah na mjestu ubijanja.

Dana 26. maja 1992. godine, po ulasku u Kozarac, pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga naredili su da cjelokupno nesrpsko stanovništvo mora napustiti Kozarac. Prilikom predaje stanovništva Kozarca, srpske vojne snage zloupotrebljavale su oznaku Crvenog križa. Jedan od svjedoka navodi: "Uhvatili su nas tako što su stavili oznake Crvenog krsta i u megafon vikali: 'Predajte se, čeka vas Crveni krst i bit ćete zaštićeni".[54] Odmah je počelo nezakonito zatočenje: "Za trideset sedam sati odveli su sve ljude u dva koncentraciona logora, Trnopolje i Omarska."[55] Velik broj civila, žena, djece i starijih se predao, a srpski vojnici su odvojili muškarce od žena i djece i uputili ih u logor Keraterm, a kasnije u Omarsku.[56] Auto-

[49] AIIZ, inv. br. 2-4686, CSB Banja Luka, *Nedjeljne informacije za period od 18. do 25.5.1992. godine*, 26. 5. 1992.

[50] AINOBiHPUB, *Baza podataka.*

[51] ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić,* paragraf 397.

[52] Sa mjesta zločina su pobjegli Kenjar Adem i Bahonjić Dursum. AINOBiHPUB, Fond Jakarina kosa. Izjava o nestalim osobama.

[53] Grupa autora, *Tiše, ubijaju – svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorskom kraju,* sveska br.10, Preporod, Zenica, 1992, str. 33.

[54] Mujo Begić, *Genocid u Prijedoru-svjedočenja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Zagreb, Sarajevo, 2015, str. 300.

[55] Sabina Sivac, *Svijet posmatrač genocida*, objavljeno u: *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Zbornik radova, Sarajevo, 1997, str. 488.

[56] "Veliki broj Muslimana na tim područjima, koji nije uspio pobjeći pred napadima, okupljen je, zarobljen i zatočen u jednom od tri logora." ICTY, Predmet br. IT -98-30/1, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, *Presuda u*

busima je velik broj žena i djece odvezen u Prijedor, da bi kasnije autobusima bili vraćeni u logor Trnopolje. Grupe Bošnjaka iz Kozarca su preko Kozare krenule u izvlačenje ka slobodnom području Republike Hrvatske. Vlasti bosanskih Srba za to su znale te su upozorile Zonski štab TO Zapadne Slavonije da se, nakon što je tzv. VRS razbila obranu Kozarca, dio "*Zelenih beretki ... (oko 7 stotina) izvukao iz okruženja prema planini Kozari. Postoji opasnost od pokušaja njihovog prebacivanja i spajanja sa snagama ZNG na području Hrvatske. Mogući pravac je s. Mlaka–s. Jablanac–s. Mokro Polje–s. Bročice...*".[57] Kod Mlake su se zbilja naknadno pojavili Bošnjaci, ali samo grupica nenaoružanih civila koja se pokušala spasiti izvlačenjem u Novsku. Srpska milicija ih je uhapsila i zatvorila.[58]

Nakon ulaska 343. motorizovane brigade i drugih srpskih snaga u Kozarac, počela je pljačka, paljenje i uništavanje kuća. Dio ovoga plijena završio je i s druge strane Save, u okupiranu zapadnu Slavoniju, ponajviše automobila, koje su jedinice 1. krajiškog korpusa tzv. VRS opljačkale u napadima na Bošnjake i Hrvate. Tako je u maju 1992. iz Banje Luke Zonskom štabu TO Zapadne Slavonije poslato nekoliko vozila koja su "*zaplenjena (...) u toku izvođenja borbenih dejstava u širem rejonu Kozarca, Prijedora (...)*."[59]

Jedan broj kuća u Kozarcu nije bio oštećen u toku ratnih dejstava i granatiranja, nego su namjerno uništavane, spaljivane i sistematski rušene.[60] U napadima su uništene ili zapaljene Mutnička džamija,[61] *džamija u Kamičanima i sve ostale kozaračke džamije.*[62] Nakon nekoliko dana, srpsko stanovništvo Kozarca vratilo se u neoštećene kuće.

Jedan broj bošnjačkih kuća bio je sačuvan radi planiranog koloniziranja srpskog stanovništva. Naime, srpske vlasti su namjeravale iseliti srpsko stanovništvo iz sela Bosanska Bojna, Gradina i Puzići u općini Velika Kladuša i naseliti ih u Kozarac. Vidi se to po tome što su u julu 1992. Srbi ovih sela dobili naredbu da se sa pokretnom imovinom isele na teritorij pod kontrolom bosanskih Srba, gdje će im biti dodijeljene kuće i zemljišta u Kozarcu.[63] Jedan broj ovih porodica se i doselio na područje Kozarca.

Ako analiziramo događaje koji su prethodili napadima na Hambarine i Kozarac, možemo zaključiti da su oni dio planiranih aktivnosti i realizacija strateških ciljeva u Bosni i Hercegovini. Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić, "Ovi incidenti, koji su poslužili kao osnova za reakciju srpskih političkih i vojnih vlasti, bili su samo izgovor za započinjanje etničkog čišćenja u područjima na kojima su se mahom nalazili bošnjački gradovi, sela i zaseoci, u kojima su kontrolni punktovi bili uspostavljeni iz straha da bi zbog sve intenzivnije propagande protiv nesrba moglo doći do takvih napada."[64] Napadi na bošnjačka i hrvatska naselja desili bi se bez obzira na incidente. Zacrtani planovi jednostavno su se morali realizirati. Potvrdnost navedenog

predmetu Miroslav Kvočka (dalje: ICTY, *Presuda u predmetu Miroslav Kvočka*), paragraf 13.

[57] Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje: HMDCDR) Fond 26. ZnŠTO Z. Sl. Kut. 2. *Redovni operativni izveštaj ZnŠTO Zap. Slavonije. Pov. br. 51-15, od 29. 5. 1992.*

[58] HMDCDR. Fond 26. ZnŠTO Z. Sl. Kut. 2. *Redovni operativni izveštaj ZnŠTO Zap. Slavonije. Pov. br. 51-56, od 15. 7. 1992.*

[59] HMDCDR. Fond 26. Zonski štab TO Zapadne Slavonije. Kut. br. 2. *Naređenje VP 4022 o rasporedu zaplenjenih vozila. Pov.br. 20-72., od 4. 5. 1992., Naredba ZnŠTO Zapadne Slavonije* o prijemu m/v u kasarni "Mladen Stojadinović" Banja Luka za potrebe ZnŠTO. Pov. br. 56-2, od 6. 6. 1992, *Redovni operativni izveštaj ZnŠTO Zapadne Slavonije. Pov. br. 51-26., od 9. 6. 1992, Zapisnik VP 8316 Prijedor o predaji vozila ZnŠTO Z. Sl., od 29. 6. 1992.*

[60] J. Medić, nav. dj., str. 39.

[61] Teufik Hadžić, *Džamije i džemati Kozarca*, Grafis, Cazin, 2003, str. 38.

[62] Vehid Gunić, *Kozarac i Kozarčani*, Planjax, Sarajevo, 2000, str. 65.

[63] HMDCDR. Fond RSK. Kut. 1036/1. *Izveštaj pomoćnika načelnika Zonskog štaba TO Banija za obaveštajne poslove Obaveštajnom odelu Glavnog štaba RSK – Knin. Str. pov. br. 282-2, od 13. 7. 1992.*

[64] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 155.

nalazimo i u Presudi Milomiru Stakiću, gdje se navodi: "srpske vlasti su incidente u Hambarinama i Kozarcu iskoristile kao izgovor za započinjanje sveobuhvatnog oružanog sukoba u toj opštini, usmjerenog protiv civilnog stanovništva i nesrpskih paravojnih snaga. To je bio povod koji je Srbima omogućio da upotrijebe nadmoćnu vojnu silu kojom su raspolagali kako bi postigli prva dva strateška cilja srpskog naroda."[65] Za *uspješno obavljen zadatak,* komandant 1. krajiškog korpusa tzv. VRS je pohvalio 343. mtbr*:* "Jedinicama je poslata informacija o aktuelnim pitanjima političko – bezbedonosne situacije u zoni odgovornosti, a komandant korpusa pismeno je pohvalio sve borce i starešine 343. mtbr za pokazanu odlučnost, hrabrost i umešnost u borbama sa paravojnim formacijama u Hambarinama, Kozarcu i Prijedoru."[66] U nekoliko dana zločinci su u Kozarcu ubili blizu 800 civila.[67] Odmah nakon ulaska srpskih jedinica u Kozarac (26. maja 1992. godine), počelo je prikupljanje posmrtnih ostataka ubijenih i njihovo odvoženje na lokalitet masovne grobnice Tomašica. Jedan broj ubijenih ukopan je odmah na mjestima na kojima je ubijen, tako da su posmrtni ostaci ubijenih pronalaženi na ili u blizini mjesta ubijanja. Na području Kozarca do sada su na 119 mjesta pronađeni posmrtni ostaci ubijenih Kozarčana.[68] Iz svjedočenja pripadnika srpske vojske koji su učestvovali u sakupljanju i odvoženju posmrtnih ostataka žrtava, u 3-4 dana iz Kozarca (sa različitih lokaliteta) u masovnu grobnicu Tomašicu odvezeno je nekoliko stotina posmrtnih ostataka ubijenih žena, djece, staraca.[69] Prema svjedočenjima preživjelih, tijela žrtava bila su u svim naseljima Kozarca.

[65] Isto, paragraf 158.

[66] AIIZ, inv. br. 2-4685, Redovni borbeni izvještaj Komande 1. KK, op. str. pov. br. 44-1/155, od 31. 5. 1992.

[67] J. Medić, nav. dj., str. 38.

[68] AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

[69] AINOBiHPUB, *Izvještaj sa terena, 29.3.2013.*

1.6. Zločini srpskih snaga u gradu Prijedoru – ubijanje na ulicama

Grupa pripadnika TO RBiH, 30. maja 1992. godine, koja je bila u šumama Kureva, pokrenula je akciju sa ciljem da oslobodi grad; odlučili su se na ovaj očajnički čin iz tog razloga što su srpske vlasti preuzele potpunu kontrolu nad životom u Prijedoru. Značajne vojne snage iz sastava 343. motorizovane brigade, uz podršku tenkova i uz minimalne gubitke, prisilile su pripadnike TO RBiH na povlačenje. Tokom prijepodneva napad je zaustavljen, a većina pripadnika TO RBiH je poginula, ranjena ili zarobljena, jedan broj se uspio povući natrag prema šumama Kureva. O ovom događaju u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeno je: "(...) Nakon što su Srbi, koji su bili bolje naoružani od Muslimana, uspješno odbili napad, u ranim jutarnjim časovima počelo je (...) etničko čišćenje grada Prijedora."[70] Iako su srpske vlasti ovu akciju označile kao ključni argument za napad na Bošnjake i Hrvate općine Prijedor, i njima samima bilo je jasno da ova mala grupa pripadnika TO RBiH nije imala nikakve šanse za neki značajniji uspjeh. U suđenjima pred MKSJ, ovaj događaj je promatran u tom svjetlu. Mnogi stručnjaci koji se bave pitanjima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, počinjenih u RBiH, istog su stajališta. Tako je Bob Reid zaključio: "Po meni, najvažniji rezultat ove istrage bio je to što je utvrđeno da Srbima u okolini Prijedora nikad nije bilo prećeno, ili bar ne u značajnijoj meri, od nesrpskog dela populacije. Otpora jeste bilo, čak manjih borbi u okolini grada, ali pre kao rezultat odbrane nego kao akcija koja je inicirala dalje sukobe. Ono što se dogodilo bila je opšta i sistematska akcija policije, vojske i dela građana Prijedora protiv nesrpskog dela populacije, koja je rezultirala zatvaranjem u logore, prisilnom deportacijom skoro čitavog nesrpskog stanovništva."[71]

U protudaru, kao čin odmazde, srpske snage su otpočele napade na dijelove grada u kojima su Bošnjaci bili u apsolutnoj većini. Na udaru su se našli dijelovi Prijedora, a posebno je Stari Grad granatiran sa svih strana. U napadu srpskih snaga na Stari Grad potpuno je izgorjelo više stotina uglavnom bošnjačkih kuća.[72] Od posljedica granatiranja poginuo je jedan broj civila Bošnjaka. Oko podneva srpska vojska počinje sa paljenjem i pljačkom bošnjačke imovine. Istovremeno je zapaljena i uništena Čaršijska džamija.[73] Na suđenju pred MKSJ u predmetu protiv Milomira Stakića, Nusret Sivac svjedočio je o događajima od 30. maja 1992. godine.[74] Nakon što je dio kuća izgorio ili bio pogođen tenkovskim granatama, srpski vojnici su počeli sa sistematskim i temeljitim razaranjem Starog Grada. Uporedo je počelo ubijanje, nasilni progon i nezakonito zatočenje nesrpskog stanovništva. Većina nasilno protjeranih je autobusima odvezena u logore Trnopolje, Keraterm i Omarsku. Kakav je bio odnos srpskih vlasti, policije i vojske, vidi se iz presude MKSJ u predmetu Duško Tadić, gdje se navodi da su Bošnjaci i Hrvati morali biti obilježeni: "Oni koji su ostali, morali su nositi bijele trake na rukavima kako bi se mogli razlikovati i stalno su bili izloženi maltretiranju, premlaćivanju i još gorim postupcima, a taktika zastrašivanja bila je uobičajena. Nesrbi u opštini Prijedor bili su podvrgnuti strahovitom zlostavljanju."[75] Jedan od preživjelih navodi: "Vidio sam kod civila bi-

[70] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić,* paragraf 277.

[71] *Izjava Boba Reida na konferenciji Prijedor 1992: Van osnovane sumnje*, 24. juni 2006, Sava centar Beograd, Fond za humanitarno pravo Beograd, str. 4.

[72] R. Musić, nav. dj., str. 39.

[73] Isto, str. 122.

[74] "Skoro cijeli dan, do kasno poslepodne, upravo sa ovih pozicija ispred moje zgrade, same obale Berega, (Bereka, ispr. M.B.) dugo je tenkovima, sa jednim tenkom i nekoliko onih minobacača, zasipan Stari grad. Stari grad je gorio odmah, od ranih jutarnjih sati." ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić.,* paragraf 277.

[75] ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 466.

jele trake oko ruku. Ti civili koji su imali trake oko ruku nisu imali nikakvo oružje."[76] Brojni dokumenti o razaranju Starog Grada svjedoče na koji način je potpuno uništen ovaj dio grada. Tako u *Odluci o rušenju objekata oštećenih od ratnih dejstava,* broj 02-111-239/92, od 23. juna 1992. godine, koju je donio Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor, navedeni su objekti za rušenje u Ulici M. Suljanovića, 25. novembra i m. Tita. Posebno je navedeno rušenje vjerskih objekata-džamija u Ulici M. Suljanovića i m. Tita. Kuće kojima su bili vlasnici Bošnjaci i Hrvati obilježavane su za rušenje. "Ekipa, na čelu sa Duškom Miljušem i Veljkom Hrgarom, obilježavala je hrvatske i muslimanske kuće koje treba uništiti, pa čak i kuće koje su još uvijek bile u dobrom stanju. Noću su kuće rušene eksplozivom, a ujutro bi dolazio kamion da ukloni šut."[77]

Ulaskom srpskih snaga u Stari Grad počinje ubijanje civila. U Partizanskoj ulici, iz kuća, pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga nasilno izvode ljude i ubijaju ih. Tako je na raskrsnici kod teniskog igrališta ubijeno nekoliko osoba. Ubijeni su Čaušević Husein, Čaušević Samir, Čaušević Muharem, Pupovac Zdravko, Ibrahimović Rahman, Alijagić Suljo, Alijagić Fatima, Alijagić Ferid, Alijagić Ekrem, Zečić Mirsad. U staroj klaonici Impra ubijeni su Zahirović Edhem, Zahirović Emir, Zahirović Enes i drugi. Ekshumirani su iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa.[78] Prema postojećim podacima i činjenicama utvrđenim pred MKSJ i domaćim sudovima, najviše ubistava civila Bošnjaka i Hrvata izvršeno je u Partizanskoj, Rudničkoj ulici, Ulici Muharema Suljanovića, Ulici Avde Ćuka i Starom Gradu. Ubijanja su vršena pojedinačno ili grupno, u kućama, na ulici, na mjestima na kojim su srpski vojnici i policajci sakupljali ljude. Ubijani su, bez razlike, muškarci i žene, stariji i mlađi. Ovdje želimo navesti nekoliko primjera ubijanja. Dana 30. maja 1992. godine ubijeni su braća Cepić Mustafa i Sabahudin. Strijeljani su zajedno sa Delkić Huseinom i njegovim sinovima Emirom i Enesom. Strijeljani su na trotoaru ispred pekare Cepić Mustafe, zvanog Kanafa.[79] U brojnim svjedočenjima preživjelih navode se načini i mjesta ubijanja Prijedorčana, jedan od preživjelih sjeća se: "Na samom izlazu iz Avdine ulice (Ulica Avde Ćuka, prim. M.B.) vidjeli smo 6 ili 7 leševa. Ti leševi su se nalazili na raskrižju. Sve to su bili civili, nitko od njih nije imao pušku niti kakvo drugo oružje. Kasnije sam doznao da su to bili neki Albanci. To su bili mladići i stariji ljudi. (...) Prošli smo pored gimnazije i išli prema tenisu. Pošto sam bio na prvom sjedištu, imao sam najbolji pregled. Vidio sam leševe pred Kanafinom pekarom. Tu su bili: M., M. brat, jedno dijete i još dvoje ljudi. Tada sam pomislio: Šta je ovo, Bože dragi! Pogledao sam prema trgovini do pekare i vidio da je sve razbijeno i pokradeno. Odatle smo išli lijevo prema tvornici 'Celuloze', a to je Partizanska ulica. Pogledao sam prema kući H. – mesara, i vidio da kuće ne gore. Pred H. kućom ležao je H., H. sin i od sestre sin. Do njegove kuće gorjela je kuća Omera Ekimovića, do Omerove kuće, Salihova kuća je bila u plamenu. Odatle smo došli do gostione 'Obala'. Pred njom sam vidio još ubijenih civila."[80] U Ulici Save Kovačevića (crveni soliter), u svom stanu, u spavaćoj sobi, ubijen je Ćordić Adem.[81] Preživjeli svjedoci su na raznim mjestima vidjeli posmrtne ostatke, jedan svjedok navodi: "(...) Na raskrsnici pored pekare bio je rasturen jedan kamion. Tu je ležalo dvoje ljudi. Vidjeli smo dosta leševa, a bili su: bez cipela, bez dijela noge... Prema bivšoj gostionici 'Obala' ležao je jedan leš. Na raskršću prema 'crvenom soliteru', gdje je bio Radio Prijedor."[82] Ubijanje civila

[76] M. Begić, nav. dj., str. 701.

[77] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić.*, paragraf 278.

[78] *Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012, i AINOBiHPUB, *Baza podataka i zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[79] Posmrtni ostaci ubijenih pronađeni su i ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa. AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[80] M. Begić, nav. dj., str. 700-701.

[81] Posmrtni ostaci ubijenih pronađeni su i ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa. AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[82] M. Begić, nav. dj., str. 382-383.

Bošnjaka i Hrvata u gradu Prijedoru dešavalo se na različitim mjestima. Profesor Jakupović Hilmija ubijen je i ukopan na gradskom groblju Pašinac. Kadić Šerif je ubijen, a posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašica. Posmrtni ostaci ubijenog Kadirić Vejsila ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Džananović Kemal ubijen je na taj način da su ga zločinci bacili sa sedmog sprata hotela "Prijedor", a posmrtni ostaci su ekshumirani iz masovne grobnice Tomašica. Sarajlić Eniza srpski vojnici su ubili pred njegovom kućom dok je pokušavao da ugasi požar, ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Supružnici Cepić Uzeir i Zuhra i njihov sin Almir pronađeni su i ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa. Oni su bačeni iz zgrade, a nakon toga su automatskim oružjem ubijeni na trotoaru ispred zgrade. Naherović Muharem je ubijen kod visećeg mosta na Bereku, ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Oklopčić Idriz je ubijen, a posmrtni ostaci su ekshumirani na gradskom groblju Pašinac. Ubijen je Edhem Zahirović i njegovi sinovi Emir i Enes, ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Izetagić Muhamed i njegov sin Muamer ubijeni su 30. maja u staroj klaonici "Impra" i još se vode kao nestale osobe. Mujagić Muharem ubijen je u staroj klaonici "Impra" kod malog podvožnjaka[83], ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Sejad Čehajić je ubijen zajedno sa Muharemom Mujagićem i još nije pronađen.[84] Na trotoaru kod tržnici na Pećanima ubijeno je nekoliko Albanaca, među njima Ismaili Ekrem i Huseini Inis, koji su ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa.

Lični dokumenti

[83] N. Sivac, nav. dj., str. 139.

[84] R. Musić, nav. dj., str. 38-42.

Ispred Radio-Prijedora ubijeni su braća Amir i Asim Medić, njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Braća Handanagić Mehmed i Handanagić Ekrem i Ekremov sin Dario ubijeni su, a njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Prema iskazima svjedoka, Handanagić Mehmed zaklan je kod "električnog."[85] Grozdanić Muharem ubijen je, a ekshumiran iz masovne grobnice Jakarina kosa. Ubijen je Crnkić Muhamed i njegovi sinovi Mirsad i Sadik, njihovi posmrtni ostaci još nisu pronađeni. Ramić Abdulah ubijen je u Rudničkoj ulici, a njegovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Kadirić Admir Ado ubijen je uz ogradu Toplane. Musić Džemal ubijen je ispred *Plavog nebodera,* posmrtni ostaci ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Profesor Kulenović Hidajet ubijen je na dječijem igralištu, između *Crvenog i Plavog nebodera*.[86] Posmrtni ostaci Hidajeta Kulenovića ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa.

Lični dokumenti

Ekinović Fuad ubijen je ispred svoje kuće u Ulici Muharema Suljanovića, ekshumiran je na gradskom groblju Pašinac. Čehić Mirsad ubijen je 30. maja 1992. godine, a njegovi posmrtni ostaci ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa.[87] Preživjeli svjedoci su vidjeli ubijanja, tako jedan svjedok navodi: "(...) Oko nebodera u kojem stanujem ubijeno je oko šest ljudi, vidio sam kad su trojicu strijeljali, a trojica su ubijena u svojim

[85] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[86] N. Sivac, nav. dj., str. 139-140.

[87] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

stanovima. U Partizanskoj ulici (na desnoj obali Sane), prema svjedočenjima samih pripadnika takozvane srpske vojske, ubijene su 42 osobe."[88] U Donjoj Puharskoj, pred kućom, strijeljana su braća Džafić Ismet i Sulejman.[89] Dana 13. juna 1992. godine zločinci su ubili cjelokupnu porodicu Slavka Ećimovića. Ubijeni su Marija i Toma, majka i otac Slavka Ećimovića, brat Nikola, snaha Katarina i supruga Cecilija. Svi su ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa.[90] Svjedoci o ovom zločinu navode: "Dok su ti isljednici bili kod nas u stanu, pričao mi je N. kako su ih našli. Rekao je da je sestra sjedila u fotelji, da je nagela glavu na lijevu stranu i da joj je metak prošao kroz vrat. Jetrvu su zatekli kako leži potrbuške na podu, a glava joj je sva raznesena. Tako isto i njen muž. Baba i deda su ubijeni u toj kući u kojoj su živjeli, a sestra, jetrva i djever su ubijeni u kući u kojoj su jetrva i djever stanovali kao podstanari. To je kuća Srbina M. V. Te dvije kuće su jedna do druge. Baba i deda su isto tako pogođeni u glavu. (...) Pitao me je da li bih ja mogla ići s njima da vidim sestru, ali ja nisam mogla. Djeca su bila prisutna za vrijeme tih ubojstava. Djeca su bila sva krvava. Mali N. kaže da je netko pozvonio, da je nakon toga čiča ustao, sišao niz stepenice i otvorio vrata. Došla su dvojica (jednom je rekao da su bili u uniformi, a drugi put je rekao da nisu). Jedan od njih dvojice je imao brkove. Taj s brkovima je tražio mitraljez od čiče. Čiča je rekao da nema. On je onda ubio čiču. Onda je ubio strinu. A nakon toga mamu. Taj im je rekao: 'Hajte vi tamo kod komšinice. Svoju mamu nemojte tražiti, jer vi nikad više svoje mame nećete imati.' Djeca su preko vrta otišli kod te susjede."[91] O zločinima u gradu Prijedoru počinjenim od strane srpskih snaga, u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić, navode se razmjere ubijanja: "Ubistva nesrpskih stanovnika opštine Prijedor bila su masovnih razmjera. Životi nesrpskih stanovnika značili su vrlo malo ili ništa srpskim počiniocima."[92]

Nezakonito uhapšene civile bošnjačke i hrvatske nacionalnosti srpske snage su odvodile u zatočeničke logore. Neke od zatočenika odmah su ubijali na ulazu u logor. Na ulazu u logor Omarska ubijeni su Abdulah Muranović, Asaf Muranović i Abdulah Ramić.[93] Velik broj civila, Bošnjaka i Hrvata, ubijen je pred svojim kućama. Posmrtne ostatke ubijenih sakupljali su na gradskom teniskom igralištu. Posmrtne ostatke prikupljali su od 30. maja do 10. juna 1992. godine. Prikupljena tijela su kamionima odvezena na lokalitet rudnika Tomašica u unaprijed pripremljenu masovnu grobnicu. Ubijanje Bošnjaka i Hrvata u gradu Prijedoru trajalo je tokom perioda 1992-1995. godine. Najveći intenzitet ubijanja nesrpskog stanovništva u gradu bio je u periodu maj-august 1992. godine. Ovdje želimo izdvojiti ubistvo Omera Karadžića u bolnici u Prijedoru. U Izvještaju SJB Prijedor o zločinima koje je počinio Zoran Žigić navedeno je: "Dana 24. jula 1992, oko 21:00 sat, u hodniku (...) bolnice u Prijedoru (...) Žigić je prišao nosilima na kojima je ležao ranjeni Omer Kardžić (Karadžić, prim. M.B.) i ubo ga nožem u srce, ubivši ga na licu mjesta."[94] Posmrtni ostaci ubijenog Omera Karadžića ekshumirani su 1999. godine sa gradskog groblja Pašinac.[95] Pojedinačni zločini nastavljeni su 1993, 1994. i 1995. godine. Najveći broj Bošnjaka i Hrvata ubijen je nakon povratka srpskih vojnika sa ratišta širom BiH ili nakon pogibije srpskih vojnika na raznim ratištima. Obično, nakon povratka sa ratišta, pijani srpski vojnici dolazili su u noćnim satima i izvodili Bošnjake i Hrvate iz kuća i ubijali ih. Tako su u noći 19/20. septembra 1995. godine iz župnog stana odveli svećenika prijedorskog župnika vlč. Tomislava Matanovića i njegove roditelje Josipa i Boženu i ubili ih, a njihove posmrtne ostatke bacili u bunar u Rizvanovićima – Bišćani, odakle su ekshumirani 2001. godine.[96]

[88] M. Begić, nav. dj., str. 295.

[89] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*. M. Begić, nav. dj., str. 295.

[90] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[91] M.Begić, nav. dj. str. 335.

[92] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 661.

[93] N. Sivac, nav. dj., str. 179.

[94] ICTY, *Presuda u predmetu Miroslav Kvočka i drugi*, paragraf 637.

[95] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[96] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

1.7. Zločini srpskih snaga na području Brda – ubijanja pred očima najmilijih

Opći napad na područje Brda (Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Zecovi, Čarakovo) počeo je 20. jula 1992. godine. Srpske snage, uz podršku oklopnih vozila, počele su napad na Bišćane.[97] Nakon što su ušli u nebranjeno selo, pripadnici srpske vojske i policije su, kako je navedeno u Presudi MKSJ u predmetu Radoslav Brđanin: "Bosanskim muslimanima, mještanima sela Bišćani, saopšteno je da se okupe na raznim sabirnim punktovima u selu."[98] Pripadnici srpske vojske, koji su izvršili napade na Bišćane, bili su Srbi iz susjednih sela. Među njima su bili srpski vojnici iz Ljeskara, Ljubije i drugih mjesta. Stanovnici Bišćana još ranije su srpskim vlastima predali lovačko i naoružanje za koje su imali dozvole, tako da nisu bili nikakva prijetnja. Unatoč tome i dogovorima da neće biti nikakvih vojnih napada na ova naselja, otpočeo je opći vojni napad. Od jutra, 20. jula 1992. godine, pripadnici srpske vojske počeli su ubijati stanovnike Bišćana. U mjestu Jugovci, na jednom mjestu ubijeno je više ljudi iz porodice Alagić. Oko podne su bili u zaseoku Mrkalji i naredili da svi iziđu iz svojih kuća i stoje u dvorištima svojih kuća. Tu su počeli odvajati muškarce i odvoditi ih prema raskrsnici u Bišćanima. Nakon nekog vremena začula se pucnjava iz automatskog naoružanja. Muškarci koji su povedeni prema raskrsnici su ubijeni. Kako se navodi u Presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić, "Srpske snage su u glinokopu u zaseoku Mrkalji puškama i teškim naoružanjem sa jednog oklopnog transportera ubili otprilike 30 do 40 ljudi."[99] Jedan od preživjelih Bošnjaka navodi: "Vidio sam kod kuće Smaila Mrkalja grupu ljudi, tu je srpska vojska ubijala civile – mještane zaseoka Mrkalji; te ljude ubijali su tako što su na njih pucali sa transportera. Tu su ubili mnogo ljudi."[100] Ubijanja su vršena na različitim mjestima. U bašti Hašima Mrkalja ubijeni su Medić Adem Ado i Mrkalj Ibrahim. Malo dalje ubijen je ostatak grupe koja je povedena prema raskrsnici. Među ubijenima je i Mrkalj Fehim. Prema iskazima svjedoka, skoro sva tijela bila su na jednoj gomili. Kada su žene i djeca vidjeli tijela ubijenih i prišli da prepoznaju svoje najmilije, srpski vojnici su zapucali na njih. Poslije nisu smjeli prilaziti mjestu gdje su ubijeni mještani zaseoka Mrkalji. Nakon nekoliko dana došli su vojni kamioni koji su odvezli posmrtne ostatke ubijenih. Utovar ubijenih vršila su peterica Bošnjaka (mještani zaseoka Čemernica) koje su srpski vojnici prisilili na to.[101] Iz kuća su ova peterica ljudi tražili deke kako bi umotali posmrtne ostatke ubijenih jer su se tijela već počela raspadati (prilikom ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica pronađeni su posmrtni ostaci koji su pripadali ubijenim, a koji su bili umotani u deke).[102] Nakon ulaska u selo, pripadnici srpske vojske su jedan broj Bošnjaka uzeli kao živi štit. Ovi ljudi morali su ići ispred srpskih vojnika koji su iz kuća izvodili muškarce i vodili ih prema centru sela. Jedan broj ljudi ubili su pred njihovim kućama naočigled žena, djece, majki. Jedan broj mještana je doveden pred mjesnu trgovinu i tu je ubijen.

[97] Bišćani su selo i mjesna zajednica koja se sastojala od sljedećih zaselaka: Mrkalji, Hegići, Ravine, Duratovići, Kadići, Alagići i Čemernica. Srpske snage su ovo selo napale 20. jula 1992. ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 256.

[98] ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 407.

[99] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 256.

[100] AINOBiHPUB, *Iskaz preživjelog V.H. od 23. marta 2015. godine*.

[101] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 259.

[102] Prilikom ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica pronađeni su posmrtni ostaci koji su pripadali ubijenim, a koji su bili umotani u deke. Autori ove monografije učestvovali su u ekshumaciji i uvjerili se u navedeno.

Među ostalima, tu su ubijeni Kaltak Smail, Kaltak Bego, Kaltak Almir, Hajrudin Husein, Hajrudin Jasmin i drugi. Njihovi posmrtni ostaci su pronađeni 2013. godine u masovnoj grobnici Tomašica.[103] Muškarce, koje su odvajali, ubijali su pojedinačno i u grupama. Tako su iz kuće Kadirić Sauda izveli Đolić Besima, Kadirić Seada, Pašić Asima i Bašić Zlatana i ubili ih iza kuće.[104] Zločinci su u zaseoku Hegići, pred kućom Hegić Huseina, ubili Hegić Mesuda čije je posmrtne ostatke vidjela supruga.

Zajedno sa Mesudom ubijeni su Hegić (Emin) Kasim, Hegić (Sakib) Muharem, Hegić (Ibro) Sakib, Hegić (Salih) Ismet, Hegić (Hasan) Mehmed, Hegić (Mehmed) Emir, Hegić (Mehmed) Esad, Hegić (Mehmed) Hasan, Hegić (Hasan) Šerif, Hadžić (Husnija) Ibrahim, Hadžić (Ibrahim) Jasmin, Hegić (Osman) Husein. Ovaj podatak potvrđen je i u presudi MKSJ u predmetu Radoslav Brđanin, gdje se navodi: "U jednom voćnjaku u selu Hegići postrojeno je i iz vatrenog oružja ubijeno 12 lica. Otprilike 20 lica ubijeno je na autobuskoj stanici između sela Alagići i Čemernica. Kad je pokolj završen, nekoliko muškaraca, bosanskih Muslimana, moralo je pod nadzorom pripadnika vojske bosanskih Srba pokupiti leševe sa puteva."[105]

U zaseoku Hegići, na njivi, u blizini kuće Hegić Abdulaha, ubijeni su Abdulah Hegić i njegovih pet sinova: Asuf (1967), Velid (1964), Vehid (1960), Ragib (1955), Vejsil (1953). Ubijeni su nakon što su srpski vojnici došli pred njihovu kući i naredili da svi muškarci izađu pred kuću, nakon toga su ih odveli nedaleko od kuće i na livadi uz šumarak ih poubijali. Kada su ih odvodili, Ragib Hegić je svojoj supruzi Namki uputio posljednje riječi: "Čuvaj mi djecu."[106] Od šesterice braće Hegić preživio je samo Ferid.[107] Tog popodneva svi su ubijeni nedaleko od kuće u Bišćanima. Tu je ubijen i Hegić Ragib. Njihovi posmrtni ostaci su pronađeni u masovnoj grobnici Tomašica.[108]

Habibović Emir ubijen je pred kućom svoje sestre Samire. Mrkalj Hašim je ubijen pred svojom kućom, kao i Kadirić Rasim, i to naočigled svoje majke. U Bišćanima, u zaseoku Ravine, ubijen je Medić Idriz. Hegić Mirsad ubijen je stotinjak metara od svoje kuće. Pred svojim kućama u Bišćanima ubijeni su Hegić Vejsil, Ramulić Kemal, Ramulić Vahid, Duratović Mehmed, Duratović Zemira (ubijena u kući). Duratović Đula je ubijena kod kuće pred bunarom, a muž Duratović Husnija u voćnjaku iza kuće. Preživjeli svjedoci navode: "Poslije par sati, veća grupa srpskih vojnika se pojavila u dvorištu naše kuće. (...) Sve su nas izveli napolje iz podruma i postrojili uz kuću strica Suada. Prilikom izlaska iz podruma prolazili smo kroz špalir vojnika koji su odmah počeli sa udaranjem odraslih muškaraca. Vojnici su pucali na sve strane, pa i pored naših nogu, vjerovatno da bi se brže kretali. Mi nismo znali šta se to odjednom dešava. (...) Odvojili su nas četvericu mlađih: mene, brata Halida, koji je imao 15 godina, stričevića Enesa (17 godina) i komšiju Rizaha (17 godina), te nas poveli naprijed ka središtu sela koristeći nas kao 'živi štit'. Ostali muškarci su ostali postrojeni uz zid. Vojnici su zastajali kod svake sljedeće kuće, ulazili unutra,

[103] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[104] Njihovi posmrtni ostaci ekshumirani su 2013. godine iz masovne grobnice Tomašica. AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[105] ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 409.

[106] Izjava Hegić Namke prilikom identifikacije posmrtnih ostataka muža Ragiba i njegove braće i svekra u KIP Šejkovača dana 21. aprila 2014. godine.

[107] Ubijeni Ragib Hegić imao je četvero djece, njegov brat Vejsil isto četvero djece, a Vehid jedno dijete.

[108] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

vršili pretrese i izvodili muškarce. Neke su ubijali odmah pred našim očima, a neke nakon našeg odlaska. Jednu grupu od desetak ljudi poveli su zajedno sa nama, da bi ih strijeljali blizu središta sela, na dva do tri metra ispred naših očiju. Ni mi nismo bili pošteđeni udaraca i maltretiranja. (...) Moj otac je zajedno sa svoja dva brata, Ešefom i Ismetom, zatim Ismetovim sinom Elvisom (19 godina) i komšijom Osmanom Gazibarom, ubijen u blizini naše porodične kuće, odmah nakon što su nas odveli prema središtu sela. U našoj porodičnoj kući je nekoliko minuta kasnije ubijena strina Zemira, supruga strica Ešefa, iza njih je ostalo jedno dijete, tj. djevojčica od sedam godina. U blizini naše kuće su ubijeni i moj did Husnija i nane Đule, kao i moj treći stric Hazim. Moj brat Halid i stričević Enes nikada nisu stigli živi kući, ubijeni su negdje na putu do kuće. Njihova tijela, svih ubijenih, su nakon tri dana srpske vlasti u Prijedoru pokupile na kamione i odvezle u nepoznatom pravcu. Poslije rata smo došli do podatka da je u selu ubijeno skoro 260 muškaraca i žena, od čega je dvadesetero bilo maloljetno. Članovi moje porodice su ekshumirani u oktobru 2013. godine iz masovne grobnice Tomašica."[109]

U Bišćanima, kod mlina, ubijeni su Kaltak Dedo, Ejupović Nedžad i drugi. U Bišćanima, na lokalitetu Hegići-Trzno, ubijeno je više Bošnjaka, među njima Hegić Mujo, Hegić Sulejman, Hegić Husref, Hegić Elvedin i drugi. Prema izjavama svjedoka, Hegić Bujazid je ubijen na jednoj njivi na taj način da mu je jedan zločinac prišao sleđa i pucao u glavu.[110] Na ovom mjestu je ubijeno više ljudi, kojima su, nakon pucanja u tijelo, prilazili i pucali u glavu. Posebno treba istaknuti ubijanje muškaraca iz porodice Ibrahimagić. Dana 20. jula 1992. godine ubijeni su Himzo Ibrahimagić (1935) i njegovih pet sinova: Kasim (1961), Husein (1962), Samir (1971), Hasan (1973) i Muhamed (1974). "(...) postrojili su Himzu i pet sinova, te Hasana Hegića, i naredili im da pobacaju sve iz džepova. Udarali su ih kundakom u glavu i želudac, a onda su ih odveli na njivu jednog iza drugog. Kad su došli do njive, naredili su im, kao, da 'bježe', da bi im onda oni pucali u leđa i pobili ih. Moj Kasim, moje veselje, nije htio u stroj i rekao im je da on nije nikome ništa dužan i kriv, te da neće u stroj. Ubili su ga uz ćošak kuće pucajući mu u glavu. (...) Kada sam sa Asimom otišla na njivu, imala sam šta vidjeti. Svi su bili mrtvi. Pucali su u njih da im je ulazna rana bila mala, a sa druge strane sve je bilo razneseno. Moj Himzo, izgleda, odmah nije bio mrtav, jer sam mu našla pune ruke trave i zemlje kako je čupao od muke. Himzo je pogođen usred leđa, a tako i Hasan Baja, i Husein Huska i Muhamed Džele, a moj Samir je bio sav u bijelom i nisam uspjela da dođem do njega i vidim ga, snahe su me vratile. Nakon četiri dana, 24. 7. 1992. godine došli su kamioni, pokupili tijela i odvezli ih u nepoznato."[111] Posmrtni ostaci Himze i njegovih sinova pronađeni su u primarnoj masovnoj grobnici Tomašica i sekundarnoj masovnoj grobnici Jakarina kosa. O ubijanjima su najčešće svjedočili članovi porodica, tako navodimo jedno svjedočenje: "Ispred kuće K. F., mog djevera, ubijeni su: K. H., K. E., K. M., K. Š., R. D., K. A. Tako su nastavili dalje i ubijali. Ispred kuće H. N. ubijeni su: K.: H., E., S., S., B. (Š.), O., E. Prije nego su ih ubili, naredili su im da pjevaju srpske pjesme, pasu travu, rade sklekove i sl., a zatim su ih rafalima pobili. B. su rasparali. Ove ljude su treći dan ukopale njihove žene. Trideset metara dalje, ispred kuće K. S., koji je ubijen iza kuće, još su ubijeni: K. H., H. K. i njegovi sinovi B. i H., F. K., M. K. i njegov sin A., ubijeni su A. K., sin i zet, M. K. star oko 75. g. i sinovi M. i S., ubijena je i R. J. U svojoj kući. (...) Idući putem, vidjela sam kod pržionice kave Brkića oko četrdeset i pet mrtvih ljudi. Leševi su bili u raspadanju.

[109] Mirveta Mrkalj-Durben, *Mama, ovdje ima svjetla*, Bosanska riječ, Tuzla, 2014, str. 177.

[110] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka i Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

[111] Kapetanović Nijaz, Kapetanović Mirza, *Mutne rijeke 1: istina o Bosanskom Novom: '92.-'95*, Štamparija Fojnica, Fojnica, 2014, str. 344-345.

Idući dalje, vidjela sam na nekoliko mjesta po pet ili šest mrtvih ljudi. (...)"[112] U Bišćanima je ubijeno preko 200 ljudi[113] (muškaraca, žena i djece) u toku napada srpskih snaga i u prijedorskim *logorima smrti,* u koje su nezakonito zatočili ljude iz Bišćana. Do sada su posmrtni ostaci ubijenih mještana naselja Bišćani pronađeni na 20 lokacija.[114] Jedan broj u masovnim, a jedan u pojedinačnim i zajedničkim grobnicama.

Prilikom pljačke, srpski vojnici su muškarce prisiljavali da tovare opljačkane stvari, a nakon toga su ih ubijali. Navedeno je potvrđeno u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Sutradan ujutro su se vojnici vratili u manjim grupama i počeli da pljačkaju kuće. Odnosili su televizore, zlato i druge dragocjenosti, takođe iz kuće tasta svjedoka S. Tog dana su vojnici odveli dvojicu muškaraca, Husniju Hadžića i Haru Pelaka[115], da pomognu u prikupljanju tijela. Nakon toga više nisu viđeni. Svjedok S. je saznao da su tog dana srpski vojnici ubili njegovog oca u njegovoj kući u Hegićima."[116]

Istovremeno s napadom na Bišćane, pripadnici 343. motorizovane brigade napali su i Rizvanoviće. Isti scenario ubijanja i odvođenja Bošnjaka u logore odvijao se i u Rizvanovićima. Uz podršku oklopnog transportera, ujutro su ušli u Rizvanoviće. Ljudi su istjerivani iz svojih kuća, odvajani muškarci od žena i djece i odvođeni na strijeljanje ili u logore. U selu Rizvanovići su, između ostalih, ubijeni Munib Dedić, Sefer Dedić, Sejfulah Dedić, Hasan Kamenac, Kadirić Fehim[117] i drugi.

Dokumenti pronađeni kod žrtava

U štali Kadić Hajdera ubijen je Karagić Samir, kojeg je pronašla majka Halida i iznijela ga iz štale, ali ga nije mogla sahraniti. Dana 23. jula 1992. godine tijelo je odvezeno vojnim kamionom. Posmrtni ostaci Karagić Samira pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa.[118] Ispred kuće Kadirić Vahide ubijeno je nekoliko muškaraca, među njima Vahidin sin Nihad i Rizvanović Hamid. Srpski vojnici su ispred kuće ubili Karagić Šefika i njegove sinove Salku i Fikreta. Prema izjavama preživjelih, zločinci su im pucali u predio genitalija, tako da su žrtve umirale satima, a nitko im nije mogao pružiti pomoć. Njihova tijela su ležala 4-5 dana ispred porodične kuće, niko nije vidio ko je pokupio i odvezao tijela. Ekshumirani su iz masovne grobnice Tomašica. Kadirić Salih je, zajedno sa unukom Kadirić Samirom, odveden pred kuću Duratović Džemala, gdje su mučeni i ubijeni.

[112] M. Begić, nav. dj., str. 479-480.

[113] *Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

[114] AINOBiHPUB, *Baza podataka.*

[115] Posmrtni ostaci ove dvojice ubijenih pronađeni su na lokalitetu masovne grobnice Jakarina kosa. AINOBiHPUB, *Baza podataka.*

[116] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 258.

[117] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[118] AINOBiHPUB, *Baza podataka.*

Salih je dugo mučen, a onda natjeran da uđe u šaht za vodu. Zločinci su poklopili poklopac šahta i gazili po njemu sve dok poklopac nije poravnat. Supruga je pronašla Saliha, pokušala ga je izvući, ali nije mogla, bio je doslovce smrskan, glava mu je bila skoro smrskana. U Rizvanovićima, kod pržionice kafe, ubijeni su Sadić Sajid, Karagić Munib, Duratović Nail, Duratović Faruk i još peterica Bošnjaka.[119] Nakon ubistva ovih ljudi, jedan od srpskih vojnika je došao do supruge ubijenog Karagić Muniba, koja ga je molila da ode do tijela ubijenih i da sa mrtvog Muniba uzme novčanik, burmu i sat. Istovremeno je molila srpskog vojnika kojeg je poznavala da joj dozvoli da ukopa ubijenog muža, što joj nije dozvoljeno. Posmrtni ostaci ubijenog Karagić Muniba pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašica.[120] Najviše Bošnjaka iz Rizvanovića ubijeno je kod prodavnice i kafane (oko 40 muškaraca). Tu su ubijeni Alagić Fikret, Kadirić Ermin, Kadirić Edhem, Kadirić Avdo, Habibović Derviš, Karagić Hamza i drugi. Istog dana, u večernjim satima, majka Vahida je vidjela ubijenog sina Ermina na navedenom lokalitetu. Čaušević Muharem i Muhamed izvedeni su iz kuće Kadirić Abdulaha i strijeljani. Zajedno sa još šesnaest muškaraca, Kadirić Emdžad strijeljan je oko 200 metara od kuće.[121] Preživjeli svjedoci navode: "Tada smo ugledali mrtve. Ležali su jedni na drugima, strijeljani. Ja sam prešao na drugu stranu i vidio svoje mrtve. Vidio sam oca, brata, stričevića, djeda, susjeda, jednog, drugog susjeda, trećeg. Nitko nije bio ranjen. Svi su bili mrtvi. Jedino je Š. K. bio zaklan. Točno zaklan. Ja sam se uplašio i nisam znao što da radim."[122]

Jedan broj ljudi iz Rizvanovića, Bišćana i drugih mjesta, koje su pripadnici srpske vojske odveli iz svojih kuća, autobusima su odvezeni u logore. Na putu za Prijedor, na lokalitetu Šljunkare – Crne jaruge, iz autobusa je izvedena grupa od trinaest Bošnjaka i tu strijeljana. Među ubijenim su Kekić Nurija, Kekić Halid i drugi. Na lokalitetu Tukovi – Kratelj, iz autobusa je izvedeno i ubijeno više Bošnjaka. Među ubijenim su Kadirić Enes, Karagić Samir i drugi.[123] Pripadnici tzv. VRS, koji su napali civilno stanovništvo Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana, ubili su nekoliko stotina muškaraca i žena. U više slučajeva srpski vojnici su prisiljavali preživjele da pokopaju posmrtne ostatke ubijenih, to su radile i žene i muškarci. Tako je u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeno da su mještani morali ukopavati ubijene: "Komandant je tražio od njega da kopa grobove. Odveli su ga iza kuće Smaila Karagića gdje su se nalazila dva tijela, a u njihovoj blizini još šest njih, od kojih su neka bila ženska. Iskopao je raku."[124] Preživjeli svjedok navodi: "(...) Domalo zatim vidio sam grupu od oko dvadeset četnika kako opljačkani traktor i ukradenu robu voze u Rizvanoviće. Vidio se dim iz kuće iz koje su ovo iznijeli. Pitaju me što sam krvav, ja sam odgovorio da sam pao na kamen. Sjatili su se na mene i tukli me, a potom ispitivali. Rekli su mi da ću biti njihov grobar. Odveli su me do kuće E. K. i naredili da dvojicu zakopam, a iza toga još šestericu. Leševi su bili u raspadanju."[125] Među ubijenim koji su pronađeni u masovnoj grobnici Tomašica je i Karagić Ismet.

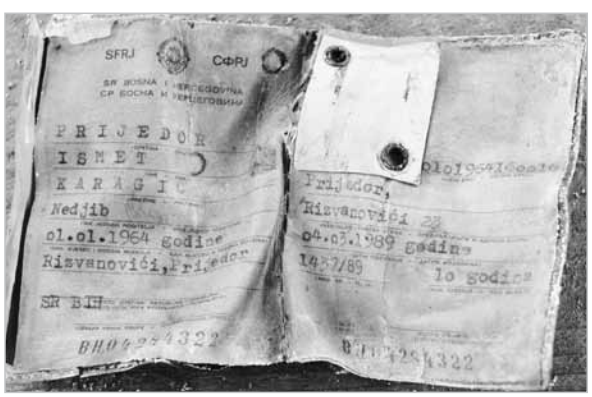

Dokumenti pronađeni kod žrtava

[119] AINOBiHPUB, *Baza podataka i Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

[120] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[121] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka* i *Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

[122] M. Begić, nav. dj., str. 612.

[123] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[124] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 850.

[125] M. Begić, nav. dj., str. 475.

Pored ubijanja, pripadnici srpske vojske su pljačkali, mučili i tukli nezakonito zarobljene. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeni su postupci pripadnika srpske vojske: "Svjedok X i njegov otac su učinili kako je naređeno. Dok su bili u tom kafiću, vidio je kako vojnici čiste i pljačkaju selo, muče i tuku zarobljenike, a neke i ubijaju."[126]

Nakon što su ubili jedan broj ljudi, oni koji su imali sreću da prežive 20. juli, odvedeni su u logore Keraterm i Trnopolje. Odmah po ulasku u selo, srpski vojnici počeli su pljačku, otimajući novac, zlato i druge vrijedne stvari. Fizičkom maltretiranju bili su izloženi muškarci prilikom vođenja na mjesta ubijanja ili do logora. Nakon ulaska pripadnika srpske vojske u navedena naselja na području Brda, jedan broj žena, djevojaka i djevojčica je silovan. Prema brojnim iskazima žrtava, najveći broj silovanja desio se nakon ubijanja i odvođenja muškaraca u logore. Prenosimo jedno takvo svjedočenje: "Vidjela sam razorenu džamiju, muškarce koje su odvodili. Neke uglednije ljude izdvajali su iz kolone. Ubijali su ih nedaleko, pucnjem u glavu. Oni su padali kao pokošeni, a tijela su ležala u grotesknim položajima. Vladao je kaos, panika i smrt. Mojeg su D. optužili da je ubio jednog Srbina, a potom su ga pred nama ubili na samom kućnom pragu. U selu je ostao izvjestan broj žena i djece i svi smo se krili po podrumima razorenih kuća. Naša je kuća ostala cijela. Tog dana došla je nekolicina četnika. Tražili su vrijedne stvari i podatke o muškarcima koji su se krili u šumi. Jedan od njih, star oko 30 godina, naredio je da pođem s njim u kuću. Morala sam poći. Užasno sam se bojala, ali nisam slutila što me čeka. Znala sam da bih svojim otporom ugrozila živote svoje porodice. Kad smo ušli u kuću, tražio je novac, nakit i druge vrijedne stvari. Sve mu je bilo na raspolaganju. Udario me šakom. Pala sam. Zatim je legao na mene. Uradio mi je ono. Plakala sam, grčila se, krvarila. Bila sam nevina. Naredio mi je da ustanem. Htjela sam pokupiti svoje stvari da njima sakrijem svoju golotinju i unakaženo tijelo. Rekao mi je da ih ne diram. Naredio mi je da stojim i čekam. Rekao mi je da pazim što radim, jer o meni ovisi sudbina moje porodice. Izišao je iz kuće. Osvrnuo se da li ga netko vidi i pozvao dvojicu četnika da uđu u kuću. Plakala sam. Ponovilo se isto i s ovom dvojicom. Bila sam izgubljena. Nisam osjetila kad su otišli niti koliko sam dugo ležala na podu, sama."[127]

U logor Keraterm, iz sela Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine i Čarakovo, poslije 20. jula 1992. godine dovezeno je nekoliko stotina muškaraca. Najveći broj ubijenih u prostoriji broj 3, u logoru Keraterm, bili su mještani naselja Rakovčani. Među ubijenim je i Fazlić Fuad.[128]

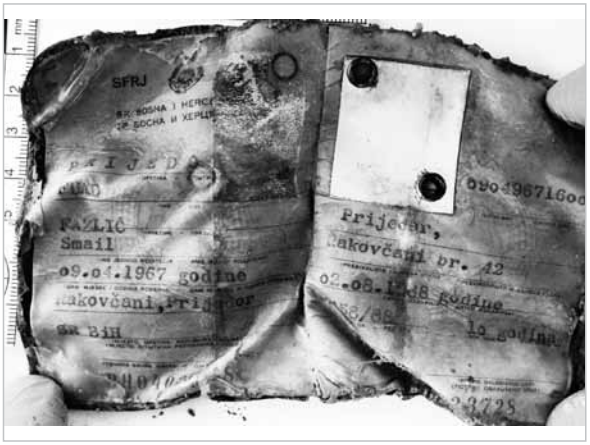

Dokumenti pronađeni kod žrtava

U pokušajima da izbjegnu sigurnu smrt, jedan broj muškaraca iz Rizvanovića, Rakovčana i drugih mjesta pokušao je doći do Bihaća. Međutim, ta grupa je otkrivena i zarobljena. Zarobljeno je 117 muškaraca koji su zatvoreni u Dom u Miskoj Glavi, a onda u logoru na stadionu u Ljubiji. Na stadionu je ubijen jedan broj muškaraca, a jedan dio odveden na lokalitet Redak u rudniku Ljubija. Na lokalitetu Redak ekshumirane su dvije masovne grobnice. Svjedok tog strašnog zločina, koji je pobjegao sa strijeljanja, pred MKSJ je svjedočio u više predmeta.[129]

[126] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 861.

[127] M. Begić, nav. dj., str. 309.

[128] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[129] Svjedočenje Nermina Karagića, ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 828-858.

Nekoliko dana nakon zločina, preostalim stanovnicima Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana naređeno je da napuste svoje kuće i da idu prema naselju Tukovi. U Tukove su stigli djeca, žene, starci, koji su odvezeni u logor Trnopolje. Nakon progona stanovnika sa Brda, počela je *asanacija terena*, odnosno uklanjanje posmrtnih ostataka ubijenih. Za to su srpski vojnici angažirali preživjele Bošnjake. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se: "Dana 23. jula 1992. svjedoku S i još desetini muškaraca naređeno je da pomognu u prikupljanju tijela na području Mjesne zajednice Bišćani. Ovaj zadatak organizovali su dvojica srpskih vojnika, Ranko Došen i Slavko Petrović, koji su tim povodom tog jutra došli u Čemernicu sa dva kamiona. Ta dvojica vojnika i drugi koji su bili s njima bili su naoružani i odjeveni u maskirne uniforme. Svjedok S je opisao kojim su putem kamioni išli i gdje su sve pokupili leševe. Nisu dobili nikakvu opremu (naprimjer rukavice ili maske) za posao s leševima, a smrad tijela koja su se raspadala bio je nesnosan. Stoga su tijela umotavali u deke, od kojih su neke bile marke 'ambasador'. Svjedok S je rekao Pretresnom vijeću koliko su tijela sakupili i sa kojih lokacija, i naveo je imena izvjesnog broja mrtvih. Kamione su punili leševima i odvozili ih da ih isprazne. Ni svjedok S, kao ni drugi Muslimani, nije išao kamionima do krajnjeg odredišta."[130]

Nakon napada na Bišćane, Rizvanoviće i Rakovčane, srpske vojne snage 23. jula 1992. godine napale su nebranjena naselja Čarakovo i Zecove. Jedan broj muškaraca, znajući šta se sprema, uspio je da se sakrije i da izbjegne sigurnu smrt. Po uhodanom scenariju i sa istim snagama, rano ujutro počeo je napad srpskih snaga. Pucajući iz automatskog oružja i uz podršku oklopnog transportera, počeli su odvajati muškarce od žena i djece i odvoditi ih prema putu Prijedor – Sanski Most. Jedan broj muškaraca je ubijen odmah kod svojih kuća, a jedan broj je odveden na lokalitet Poljski put. Posebno treba istaći ubijanje mještana Čarakova kod džamije. Grupa srpskih vojnika je iz kuća izvela dvanaest muškaraca i zajedno sa imamom Sulejmanom ef. Dizdarevićem odvela ih pred džamiju gdje su ih strijeljali. Nakon ubijanja, na njih su nabacali tepihe iz džamije i zapalili posmrtne ostatke ubijenih. Ubijeni su Sulejman ef. Dizdarević, Husein Sušić, Rasim Sušić, Kemal Kahteran, Zekir Musić, Avdo Mujdžić, Hasib Musić, Husein Kljajić, Emir Čaušević i Redžep Mujdžić.[131] Dvojica preživjelih su Sead i Ibrahim Sušić. Preživjeli svjedok ovog događaja navodi detalje ovog zločina: "Izveli su nas iz kuća, poredali u red, a nakon toga postrojili ispred džamije i strijeljali. To je bilo prije 11 sati. (...) Bilo nas je 12. Preživjeli smo ja i amidža. Otac i drugi amidža su ubijeni. Rafal je presjekao amidžu. Otac je bio mrtav na licu mjesta, dok je hodža još davao znake života. Izbijena mu je bila gornja vilica. (...) Pucali su iz automata. Metak je prošao kroz strica i završio u džamiji. Ja sam ranjen u butinu i pao u nesvijest. Nakon strijeljanja sakrio sam se kod mezara Ekrema Mujdžića. Sa moje lijeve strane bili su kukuruzi i čempresi visine oko metar. Sakrio sam se i gledao kako se na strijeljanje vode moje komšije" priča Sead i pokazuje mjesto koje mu je tog jula bilo utočište i jedini spas.[132]

Zločinci su nakon ulaska u Čarakovo počeli paliti kuće ljudi koji su pobjegli pred njima. Oni koje su pronašli kod kuća bili su fizički maltretirani, izloženi prijetnjama i raznim ucjenama, a neke žene su silovali pripadnici srpskih snaga. Pripadnici srpskih

[130] ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 259.

[131] Apelaciono vijeće Suda BiH je, 3. decembra 2014. godine, potvrdilo prvostepenu osuđujuću presudu za Dragomira Soldata i Velemira Đurića, čime su osuđeni na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od po 21 godinu. U odnosu na optuženog Zorana Babića, utvrđena je kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 21 godinu, dok je ranije utvrđena kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 22 godine izrečena pravosnažnom presudom Suda BiH od 15. februara 2013. godine, pa mu je izrečena jedinstvena kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 godina. *Sud BiH, Prvostepena presuda u predmetu br. S1 1 K 011967 13 KrI Dragomir Soldat i drugi.*

[132] http://brzevijesti.ba/clanak/18208/sead-susic-prezivjeli-svjedok-strijeljanja-kod-dzamije-u-carakovu-efendija-dizdarevic-je-davao-znakove-zivota

vojnih i policijskih snaga su muškarce odvodili od kuća i ubijali. Postoji jedan broj svjedoka ovih zločina koji su preživjeli i ispričali na koje su načine ubijani Bošnjaci Čarakova: "Četnici su istjerali sve stanovništvo i natjerali nas da se krećemo prema autobusnoj stanici. Tu se nalazila i kafana 'Sidro'. (...) Kod kuće Omanović Ibrahima vidio sam poubijanih sedam ljudi. Mještane nisam prepoznao. Kod kuće Bačić Azima vidio sam šest ljudi, naslaganih jedan preko drugog. Kod kuće Džananović Šefika vidio sam, također, par ubijenih ljudi. Svi ovi ljudi poubijani su dok smo se mi skupljali prema sabirnom punktu autobusna stanica."[133] Ovdje želimo navesti samo nekoliko slučajeva zločina u Čarakovu. Tako su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga privedene muškarce odvodili po dvojicu u štalu Šabana Redžića i ubijali ih. Tu je ubijen Hopovac Rasim. Na Poljskom putu, ispred kuće Redžić Zijada, ubijeno je više Bošnjaka, među njima Kljajić Mustafa, Kljajić Osme, Redžić Mustafa. Iza Zikine kafane, u ljetnoj kuhinji, ubijeni su Musić Edin, Mujdžić Rasim i Razim, Redžić Irfan. U Čarakovu su ubijeni Mujdžić Suljo i Bačić Sulejman.[134]

Dokumenti pronađeni kod žrtava

Dokumenti pronađeni kod žrtava

Na različite načine zločinci su ubijali Bošnjake Čarakova. Na Poljskom putu pored rijeke Sane, srpski vojnici su naredili Brakić Ademu da skoči u rijeku Sanu i da pliva. Adem je rekao da ne zna plivati. Jedan od srpskih vojnika je gurnuo Adema u rijeku Sanu i odmah ispucao rafal iz automatske puške u njega. Behlić Enesa zločinci su natjerali da sakuplja posmrtne ostatke ubijenih po Čarakovu, da bi i njega kasnije ubili. Posmrtni ostaci ubijenog Behlić Enesa ekshumirani su iz masovne grobnice Tomašica.[135] Omanović Almir je ubijen kod nadvožnjaka na Žegeru. Pripadnici tzv. VRS su ga natjerali u rijeku Sanu, a onda pucali i ubili ga. U Čarakovu su ubijeni Mehanović Adem i Dolić Ante, čiji su posmrtni ostaci pronađeni u masovnim grobnicama Tomašica i Jakarina kosa.[136]

Dokumenti pronađeni kod žrtava

[133] Grupa autora, *Tiše, ubijaju – svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorskom kraju,* Preporod, Zenica, 1992, str. 75.

[134] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[135] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[136] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

Dokumenti pronađeni kod žrtava

Preživjeli su dio posmrtnih ostataka *žrtava* ukopali na različitim lokacijama. Uglavnom su to radile žene kojima su ubijeni njihovi najbliži članovi porodica. Jedna svjedokinja navodi: "(...). Pucali su iz sveg naoružanja, a nama su naredili da idemo u kuće. U prvom naletu ubijen je H. K. Čula sam plač njegove žene. Ubijen mu je i sin K. i zet E. Č. U drugoj kući do moje ubijen je K. H. i njegov sin V., iza kojeg je ostalo dvoje djece. Odveden je A. M., kojeg sam našla uz džamiju mrtvog i onda sam ga pokopala. Zatim su odveli M. H., H. S., R. S. i ubili, a posebno su mučili hodžu S. M. R. su ubili nasred njive, zatim je ubijen M. Z. Ovi ljudi su pobijeni uz džamiju. Petoricu sam ja pokopala sa susjedima na mezarlucima kod džamije u jednu grobnicu. Sa mnom su bile M. B., M. B. supruga A., S. M. i K. K. supruga H. Ove ljude smo pokopali četvrti dan. Leševi su bili u stanju raspadanja. Jedan dio ljudi je odvođen u drugo selo i tamo ubijan. Poviše džamije ubijeni su I. M. i njegova dva sina. O. M. je radio na željeznici. Ubijeni su H. M. i njegova dva sina E. i K., M. H. i njegov najmlađi sin 'Ć'. Idući od moje kuće prema stanici Poljski put, ubijeni su O. A., sin I., R. M., H. S., H. I., H. I., H. M., H. I. i otac I., S. H. Zaklan je R. I. Ubijen je također M. R. i njegov najmlađi sin. U zaseoku Musići ubijeni su M. M., M. Š., M. F., K. M. i njegov sin. Poviše džamije ubijen je šesnaestogodišnji sin M. A. Ovo je dio ubijenih ljudi za koje ja znam. (...) Na 'Žegaru', uz cestu, poginuo je H. A. i njegov sin I. Žene i djeca su ostali u kućama oko petnaest dana. (...) Noćivali smo zajedno u nekoliko kuća. Moju sestru Z. su najprije pretukli ujutro, a već poslije podne sam je našla mrtvu. (...) Sestru sam pokopala treći dan, pošto mi nije bilo preporučeno da se krećem. Komandir iz Tukova M. J. mi je rekao da ne idem jer će i mene ubiti. U ubojstvima su sudjelovali mlađi Rasavčani koji su silovali dosta žena."[137]

Istog dana srpski vojnici su napali i selo Zecove. Na isti način zločinci su postupali i u Zecovima. Dolazili bi pred kuće i odvodili muškarce i ubijali ih. Tako su odveli Muharema Tatarevića i njegove sinove Senada, Sejada, Nihada, Zilhada, Zijada i Nishada, i nedaleko od kuće, zajedno sa još nekoliko muškaraca, ubili.[138] Njih su od kuća odveli komšije koje su prepoznale mnoge žene. Ubijeni su na raskrsnici makadamskog puta, nedaleko od svoje kuće. Prisjećajući se tog dana, majka Hava Tatarević kaže: "Taj dan su jeli za stolom. Došli su i odveli ih do mesnice. Prvo je išao moj muž, a za njim i moji sinovi. Rekli su da će se vratiti odmah. Međutim, ni nakon pet dana nije ih bilo."[139] Svi su ubijeni vatrenim oružjem. Omanović Alu od kuće su odvele komšije i pronađen je u masovnoj grobnici Tomašica. Među nezakonito uhapšenim u Zecovima bili su i članovi porodice Hopovac. Hopovac Huseina i njegovog brata Jasima zločinci su izdvojili iz grupe nezakonito zatočenih muškaraca i strijeljali ih kod betonskog mosta koji prelazi rijeku Sanu na Žegaru kod sela Čarakovo.[140]

Ono što želimo istaknuti su zločini nad članovima porodice Bačić. Nekoliko porodica Bačić živjelo je u Zecovima, naselje Gradina. Pripadnici tzv. VRS su 25. jula 1992. godine ubili 32 civila, petnaest žena i sedamnaestero djece. Troje djece je preživjelo strijeljanje. Jedan od preživjelih sjeća se: "Jedan srpski vojnik je vikao: 'Ima li koga, izlazite napolje!' Strina Šehrija je izišla i rekla: 'Ovdje su samo žene i djeca',. Onda je taj srpski vojnik rekao da svi iziđu iz kuće. Rekao je da se svi redaju

[137] M. Begić, nav. dj., str. 477.

[138] AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

[139] http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sa-rucka-odvedeni-u-smrt, pristupljeno 4. 4. 2015.

[140] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

u avliji. Svi smo počeli izlaziti. Ja sam ostao zadnji, nisam mogao naći cipele. Kad sam našao cipele, ostali su bili već vani, u avliji. Poredani jedno do drugog. Kada sam počeo vezati pertle na cipelama, počela je pucnjava. Pucali su u sviju. Rafali su odjekivali. Ja sam potrčao susjednoj kući. Uz kuću je bio platon od zaprežnih kola. Bio je prislonjen uz kuću. Između platona i kuće bilo je malo prostora. Ja sam se sakrio pod platon. Pucnjava je trajala minut-dva. Sve se brzo dešavalo. Ja sam bio udaljen od mjesta gdje su ležali ubijeni 3-4 metra. Kako je već bio suton, vidio sam ubijene kako leže. Vidio sam kako dva srpska vojnika pucaju. Ispod platona vidio sam ruku jednog vojnika kako drži pištolj i puca u žene i djecu. Pucao je u one koji su se micali i davali znakove života. Ja sam vidio svoga brata Zikreta, ležao je naslonjen na jednu šljivu. Glava mu je bila klonula. Na sebi je imao žutu majicu. Tačno sam vidio kako meci udaraju u njegovo tijelo, kako se majica podiže. To je bilo strašno. Vidio sam strinu Šehriju kako leži mrtva, ležala je na stomaku, glava joj je bila okrenuta nastranu. Na sebi je imala dugu haljinu crno-plave boje. Ona je bila najbliže meni. Negdje na sredini, gdje su ležala tijela, vidio sam, jednu do druge, svoju majku i sestru. Moja majka i sestra imale su iste haljine koje su zajedno sašile. To je strašan prizor koji ću pamtiti cijeloga života. I sad kao da gledam te slike."[141] Zločinci su kasnije posmrtne ostatke žrtava sakrili i do danas nisu pronađeni. Najmlađa žrtva bio je trogodišnji dječak Bačić Ernest. U naselju Zecovi rijetki su preživjeli, zločinci su ubijali djecu, žene, starce. Jedna od preživjelih djevojčica navodi: "Ranili su me u stomak i obje ruke, a moga brata u desnu nogu i lijevu ruku. Čula sam da pitaju ima li ko živ. Mi nismo ništa rekli. Oni su još jednom zapucali u nas. Potom su izišli van i naredili da se zapali kuća. Ja i ranjeni brat smo otišli u drugu sobu. Prenoćili smo u kući. U toku noći smo čuli pucanje. Ujutro smo čistili krv sa sebe i kada sam pošla da se umijem, vidjela sam svoje roditelje mrtve."[142]

Napadi srpskih snaga na području Ljubije odvijaju se po istom scenariju kao i u ostalim dijelovima općine Prijedor. Nezakonito zatvaranje muškaraca u logore, ubijanje pred kućama, na ulici, provodili su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga. Na putu Hambarine – Ljubija ubijeno je više desetina Bošnjaka i Hrvata. Najveći broj njih je ubijen uz cestu, gdje su dio i ukopali ili bacili u bunare i septičke jame. Do sada je uz put Hambarine – Ljubija pronađeno i ekshumirano više masovnih, zajedničkih i pojedinačnih grobnica.[143] Iz svjedočenja preživjelih žrtava sa područja Brda i Ljubije mogu se vidjeti razmjeri i strahote zločina koje su počinili pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga. Većina posmrtnih ostataka žrtava koje su ubijene na području Brda završile su u masovnoj grobnici Tomašica. U toku ekshumacije 2013. godine i nakon identifikacije, najveći broj žrtava je upravo sa područja Brda.

[141] AINOBiHPUB, *Iskaz preživjelog B.Z. od 28. novembra 2014. godine.*

[142] Grupa autora, *Tiše, ubijaju – svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorskom kraju*, nav. dj., str. 75.

[143] AINOBiHPUB, *Baza podataka.*

2. DIO

TOMAŠICA –NAJVEĆA PRIMARNA MASOVNA GROBNICA U BOSNI I HERCEGOVINI

2.1. Prikrivanje posmrtnih ostataka ubijenih žrtava

Nakon ubijanja velikog broja Bošnjaka i Hrvata u Kozarcu, predstavnici vojnih i civilnih vlasti tzv. srpske opštine Prijedor donijeli su odluku da posmrtne ostatke ubijenih prikriju na lokalitetu rudnika Tomašica. Postavlja se pitanje zašto su izabrali ovaj lokalitet za prikrivanje tijela ubijenih. Odgovor je vrlo jednostavan. Ovaj lokalitet prethodno je odabran iz tog razloga što je bio daleko od bošnjačkih naselja, što je u blizini imao mašine iz rudnika i lojalne ljude koji će obaviti ovaj "zadatak" i koji će čuvati "tajnu". Istovremeno, Komanda 343. motorizovane brigade iz Prijedora naredila je da se formiraju snage koje će izvršiti "asanaciju" terena. U kasarni su određeni vojnici i vojni kamioni tipa TAM 5000, TAM 110 i TAM 150 kojima će biti prevezeni posmrtni ostaci ubijenih. Ovi vojnici bili su raspoređeni u grupe od 2-3 vojnika i jedan kamion, a formirano je 5-6 ovakvih grupa.

U Kozarcu su posmrtni ostaci ubijenih bili u svim mjestima i naseljima. Tijela ubijenih ležala su pred kućama, na ulici, u kućama, na mjestima gdje su ubijani. Brojni svjedoci vidjeli su posmrtne ostatke stotina ubijenih na svim mjestima u Kozarcu. Jedan od svjedoka navodi: "U naselju Dera, prilikom čišćenja terena od strane četnika i vojske JNA, ja sam, povlačeći se iz okruženja, vidio tri leša. Prepoznao sam ih. To su M. iz Kozarca, I. i G., svi iz Kozarca ih znaju. M. su bile vezane ruke na leđima sa špagom, a likvidiran je metkom u čelo. Oči mu nisu bile u duplji već su visile na jagodičnim kostima. Malo kasnije sam zatekao još osam ubijenih ljudi. Svi su bili Muslimani, a primijetio sam kod čovjeka kojeg svi znaju, E. A., da su mu isto bile vezane ruke. Tu je ubijen i njegov brat F. (...) Prolazeći kroz Kozarac i okolna naselja, vidio sam veliki broj leševa kraj ceste (ljudi, žena i djece). Njihova tijela bila su već pocrnjela i oštećena od životinja koje su lutale okolo. (...) Vidio sam leš starice (oko 70 godina), koja je bila bolesna i nepokretna, da je zapaljena u sobi na krevetu. To se zbilo u Softićima, naselju kod Kozarca."[144]

Najveći broj civila ubijen je nakon ulaska srpskih vojnih i policijskih jedinica u Kozarcu. Pripadnici srpskih vojnih i policijskih jedinica su preostalo stanovništvo u Kozarcu, nakon okupacije, odvodili od kuća i ubijali na više lokacija. Ubijanja su vršena i u junu 1992. godine. Kako su temperature bile visoke, tijela ubijenih počela su se raspadati, širio se jak i intenzivan miris. Srpski vojnici[145] koji su učestvovali u prikupljanju i prikrivanju posmrtnih ostataka precizno su opisivali mjesta i način kako su prikupljali i odvozili tijela ubijenih na Tomašicu. Posmrtne ostatke su prikupljali iz Kozaruše, Kamičana, Jakupovića, iz centra Kozarca, ispred doma u Kamičanima i drugim mjestima širom Kozarca. Tako su posmrtne ostatke ubijenog Jaskić Hakije (ubijen pred kućom Safeta Turkanovića) kamionom odvezli srpski vojnici. Kada bi u kamion utovarili 30-40 tijela ubijenih, odvozili bi ih u Tomašicu, bacali u već pripremljene (iskopane) rupe i vraćali se nazad. Pripadnici srpske vojske koji su bili u Kozarcu, koji su pljačkali i ubijali, pokazivali su gdje se nalaze tijela ubijenih ovima koji su ih sakupljali. Prema onom što su srpski vojnici ispričali istražiteljima INO BiH, jedan broj je ubijen pucanjem u glavu. Neke ubijene prepoznali su jer su zajedno radili, išli u školu. Među ubijenim koje su odvozili bilo je žena, djece, staraca. Na lokalitetu masovne grobnice Tomašica, prve žrtve koje su dovezene bili su ubijeni Kozarčani. U depou 1. (vidi str. 61), najveći broj žrtava je iz Kozarca, što ukazuje na to da su prvi i dovezeni. Sakupljanje i prikrivanje posmrtnih ostataka žrtava iz Kozarca trajalo je više dana. Jedan broj žrtava ubijenih u Kozarcu nije završio u masovnoj grobnici Tomašici, nego su njihovi posmrtni ostaci prikriveni na drugim mjestima.

Žrtve koje su ubijene u gradu Prijedoru također su završavale na Tomašici. Svjedoci koji su preživjeli ubijanja govore o mjestima

[144] Arhiv Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (dalje u tekstu: HMDCDR), Iskazi žrtava, Iskaz vje 5.

[145] Srpski vojnici koji su učestvovali u prikupljanju posmrtnih ostataka ubijenih su, pod uvjetom da ostanu anonimni, istražiteljima INO opisali način i mjesta prikupljanja i odvoženja tijela ubijenih.

na koja su posmrtni ostaci žrtava prikupljani, a onda kamionima odvezeni na Tomašicu. "Svi leševi su dovezeni na tenisko igralište u Prijedoru, a odatle su ih vozili za Tomašicu. Ne znam da li su ih palili ili sahranjivali."[146] Tenisko igralište bilo je mjesto gdje su prikupljana tijela ubijenih i onda su odvožena na Tomašicu. Skupljanje posmrtnih ostataka na teniskom igralištu trajalo je više dana. Tijela žrtava su sakupljana i sa ostalih mjesta gdje su ubijani. Zločinci su ubijanje vršili na razne načine, ubijali su vatrenim oružjem, sjekirama, bacali sa zgrada, sjekli sabljama. Svjedoci ubijanja navode ubijanja pojedinih ljudi: "Pošto je tu bio jedan sokak, S. mlađi brat je potrčao. Međutim, jedan sa transportera ga je pogodio snajperom. Kasnije je jedan dotrčao sa sabljom, koju je skinuo sa zida od mog susjeda koji je to držao kao ukras. Kad je došao do S. brata, isjekao ga je tom sabljom, iako su ga već ranili u nogu. Kad sam izišao iz zatvora, moji susjedi su pričali da ga je ovaj cijelog isjekao jer je to bila stara turska sablja."[147] Ubijanje u gradu i odvoženje žrtava trajalo je tokom mjeseca juna. Ubijene članove porodice Slavka Ećimovića, koje su ubili u junu 1992. godine, odvezli su na lokalitet masovne grobnice Tomašica.

Ubijene logoraše iz logora Omarska i Keraterm odvozili su na lokalitet Tomašice. Prve nezakonito zatočene Bošnjake i Hrvate u logoru Omarska koje su zločinci ubili do druge polovine mjeseca juna 1992. godine odvozili su na lokalitet masovne grobnice Tomašica i bacali u jame koje su prethodno iskopali. Prilikom dolaska nove grupe zatočenika u logor Omarska i njihovog izlaska iz autobusa, 30. maja 1992. godine ubijeni su zajedno Avdo i Asaf Muranović. Posmrtni ostaci ubijenih pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Jakupović Huseina su, u prisustvu više svjedoka, izveli iz hangara i nakon nekoliko trenutaka čuli su se krici. Husein je ubijen i ekshumiran iz masovne grobnice Jakarina kosa. Prilikom objedovanja, 10. juna 1992. godine ubijen je Mehmedalija Nasić. Od posljedica teških fizičkih povreda 10. juna 1992. godine, u logoru je umro Slavko Ećimović. Posmrtni ostaci ubijenog ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Ovdje je bitno istaknuti da je jedan broj posmrtnih ostataka ubijenih zatočenika bio prevezen na lokalitet masovne grobnice Tomašica, a kasnije su posmrtni ostaci izmješteni u sekundarnu grobnicu Jakarina kosa. Iz navedenog je jasno da je lokalitet masovne grobnice Tomašica bio predviđen za prikrivanje svih žrtava koje su ubile srpske vojne i policijske jedinice.[148] Posmrtni ostaci iz logora Omarska odvoženi su malim kamionom "tamić", što je utvrđeno u sudskim procesima pred MKSJ i Sudom BiH, gdje se navodi: "Jedan žuti kamion je često dolazio da odveze leševe. Vozilo bi se vraćalo prazno nakon otprilike 30-45 minuta. Zatočenici su često dobivali naređenja da pomognu pri utovaru. Neki leševi su bili osakaćeni."[149] U nekoliko slučajeva iz logora Trnopolje odvezene su nezakonito zatočene osobe koje su pronađene i identifikovane u masovnim grobnicama Tomašica i Jakarina kosa. Tako su kamionom iz logora Trnopolje odvezli Jakupović Ajšu koja je identifikovana iz masovne grobnice Jakarina kosa.

Ubijeni u logoru Keraterm također su završavali na Tomašici. Dana 24. jula 1992. godine stražari u logoru Keraterm, u prostoriji broj 3, ubili su i ranili oko 200 zatočenika. Posmrtne ostatke ubijenih i ranjene utovarili su u kamion i odvezli na lokalitet masovne grobnice Tomašica. Prema navodima iz knjige Muhidina Šarića, "u jutarnjim satima pred prostoriju br. 3 dovezen je kamion (šleper FAP 1620, vlasništvo poduzeća Autotransport iz Prijedora) i u njega su utovarena tijela mrtvih i ranjenih zatočenika iz prostorije br. 3."[150] Svjedoci koji su bili natjerani da utovare tijela ubijenih i ranjenih izjavili su: "Bilo je ljudi bez ruku, bez pola leđa, s malom rupom sprijeda, a otraga bez leđa. Mislim da je tu bilo oko 120 ljudi. Bilo je ljudi na kojima se nisu vidjele rane, ali su se ugušili kad su pali, jer su padali jedni na druge."[151] Jedan svjedok koji je sakupljao ubijene navodi: "Rekli su nam da uzmemo japaner koji je bio za smeće.

[146] M. Begić, nav. dj., str. 431.

[147] M. Begić, nav. dj., str. 382.

[148] M. Begić, nav. dj., str. 124

[149] ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin, paragraf 447.*

[150] M. Šarić, nav. dj., str. 172.

[151] ICTY, *Presuda u predmetu Miroslav Kvočka i drugi, paragraf* 635.

Logor Keraterm

Logor Omarska

Bijela kuća

Rekli su nam da stavimo jednu dasku na taj japaner i da ih slažemo od deponije smeća, od kraja te zgrade prema glavnoj zgradi i prema pisti. (...) Ja nisam mogao trpati, nego sam vozio kolica. Tu su mogla stati po četvorica. Jednostavno, kao vreće su samo ubacivali. Jednog smo stavili na početak, a drugog na kraj daske, tako da održava ravnotežu. U toj prostoriji je bilo krvi do koljena. (...) Kad su te pokupili, bilo ih je mrtvih oko 147. Bilo je i ranjenih. Tko je mogao izići, izišao je. Tko nije mogao izići, iznosili su ga. Ja sam sjedio i gledao. Njih je bilo 64 ili 62."[152] Među ranjenima koji su odvezeni bio je i Duratović Senad.[153] Posmrtni ostaci ubijenog pronađeni su u sekundarnoj grobnici Jakarina kosa.

Prilikom ekshumacije na lokalitetu Tomašice i Jakarine kose pronađeni su posmrtni ostaci ubijenih iz prostorije broj 3. Da su na lokalitetu Tomašice ubijali ranjene zatočenike logora Keraterm potvrđeno je pronalaskom čahura od automatske puške. Svjedoci iz obližnjeg naselja mogli su čuti pucnjavu i pozive u pomoć onih koje su ubijali. Jedan od svjedoka navodi: "To je u blizini rudnika Tomašica, možda jedan i po kilometar udaljeno. U taj rudnik su dovođeni i ubacivani leševi. Osim što su ubacivali leševe, tu su i ubijali ljude. Dovozili su tu mrtve i žive koje su ubijali. Često smo znali, kad smo radili na polju, ostaviti sve i slušati rafale. Čuli bi pucnjavu i bagere koji bi sve to zatrpavali. Kad bi dovodili te ljude, trebalo bi pažljivo slušati, tada bi se čuo zvuk kamiona. Oni su ih pretežno dovodili oko 17:00 sati, to je bilo u srpnju. Te rupe gdje su ih bacali bile su velike jer se tu kopala ruda. Do tih rupa moglo se doći na oko 10 metara. Niko od Srba nije krio šta se tu radilo. Najviše smo čuli od A. K. – K. on ima oko 26, 27 godina. Pričao je da su tu dovodili jednog Muslimana koji im je tri puta bježao. Zadnji put su ga uhvatili u Rakelićima i strijeljali. (...) Tu su dovođeni ljudi iz Kozarca, Čarakova, Bišćana, Hambarina, pretežno iz tih muslimanskih sela."[154]

Masovna grobnica Tomašica bila je mjesto gdje su zločinci dovezli posmrtne ostatke ubijenih Bošnjaka sa Brda (Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Čarakovo, Hambarine). Masovna ubijanja na ovom području počela su 20. jula 1992. godine i za nekoliko dana zločinci su ubili nekoliko stotina muškaraca, žena i djece. Pripadnici srpskih vojnih jedinica su, uz podršku oklopnog transportera, u svim mjestima i naseljima na području Brda izvršili ubijanje civilnog stanovništva, uglavnom muškaraca, ali i žena i djece. Sjećajući se, preživjeli navode: "Naišla je srpska vojska i izvodila sve ljude van, potom su ih postrojili na jednoj ledini. Prvo su ih pretukli, zatim su ih ubijali iz pušaka i automata. Bilo je jezivo. Svojim sam očima vidjela da su tada ubijeni moj muž, (te) H. A., H. A., U. A., M. A., A. A.-A., F. A., V. Z., F. A., Č. A., D. A., H. A., Z. A. i M. A. (...) Treći dan ovi ljudi su pokupljeni u kamione, odvezli su ih u meni nepoznatom pravcu, a moju jetrvu su ostavili, pa smo je mi u ranu zoru pokopali."[155] Jedan dio ubijenih, porodice (uglavnom žene) su zakopale na mjestima ubijanja ili na mezarju. Srpski vojnici su zabranjivali porodicama ubijenih da ih sahrane i zakopaju. Potresna svjedočenja preživjelih najbolje opisuju odnos prema žrtvama. Izdvajamo jedno od svjedočenja: "Na jednoj raskrsnici su skupili veliku gomilu ljudi i naredili im da legnu. Gazili su po njima i udarali ih nogama, puškama, palicama. Neke su mučili. Gledala sam M. M., natjerali su ga da liže asfalt. Tad je počelo ubijanje. Taj dan je ubijeno preko 150 ljudi.(...) U 18:00 sati, 20. jula, došla su dvojica i natjerali me da sklanjam te ljude. Pitala sam kud ću s njima. Rekli su: 'Đubre u đubre.' Tako sam i uradila s još tri žene. Ujutro sam s još nekoliko žena htjela te pokopati, ali je došao srpski milicioner i rekao da to ne radimo jer će oni to kupiti."[156] Srpski vojnici su zabranjivali porodicama ubijenih da vide i da ukopaju ubijene. Tako je jedna majka, čijeg su sina ubili pred kućom, uveče tijelo ubijenog sina unosila u garažu, a u zoru iznosila da srpski vojnici ne primijete da je sklanjala posmrtne ostatke ubijenog sina.

[152] M.Begić, nav. dj., str. 386.

[153] AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

[154] Isto, str. 660.

[155] Isto, str. 470.

[156] Isto, str. 315-316.

Najveći broj tijela ubijenih odvezen je i skriven u masovnoj grobnici Tomašica. Preživjeli Bošnjaci bili su prisiljeni sakupljati ubijene sa različitih lokacija i tovariti u vojne kamione koje su srpski vojnici vozili na Tomašicu. Tijela ubijenih nekoliko su dana bila na mjestima gdje su ubijeni. Kako su temperature bile preko 30° C, došlo je do ubrzanog raspadanja posmrtnih ostataka ubijenih, što je otežavalo prikupljanje i tovarenje. Usto, širio se vrlo intenzivan miris.

Pripadnici srpske vojske ubijali su bez obzira na godine. Na jednom od mjesta gdje su srpski vojnici strijeljali grupu Bošnjaka preživio je Jasmin Čaušević, dječak od 13 godina. Prenosimo dio svjedočenja Jasmina Čauševića: "Četvrtog dana, Srbi su zarobljene Bošnjake iz sela Hegići natjerali da kupe leševe i da ih odvoze u masovne grobnice. Mene je tog jutra neko prebacio sa poda na stari krevet na kojem smo ja i moj otac spavali. Tada mi je neko rekao da je moja strina, sa još nekoliko žena, zamolila jednog od srpskih vozača kamiona da me pokupi i odvede u bolnicu, a on je, valjda, rekao da će to uraditi pod uvjetom da mu nađu pletaru rakije, što su one nekako i učinile. Dvojica ljudi su me zatim ubacili u vojni kamion zajedno sa gornjim dijelom kreveta. Kamion je bio sav umrljan od krvi leševa ubijenih Bošnjaka, čija su tijela odvožena u masovne grobnice. U tom kamionu je vladao takav nepodnošljiv smrad da sam u jednom trenutku pomislio da ću umrijet jer mi je ponestajalo zraka od tog nesnosnog smrada. Kada sam stigao pred bolnicu, napolju me čekao doktor i nekoliko medicinskih sestara. Tu je bilo još dosta četničkih vojnika. Kada se pročulo da je stigao musliman, jedan od četnika prišao je i rekao: 'Pustite mi da ga ja zakoljem, skoro mi je poginuo prijatelj na Jajcu.' Doktor je to nekako spriječio rekavši: 'Ma daj pusti ga, to je samo dijete.'"[157]

Oni koji su bili prisiljeni da prikupljaju posmrtne ostatke ubijenih radili su to bez bilo kakve opreme (rukavica, maski). Svjedoci tih događaja doživjeli su teške traume. Neki kojima su srpski vojnici naredili da prikupljaju i tovare posmrtne ostatke ubijenih, nakon toga bili bi ubijeni. Preživjeli svjedok navodi: "H. P. i H. H. su odveli da kupe leševe po susjednim selima. Vjerojatno su išli i na istovar leševa jer se nijedan nije vratio. Treći dan vojska je opet došla u naše selo. Mi smo pobjegli. U selu su zatekli I. B., S. P. i H. P., njih trojicu su uhvatili i odvezli na utovar leševa. Navečer su se vratili. Rekli su da su natovarili tri kamiona i da je naređeno da se u selu sakupi što više ljudi da sutradan idu na isti posao. Došli su sutradan oko devet sati. Komšija D. S. iz susjednog sela je rekao da garantira za naše živote. Kad sam se popeo na kamion, vidio sam krv, dijelove tkiva i kose. Smučilo mi se. Odvezli su nas u Hegiće. Tamo su od prethodnog dana ostala dva neodvezena leša. To su bili S. H. i E. A. (A. je bio zaklan). Jedan rezervist mi je dao gas-masku jer se širio nevjerojatan zadah. Leševe smo tovarili pomoću ćebadi jer ih je drugačije bilo nemoguće nositi. Bili su već u stanju raspadanja. Inače, temperatura je bila preko 30 stupnjeva. Odatle smo krenuli prema Bišćanima u zaselak Mrkalji. Tu smo ugledali veliku hrpu leševa. Ja i I. H. smo se popeli na kamion. Ovi ostali su leševe kupili, prenosili ih na ćebadi i nama dodavali na kamion, a mi smo ih slagali. Oni su uzimali podatke na prvom kamionu i procijenili koliko leševa može stati. To je bilo od 35 do 40 leševa na jedan kamion. Zatim smo krenuli dalje po selu. Leševa je bilo svuda, iza kuća, iza štala. Naišli smo i na tri mrtve žene. Kod kuće E. K. neke žene su nam rekle da tu ima sedam leševa vrlo plitko zakopanih i molile nas da i njih potovarimo. Oni su, ustvari, bili samo zagrnuti sa dvadesetak ari zemlje koja je bila pomiješana sa zgrušanom krvlju. Rezervista koji je bio s nama je rekao: 'Što je dole, neka stoji, tovarite samo one odozgo.' U Ravnomu (dio Bišćana), u jednoj jaruzi, je bio veći broj poubijanih. Kamion im nije mogao doći blizu. Morali smo ih iznositi stotinu metara do kamiona. Poslije toga je D. S. rekao: 'Dosta za danas, idemo kući.' Tad je naišao neki kapetan i rekao da nitko nikud neće ići dok se posao ne završi. Još je rekao da se poslije toga javimo na policijski punkt. Pretpostavljali smo da će nas, kad se javimo na taj punkt, ili postrijeljati ili odvesti u logor. Nastavili smo. U Duratovićima (dio Bišćana) smo naišli na ogromnu hrpu leševa.

[157] http://saff.ba/prezivio-sam-strijeljanje-i-masovnu-grobnicu-tomasica, pristupljeno 23. decembra 2014. godine

Tu smo sakupili tri kamiona. Leševi su bili u užasnom stanju. Nisu se smjeli potegnuti ni za ruku ni za nogu. Taj kapetan je išao ispred nas i pokazivao gdje je koja hrpa ljudi. Tu bi kamion prilazio i mi bi kupili. Sve je to nekako i išlo, ali najteže mi je bilo kad sam morao hodati po drugim leševima da bi slagali nove na kamion. Cerade su bile na kamionima i bezbroj muha i crva je hodalo i po meni i po leševima. Kod jedne krivine smo pokupili devet zadnjih. Očekivali smo da ćemo biti odvedeni na policijski punkt. Međutim, rečeno je da se vratimo kući. Taj dan natovarili smo sedam kamiona."[158] Jedan od onih koji su bili prisiljeni sakupljati tijela ubijenih je Vahid Hegić koji se sjeća tih strahota. "Sutradan, u petak 24. jula 1992. godine, nas desetorica smo morali ići sakupljati mrtve i tovariti ih na kamione. (...) Tu su ukupno bila tri vojna kamiona sa ceradama. Bila su dva TAM 5000 (DAJC) i jedan TAM 110. Kad smo se popeli na kamione, vidjeli smo krv, dijelove kose i tkiva. Miris je bio strašan. Prvo su nas kamionima odvezli u Hegiće gdje smo našli dvojicu ubijenih. (...) Tijela su bila u fazi raspadanja, širio se strašan miris. Neki srpski vojnici koji su bili u pratnji kamiona nosili su maske. (...) Kako je bila velika vrućina, tijela su bila u fazi raspadanja, crvi su izlazili iz tijela, rojevi muha bili su na tijelima. Naređeno nam je da iz kuća uzimamo deke i plahte i da u njih sakupljamo tijela i onda tovarimo. Jer kad bismo uzeli tijelo, odvajali su se pojedini dijelovi i samo u dekamo smo mogli nositi i utovarati tijela ubijenih. Sa nama je čitavo vrijeme bila srpska vojska. Kako smo sakupljali tijela sa mnogih mjesta, mogli smo vidjeti ko je ubijen. Sve te ljude smo poznavali, to su bile naše komšije, rođaci. U zaseoku Kadići naišli smo na ubijene Kadić Kemu, Kadić Mustu, Seada i Muhameda Kadića. Ubijene smo nalazili na raznim mjestima, najviše uz put, iza kuća, štala, ubijeni su ležali na svakom mjestu. U Duratovićima smo našli ubijene članove porodice Duratović. Tu su bile ubijene i žene i muškarci. Ono što mi je ostalo duboko u sjećenju jeste pronalazak ubijene Zemire Duratović. Našao sam je u kući Mehmeda Duratovića. Našao sam je u sobi, ležala je potpuno gola, vidio sam da je ubijena metkom u glavu, ulazna rana je bila mala a izlazna velika. Na njenom tijelu bio je velik roj muha. Bilo je užasno. U blizini smo pronašli i njenog ubijenog muža. Nedaleko od tog mjesta našli smo i staricu Đulu Duratović i njenog muža. Slike koje su mi trajno ostale su slike ubijenih. Ta tijela su bila crna, crvi su izlazili iz tijela. Prilikom sakupljanja tijela, mi smo povraćali, bilo je užasno gledati, te slike i miris ostali su mi za cijeli život. Prilikom slaganja tijela, neka smo morali gaziti koja su se raspadala, a iz njih je izlazila krv. Bilo je strašno. Najveću grupu ubijenih našli smo kod Suadovog diskonta. Uz put, u jarku, ležalo je 50-60 ubijenih. Tijela su bila i sa jedne i sa druge strane jarka, bilo je užasno gledati. Neki su ležali na glavi, neki na leđima, neki su bili sklupčani. U jarku sam vidio ubijenog Hamzu Karagića. Hamza je bio leđima naslonjen na obalu kao da je sjedio. Tu je bio i Ago. Hamzu smo jedva iznijeli, bio je težak. U svaki kamion smo tovarili oko 40 ubijenih. Dvojica su bila na kamionu i slagala tijela. Kako je bila visoka temperatura, pod ceradom je bilo užasno vruće, tijela su strašno mirisala, muhe su bile svuda. Meni su rekli da vozim kamion sa tijelima od Bišćana do Ravina. U kabini su još bila dva srpska vojnika kao pratnja. Dok sam okretao kamion, pod noge mi je pao putni nalog. Kada su ova dvojica srpskih vojnika izlazila iz kamiona, ja sam na nalogu pročitao relaciju kretanja: kasarna Žarko Zgonjanin–Brdo–Tomašica, i vidio sam da je u kamion usuto 75 litara goriva. (...) Tijela smo sakupljali sa više lokacija, na jednoj lokaciji u polju našli smo ubijene Halida i Nuriju Kekića, Avdić Muhameda i ostale koji su izvedeni iz autobusa i tu strijeljani. Kada bismo napunili kamion, oni bi ga odvozili i nakon nekog vremena se ponovo vraćali. Znam da smo tog dana sakupili 6-7 kamiona ubijenih Bošnjaka sa područja Brda."[159] Potvrdu da su posmrtni ostaci ubijenih završili na Tomašici dobili smo ekshumacijom masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa.

[158] M. Begić, nav. dj., str. 605-606.

[159] AINOBiHPUB, Iskaz Vahida Hegića, uzet dana 23. marta 2015. godine.

2.2. Ekshumacija masovne grobnice Tomašica

Masovna grobnica Tomašica otkrivena je na lokalitetu rudnika Tomašica udaljenog 20 kilometara od centra Prijedora. Nalazila se na uzvišenju iznad okolnih kuća naselja Tomašica. Ovaj lokalitet je nekada služio kao odlagalište ostataka rude. Do ovog mjesta vodi makadamski put koji se odvaja desno nakon prelaska pruge koja je vodila do separacije rude. Posmrtne ostatke ubijenih Bošnjaka i Hrvata, srpski vojnici su skoro tri mjeseca vozili kroz krug rudnika Omarska.

Pogled na rudničku zgradu

Pogled na naselje Busnovi

Kamioni sa posmrtnim ostacima žrtava skoro svakodnevno su prolazili kroz rudničku kapiju na kojoj su stalno bili portiri. Svi oni koji su radili unutar rudničkog kruga morali su vidjeti prolazak kamiona i osjetiti miris koji se širio, tako da se sa sigurnošću može reći da su rukovodstvo i radnici znali gdje se odvoze posmrtni ostaci ubijenih Prijedorčana.

Karta Tomašica

Tomašica je najveća do sada otkrivena primarna grobnica u BiH i šire. Ova grobnica nastala je u periodu maj-august 1992. godine kao rezultat provođenja genocidne politike srpske vojske i policije nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor.

Pogled na masovnu grobnicu Tomašica

Početak ekshumacija 2004. godine

Oznaka ekshumacije

Početak ekshumacije

Oznaka ekshumacije

Novac pronađen kod žrtve

U tri navrata vršene su ekshumacije na Tomašici: prvi put (14-30. juni 2004. godine) ekshumirana su 24 slučaja, a drugi put (16-30. juni 2006. godine) 10.

Treći put (3. septembar-25. decembar 2013. godine) 435 slučajeva, od toga 275 kompletnih posmrtnih ostataka žrtava. Kada sve ove žrtve i žrtve koje su premještene u Jakarinu kosu (373 slučaja) zbrojimo, onda je to broj od 842 slučaja. Ono što izdvaja ovu grobnicu jeste veličina prostora na kojem su pronađeni posmrtni ostaci i ogromne količine zemlje koje su zločinci dovezli da bi prikrili posmrtne ostatke nevino ubijenih. Posebnost ove grobnice jeste velik broj angažovanih ljudi i mašina za dovoženje, ukopavanje, prikrivanje i premještanje. Radi ilustracije, samo u dva dana, 20-23. jula 1992. godine, u više naselja i sela s lijeve obale Sane ubijeno je više stotina žrtava.

Oznaka za ekshumaciju 2013. godine

Uz žrtve su pronađeni određeni predmeti, lične stvari i dokumenti koji govore da se radi o žrtvama iz Kozarca, iz grada Prijedora, Rizvanovića, Rakovčana, Bišćana, Zecova, Čarakova, Hambarina, dio logoraša iz logora Keraterm.

Srpska Republika Bosna i Hercegovina
MINISTARSTVO ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
CENTAR SLUŽBI BEZBJEDNOSTI
BANJA LUKA
STANICA JAVNE BEZBJEDNOSTI
P R I J E D O R

Broj: 11-12-
Dana: 1992. godine

P O T V R D A

kojom se odobrava _____ LK.br. _____
SUP _____ zaposlen _____
kretanje na relaciji _____
radi _____

NAČELNIK
STANICE JAVNE BEZBJEDNOSTI
Simo Drljača

Dokumenti pronađeni kod žrtava

U ovoj grobnici pronađeni su posmrtni ostaci i ubijenog imama iz Čarakova Sulejmana ef. Dizdarevića. Pronađene žrtve su različite dobne starosti, različitog spola i iz različitih mjesta sa područja općine Prijedora.[160] Ovaj lokalitet za masovnu grobicu ranije je odabran i pripremljen. Pripadnici tzv. VRS bili su angažirani čitavo vrijeme na dovoženju i prikrivanju posmrtnih ostataka žrtava.

Dio posmrtnih ostataka iz ove grobnice izmješten je u periodu 1-15. juli 1993. godine i srpske vlasti općine Prijedor pokušale su ih sakriti u rudniku Ljubija, tačnije na lokalitet Jakarina kosa. Svjedoci ovih događaja navode kako su posmrtni ostaci iz Tomašice izmještani: "(...) Kasnije, početkom srpnja 1993, vršili su vađenje tih leševa. Vidjela sam tu kninsku policiju, jer sam išla u školu preko ceste. Svi su bili maskirani, svi su bili nekako grozni. Pričali su ti njihovi Srbi da se ni po danu ne zovu imenom. Po tome sam znala da su iz Knina. Oni su po noći vadili te leševe od 21:00 do 5:00 i prevozili. Pitala sam K. kud ih vode, rekao mi je: 'Idu u Kozarac, ali nikom o tome ni riječi.' Kasnije se toliki smrad osjećao od tih leševa da se nije moglo disati. Do rudničke kapije se osjećalo malo, a od kapije do škole je bilo grozno. Nisam znala da li da se vratim ili ne. Ljudi su počeli obolijevati, vjerovatno od toga. Prvo je bilo ukočenje kralježnice i 'gubljenje'. Jedna djevojčica od 15 godina je umrla od toga. Liječnici nisu znali šta je to, ali su smatrali da je od toga."[161]

Na lokalitetu Jakarina kosa 2001. godine ekshumirana su 373 slučaja, a do sada imamo utvrđen identitet 305 osoba s tog mjesta.

U Prijedoru se znalo da su srpske vojne i policijske snage posmrtne ostatke ubijenih Bošnjaka i Hrvata dovozile na ovaj lokalitet. Međutim, većina bošnjačkog i hrvatskog stanovništva nije znala mikrolokaciju. Nakon pretraga terena u neposrednoj blizini masovne grobnice, u više navrata vršena su kopanja kako bi se locirala ova masovna grobnica.

[160] AINOBiHPUB, Baza podataka.

[161] M. Begić, nav. dj., str. 661.

Union Bank of
Switzerland
2g
Fine Gold

Lokalitet grobnice Jakarina kosa

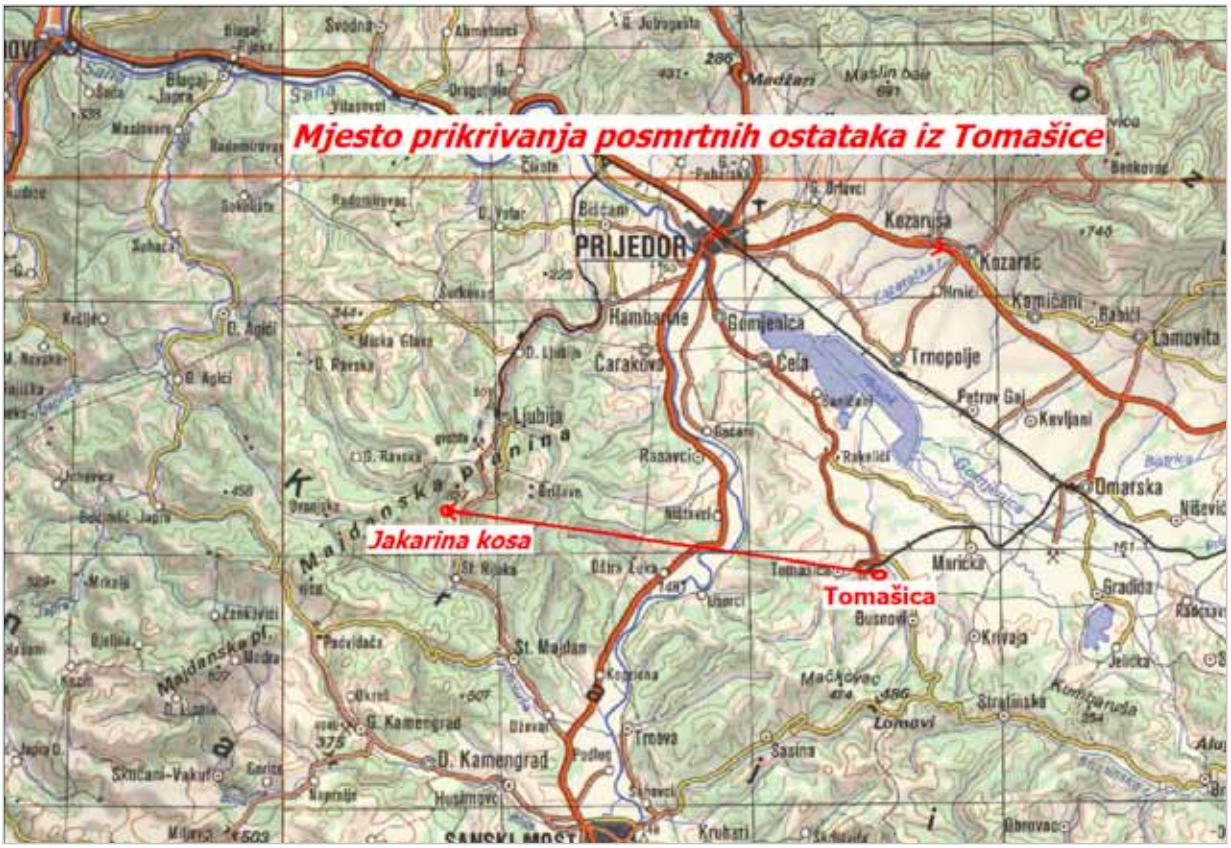

Mjesto prikrivanja posmrtnih ostataka iz Tomašice

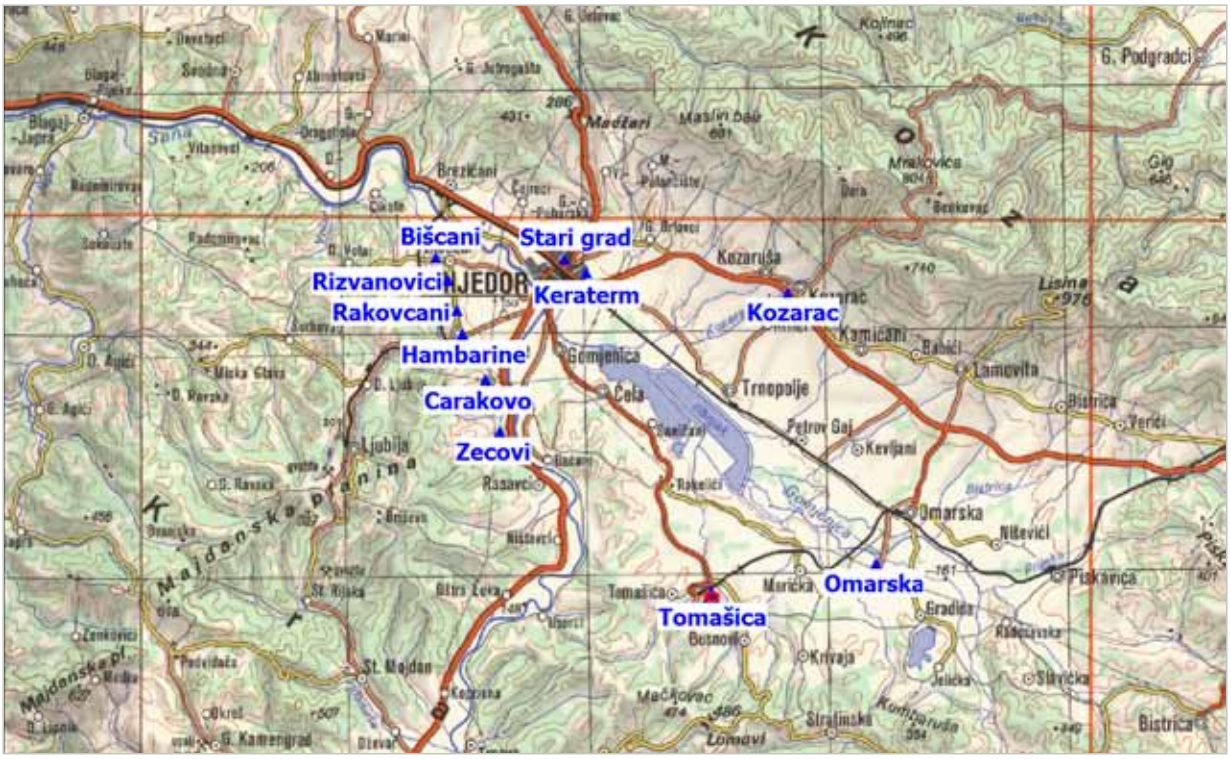

Mjesta ubijanja

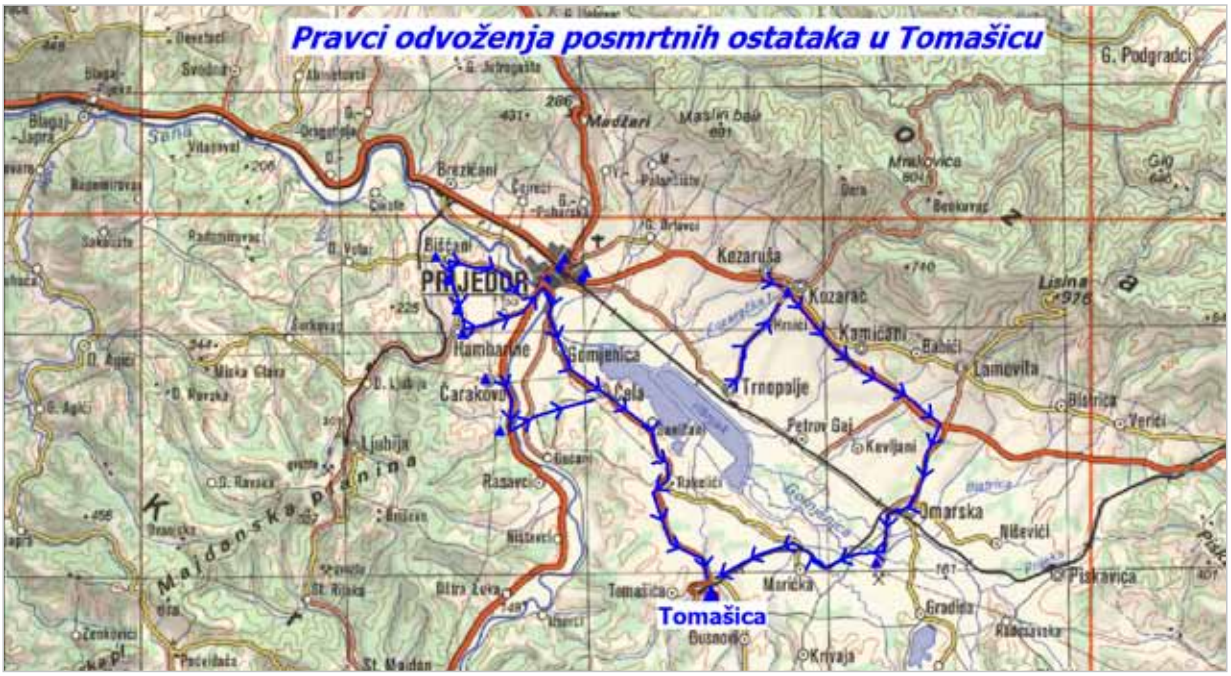

Pravci odvoženja posmrtnih ostataka u Tomašicu

Prvi pronađeni posmrtni ostaci

Ova kopanja nisu rezultirala pronalaskom posmrtnih ostataka. Tokom 2012. i 2013. godine istražitelji Instituta za nestale osobe došli su do relevantnih i pouzdanih informacija o mogućim sudionicima ubijanja, sakupljanja posmrtnih ostataka i dovoženja na Tomašicu.

Prema informacijama bivšeg pripadnika tzv. VRS[162], lociran je mikrolokalitet sa posmrtnim ostacima nevino ubijenih. Prema saznanjima do kojih se došlo u procesu traganja za lokacijom ove grobnice, posmrtni ostaci ubijenih sakupljani su poslije nekoliko dana od počinjenja ratnog zločina. Vojni kamioni svakodnevno su sakupljali tijela ubijenih i odvozili na Tomašicu. Na lokalitetu rudnika Tomašica stalno je bila prisutna rudnička mašina koja je vršila iskopavanje grobnice i njeno zatrpavanje. Kako je bio ljetni period, velik broj posmrtnih ostataka već je bio u fazi truljenja i raspadanja tkiva. Iz kamiona se često čuo neugodan miris, a pojedini svjedoci događaja u više slučajeva vidjeli su da iz kamiona, koji su vozili žrtve, kaplje krv po asfaltnom putu.

U masovnu grobnicu Tomašica prvi posmrtni ostaci nevinih žrtava dovezeni su sa područja Kozarca. Nakon 26. maja 1992. godine, kada su srpske snage okupirale Kozarac i ubile preko 700 Bošnjaka, počinje sakupljanje posmrtnih ostataka i odvoženje na Tomašicu. Prema svjedočenjima preživjelih i onih koji su učestvovali u prikrivanju zločina, posmrtni ostaci su sakupljani sa područja cijelog Kozarca. U masovnim grobnicama Tomašica i Jakarina kosa pronađeni su posmrtni ostaci ubijenih iz ovog perioda, što potvrđuje navode svjedoka. U Kozarcu su ubijani muškarci, žene, djeca, starci. Žrtve su ubijane u toku samog napada, ali najveći broj je ubijen nakon ulaska srpskih vojnih i policijskih jedinica. Ubijanja su vršena u kućama, u dvorištima, na ulici i na svim mjestima. Prema dosad utvrđenim identitetima, sa područja Kozarca iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa ekshumirani su posmrtni ostaci više stotina ubijenih.[163] Vojnim kamionima tipa TAM 5000, TAM 110 i TAM 150 prevoženi su posmrtni ostaci ubijenih. Ubijeni i ranjeni iz logora Keraterm na lokalitet Tomašice dovezeni su kamionom (FAP 1620). Bilo je slučajeva da se prilikom prevoženja posmrtnih ostataka *žrtava* vide dijelovi tijela van kamiona. Nakon što bi posmrtne ostatke dovezli na lokalitet masovne grobnice Tomašica, srpski vojnici koji su sakupljali posmrtne ostatke i bili u pratnji kamiona ručno su bacali posmrtne ostatke u unaprijed pripremljenu grobnicu. Nakon što bi napunili iskopane rupe, bager bi ih zatrpavao. Drugi dio posmrtnih ostataka ubijenih Bošnjaka i Hrvata na lokalitet rudnika Tomašica dovožen je sa područja grada.[164] Kako je masovna grobnica Tomašica unaprijed određena kao centralno mjesto prikrivanja posmrtnih ostataka, tako su ubijeni sa cijelog područja općine Prijedor dovoženi na Tomašicu. Prvi nezakonito zatočeni u logoru smrti Omarska koji su ubijeni do 20. juna 1992. godine dovoženi su u Tomašicu.[165]

Ćebad pronađena u grobnici

Preživjeli svjedok iz Bišćana navodi kako je vidio posmrtne ostatke svoga ubijenog

[162] Informacije koje su od pripadnika tzv. VRS dobili istražitelji Instituta za nestale osobe BiH; u kasarni Žarko Zgonjanin bilo je formirano 6 timova (ekipa) za sakupljanje posmrtnih ostataka i njihovo odvoženje na Tomašicu. U timu su bila od dva do tri srpska vojnika. Posmrtni ostaci ubijenih voženi su vojnim kamionima JNA.

[163] AINOBiHPUB, baza podataka

[164] Posmrtni ostaci ubijenih nakom 30. maja 1992. godine sakupljani su na teniskom igralištu, a onda kamionima prevoženi na Tomašicu.

[165] Među ubijenim zatočenicima, čiji su posmrtni ostaci dovezeni na Tomašicu, bio je Slavko Ećimović. Slavko Ećimović ubijen je u logoru Omarska 10. juna 1992. godine.

Pronađena obuća žrtava

oca i komšija. On se sjeća: "Nakon sat ili dva vremena čuli smo da komšinica M.E. plače i vrišti i u tom trenutku svi smo izišli napolje ispred kuće da vidimo šta se desilo. Kad smo izišli, E. nam je plačući rekla da su ih sve pobili, tu smo svi zaplakali i stvorila se panika, mnoge komšinice i djeca krenuli su prema mjestu gdje je izvršeno ubistvo, a ja sam krenuo za njima da i ja vidim, ali u tom trenutku zaustavila me je moja sestra Z., nije mi dala da idem, međutim, ja sam se oteo od nje i otišao za komšijama. Idući putem za njima, stigao me je moj prijatelj M. A. i zajedno smo se uputili. Nakon dvadesetak metara vidjeli smo u bašti H. M. ispod kruške dva ubijena čovjeka, odmah smo otišli tamo da vidimo ko je ubijen. Tijela su bila okrenuta potrbuške, tj. licem prema tlu, približili smo se, ja sam u tom trenutku stao od straha, jer sam prepoznao obje osobe iako su bile okrenute leđima prema meni. Jedan od njih je bio M., zvani 'Ado', koji je bio suprug od moje stričevke M., i M. I., koji je bio otac mog prijatelja A. A. je počeo plakati i pokušao je da okrene svoga oca. Kad ga je htio okrenuti, jednom rukom ga je uhvatio ispod pazuha, a drugom za glavu i pustio ga je odmah jer se uplašio kad je vidio i osjetio da je I. glava smrskana, tj. tijelo je bilo izmasakrirano. U tom trenutku iz neposredne blizine čuo se plač komšija, tako da sam se odmah uputio prema njima, a A. je ostao. Kako sam im prilazio, vidio sam mnogo ubijenih ljudi koji su ležali jedni na drugima, među kojima sam prepoznao svoga oca F. (...) Taj dan više nismo smjeli izlaziti iz kuće. Sutradan i narednih četiri do pet dana pokušavali smo da izađemo iz kuća i da mrtva tijela bar pokrijemo, međutim, nismo smjeli niti mogli zbog stalnog prisustva srpskih vojnika i prijetnji koje su izrekli u slučaju da nešto poduzmemo. Drugog dana nakon ubistava moja majka F. mi je pričala da je neke srpske vojnike prepoznala, govoreći da su dvojica iz susjednog sela Volar i da su sa njom išli u školu. Dana 25.7.1992. godine, i dalje smo zatvoreni u kući i izvirivali kroz prozor, jer smo čuli kako kamioni dolaze i odlaze, vidjeli smo jedan od kamiona da se parkirao na mjestu gdje su prije pet dana

strijeljani moj otac i ostale komšije. Moja mama je prepoznala pet Bošnjaka, mještana zaseoka Čemernica kod Volara. Njima je vjerovatno bilo naređeno, i ovih pet Bošnjaka je došlo kod nas u kuću i tražili su deke da umotaju mrtva tijela, govoreći da su tijela u fazi raspadanja, a moraju ih, po naredbi srpskih vojnika, utovariti u kamion. Nakon što su našli deke, utovarili su mrtva tijela na kamion i kamion je odvezen u nepoznatom pravcu."[166]

Također, posmrtni ostaci ubijenih zatočenika u logoru Keraterm dovezeni su u Tomašicu. Vozač kamiona slučajno je priznao jednom od svjedoka da je ubijene i ranjene iz logora Keraterm odvezao na Tomašicu. "On je počeo pričati od punkta Orlovaca prema gore. Išli smo preko Kozarca na Kozaru nositi drva. Ne znajući da sam Musliman, počeli su priču on i B.K. – B. direktor koji je ostao u Prijedoru. On je u M. kući. Jedan od njih je njemu par puta htio kazati. Međutim, ja sam sjedio između njih i počimo sam priču. Vozač se zove P. K. – L. On je pričao i tada je rekao pred mojim bratom i još jednim Muslimanom. (...) On je rekao: 'Ja, ono što sam otjerao iz

Ekshumacija 2004. godine

[166] AINOBiHPUB, Iskaz preživjelog svjedoka S.M.

Keraterma, bilo je najgore u mom životu.' To se i po njemu vidjelo. Nije mogao istjerati kamion u rikverc kad je počeo tu priču. Pričao je: 'Ja sam te ljude odvezao u rudnik Tomašicu, a oni su završili kao ona prašina crvena što je tamo.' –'Kako ti to znaš?' Rekao je: 'Kako neću znati kad sam ja taj kamion vozio.' Tada sam ja malo izletio kad sam rekao: 'Znam, i ja sam bio u Keratermu.' Na to je on rekao: 'Ja sam samo prikolicu otkačio i ostavio je'"[167]

Prvi pronađeni posmrtni ostaci

Prvi kompletni posmrtni ostaci žrtava

[167] M. Begić, nav. dj., str. 387.

Prema svjedočenjima preživjelih iz logora Keraterm, jedan broj nezakonito zatočenih Bošnjaka iz logora Keraterm odveden je živ, a njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašica. Iz ovoga je nedvojbeno da su zločinci ubijali i na lokalitetu masovne grobnice Tomašica. U prilog ovoj tvrdnji idu i pronađeni ostaci zrna i čahura na mjestu zločina.

Pronađeni sat jedne od žrtava

Pronađena pletenica od žrtve

Prvi put ekshumacija na lokalitetu rudnika Tomašica rađena je u periodu od 14 do 30. juna 2004. godine i tom prilikom ekshumirani su posmrtni ostaci 24 nestale osobe. Do sada je putem DNK utvrđen identitet 13 nestalih osoba. Prilikom ove ekshumacije pronađen je dio kompletnih tijela u stanju saponifikacije i dio nekompletnih tijela. Druga ekshumacija rađena je od 16. do 30. juna 2006. godine i pronađeni su posmrtni ostaci 10 osoba, od kojih su do sada tri (3) osobe identificirane.

Ključevi i ostaci pronađenih novčanica

Dijelovi skeletnih ostataka

Treća ekshumacija na lokalitetu Tomašice počela je 3. septembra 2013. godine, a završila krajem decembra 2013. godine.[168] Na osnovu novih informacija do kojih su došli istražitelji Instituta za nestale osobe BiH, u maju 2013. godine rađeno je probno istraživanje terena, kada su pronađeni dijelovi posmrtnih ostataka. Prikupljene informacije i otkrivanje dijela posmrtnih ostataka bio je razlog da se od Tužilaštva i Suda BiH maju 2013. godine od strane Instituta za nestale osobe BiH zatraži naredba za ekshumaciju. Dana 3. septembra 2013. godine počela je ekshumacija na lokalitetu Tomašice.

Već prvog dana ekshumacije pronađeni su dijelovi posmrtnih ostataka, dijelovi odjeće i obuće. Kašika bagera je drugog dana ekshumacije zakačila žensku pletenicu. Ovo je bila potvrda da su u ovoj grobnici posmrtni ostaci ubijenih žena, djece i muškaraca.

U prvih nekoliko dana ekshumacije vršeno je uklanjanje naslaga zemlje i utvrđivanje granica grobnice. Ono što je značajno napomenuti jeste da su zločinci nakon prikrivanja posmrtnih ostataka i zatvaranja ove masovne grobnice čitav lokalitet prekrili slojem zemlje visine i do sedam metara. Ovim su željeli prikriti tragove izvršenog zločina, ali i spriječiti širenje neugodnog mirisa.

[168] AINOBiHPUB, Baza podataka.

Cipele žrtava

Ostaci odjeće žrtava

Dovoženje posmrtnih ostataka, zakopavanje i prikrivanje tragova zločina vršeno je više mjeseci.

Čitavo vrijeme na ukopavanju i prikrivanju tragova zločina radili su uposlenici rudnika Omarska. Čitavim projektom prikrivanja zločina na lokalitetu Tomašice rukovodili su ljudi iz rudnika Omarska. Svjedočenja ljudi koji su bili uključeni u ovaj zločin potvrđuju da je velik broj pripadnika srpske vojske, policije i uposlenika rudnika bio angažiran na prikrivanju posmrtnih ostataka na Tomašici. Osim toga, lokalno stanovništvo iz Tomašice, Busnova i drugih naselja naseljenih srpskim stanovništvom znalo je za postojanje ove grobnice. Na udaljenosti od stotinjak metara zračne linije od lokaliteta grobnice nalaze se kuće čiji su vlasnici Srbi. Iz njihovih kuća jasno se može vidjeti ovaj lokalitet. Više od tri

Otkopavanje naslaga zemlje

mjeseca, skoro svakodnevno, na ovaj lokalitet su dovoženi posmrtni ostaci nevino ubijenih Bošnjaka i Hrvata. Kada su istražitelji INO BiH pitali te mještane o postojanju masovne grobnice, oni su rekli da ne znaju ništa.

Na lokalitetu Tomašice pronađena su tri depoa sa posmrtnim ostacima žrtava. Prema identitetima koji su utvrđeni putem DNK jasno se vidi sa kojih dijelova općine Prijedor su dovoženi posmrtni ostaci.

U depou 1. bili su prikriveni posmrtni ostaci najvećeg broja žrtava iz Kozarca, grada Prijedora, iz logora Omarska i Keratem.

U depou 2. pronađeni su posmrtni ostaci nevino ubijenih žrtava sa područja Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana, Hambarina, Zecova,

Otkopavanje naslaga zemlje

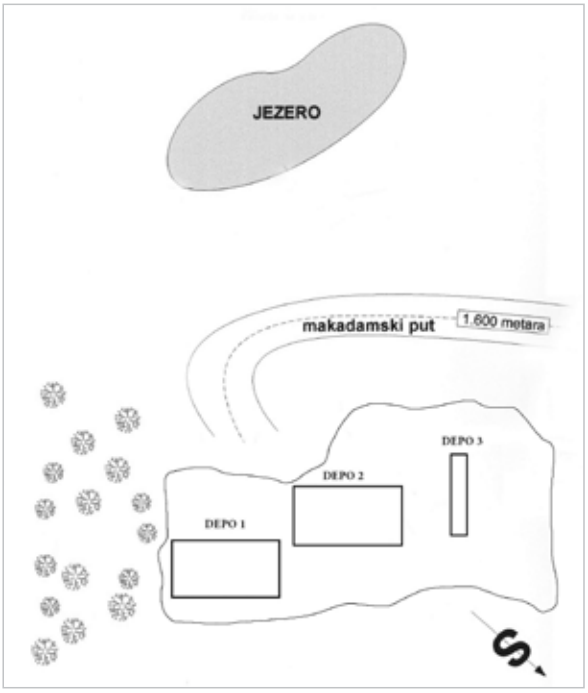

Raspored masovne grobnice sa posmrtnim ostacima

Otkopavanje naslaga zemlje i dolazak do posmrtnih ostataka

Čarakova i zatočenici iz logora Keraterm. U depou 3. pronađeni su posmrtni ostaci četiri osobe.[169]

Nakon skidanja prvih naslaga zemlje kojom su pripadnici srpske vojske i policije prekrili masovnu grobnicu, došlo se do dijela zemlje u kojoj su prikriveni posmrtni ostaci žrtava.

[169] AINOBiHPUB, Baza podataka.

Otkopavanje naslaga zemlje i dolazak do posmrtnih ostataka

Otkopavanje naslaga zemlje

Utvrđivanje granica grobnice

Ispumpavanje vode iz grobnice

Otkopavanje naslaga zemlje

Istražitelji INO BiH

Posmrtni ostaci žrtava iz depoa 1. izmješteni su na lokalitet Jakarine kose u periodu 1-12. juli 1993. godine. Dio posmrtnih ostataka iz depoa 1, koje zločinci nisu izmjestili, ekshumirani su 2004. i 2006. godine. Tom prilikom pronađeni su posmrtni ostaci 16 do sada identifikovanih žrtava.[170] Prema ratnom dnevniku Ratka Mladića, namjera srpskih vojnih, policijskih i civilnih vlasti bila je izmještanje ove primarne masovne grobnice i uništavanje posmrtnih ostataka žrtava. "Pre četiri-pet dana došao je Simo Drljača, raniji načelnik SUP-a Prijedor, uputio ga je Ministar MUP RS-a, a došao je u vezi rudnika Tomašica kod Prijedora, gdje su oni ranije zatrpali 5.000 muslimanskih leševa. Drljača je došao da to utrapi nama, a oni bi da se toga reše (spaljivanjem, mljevenjem ili na neki drugi način). Tu ima svakakvih leševa, a u to su uvukli Subotića. U timu je Drljača, on je bio nosioc dok se to radilo, tu je na sastanku bio general Subotić, Arsić, Drljača, ja i Mile Matijević iz SUP-a Banje Luke. Molim vas za vaš stav oko toga.-Pukovnik Bogojević."[171]

Ekshumacija na lokalitetu grobnice Jakarina kosa

[170] Isto.

[171] Dana 27. maja 1993. godine, na sastanku sa Komandom 1. krajiškog korpusa, pukovnik Stevo Bogojević, načelnik bezbjednosti 1. krajiškog korpusa, tražio je od generala Ratka Mladića "rješavanje 5.000 muslimanskih leševa." Dnevnik Ratka Mladića je dokazni predmet u suđenju pred MKSJ. Prijepis dnevnika objavljen na http://www.jugiliks.com/images/Pdf/hag/md2/P01483transcript.pdf, pristupljen 30. oktobra 2014. godine.

Lokalitet grobnice Jakarina kosa

Tokom ekshumacije i identifikacije žrtava iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa, do sada je identifikovano 600 osoba.[172] Kada je uklonjen veliki dio naslaga zemlje, jasno je bilo da se na ovom lokalitetu nalazi velik broj posmrtnih ostataka žrtava.

Ekshumiranje žrtava

[172] AINOBiHPUB, Baza podataka.

Posmrtni ostaci žrtve

Ekshumiranje žrtava

Posmrtni ostaci žrtve

Posmrtni ostaci ubijenih bili su nabacani u slojevima u različitim položajima tijela. Uglavnom se radilo o kompletnim posmrtnim ostacima. Tokom ekshumacije u grobnici se zadržavala kiša, što je otežavalo ekshumaciju.

Ekshumiranje žrtava

Ekshumiranje žrtava

Posmrtni ostaci žrtava koji su pronađeni na lokalitetu masovne grobnice Tomašica bili su saponificirani. Na lokalitetu masovne grobnice Tomašica, najveći broj posmrtnih ostataka bio je kompletan i očuvan skoro do prepoznatljivosti. Na pojedinim tijelima žrtava mogle su se uočiti tetovaže na rukama. Na lokalitetu sekundarne grobnice Jakarina kosa uglavnom su pronađeni nekompletni posmrtni ostaci iz tog razloga što su rudničke mašine i eksploziv u značajnoj mjeri kidali i komadali dijelove tijela. Uz posmrtne ostatke bila je prisutna odjeća i obuća.

Posmrtni ostaci žrtve (tetovaža na ruci)

Posmrtni ostaci žrtve

Posmrtni ostaci žrtve

Posmrtni ostaci žrtve

Posmrtni ostaci žrtve

Posmrtni ostaci žrtve

Do 18 godina	Do 20 godina	20-30 godina	30-40 godina	40-50 godina	50-60 godina	60 -70 godina	70-80 godina	preko 80 godina
20	18	161	171	94	71	54	8	3

Ubijeni po godinama starosti[174]

Tokom kampanje masovnog ubijanja Bošnjaka i Hrvata od strane srpskih vojnih i policijskih jedinica, na području općine Prijedor ubijene su čitave porodice. Iz pojedinih porodica ubijeni su svi muški članovi. Iz porodice Tatarević, majci Havi ubijeno je šest sinova i muž. Ubijeni su Senad (1961), Sejad (1963), Nihad (1968), Zilhad (1969), Zijad (1972), Nishad (1974) i njihov otac Muharem (1939) Tatarević.[174] Ubijeni su 23. jula 1992. godine od strane pripadnika tzv. VRS. Prethodno su sve muškarce iz naselja Zecovi srpski vojnici pokupili i odveli ih prema putu Sanski Most–Prijedor. Na udaljenosti od nekoliko stotina metara od njihovih kuća, na lokalnom putu, srpski vojnici ubili su više Bošnjaka iz naselja Zecovi. U traženju posmrtnih ostataka, majka Hava Tatarević provela je skoro 22 godine, dok konačno njena djeca i muž nisu pronađeni u masovnoj grobnici Tomašica. "Pero Rivić mi je rekao da je vidio da su oni pobijeni dolje kod smeća, uz ovu stranu. Vidio je ubijenog mog muža i jednog sina. Možda ih je vidio sve, ali neće da kaže. Da mi je naći njihove kosti, da ih metnem u mezar i da šta proučim."[175] Prilikom ekshumacije iz masovne grobnice Tomašica, na lokalitetu koji je označen kao depo 2, posmrtni ostaci braće Tatarević i njihovog oca pronađeni su na samom dnu grobnice. Pronađeni su jedan pored drugog. Iz ovoga se zaključuje da su njihove posmrtne ostatke zločinci dovezli među prvima. Ovo nam ukazuje i na redoslijed prikupljanja posmrtnih ostataka ubijenih.

Ekshumacija posmrtnih ostataka

[173] AINOBiHPUB, Baza podataka.

[174] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[175] http://bosnjaci.wordpress.com/2014/01/08/hava-tatarevic-majka-kojoj-su-cetnici-ubili-muza-i-sestericu-sinova/, pristupljeno 8. oktobra 2014. godine.

Otkopavanje naslaga zemlje

Otkopavanje grobnice

Pogled na grobnicu

Pogled na grobnicu

Pogled na grobnicu

Kod jednog broja žrtava pronađeni su ručni satovi, od kojih su neki prestali raditi u vrijeme kada su žrtve ubijene. Osim toga, jedan broj ručnih satova imao je ugravirane posvete. Neki su ih dobili kao poklon za godišnjicu rada u određenim prijedorskim preduzećima. Nažalost, u jednom broju slučajeva upravo su radne kolege – pripadnici srpskih vojnih i policijskih jedinica ubijali svoje radne kolege Bošnjake i Hrvate. Ovi satovi pronađeni uz žrtve pomogli su da se ide na ciljani DNK-nalaz.

Posmrtni ostaci žrtve

Pronađeni sat žrtve

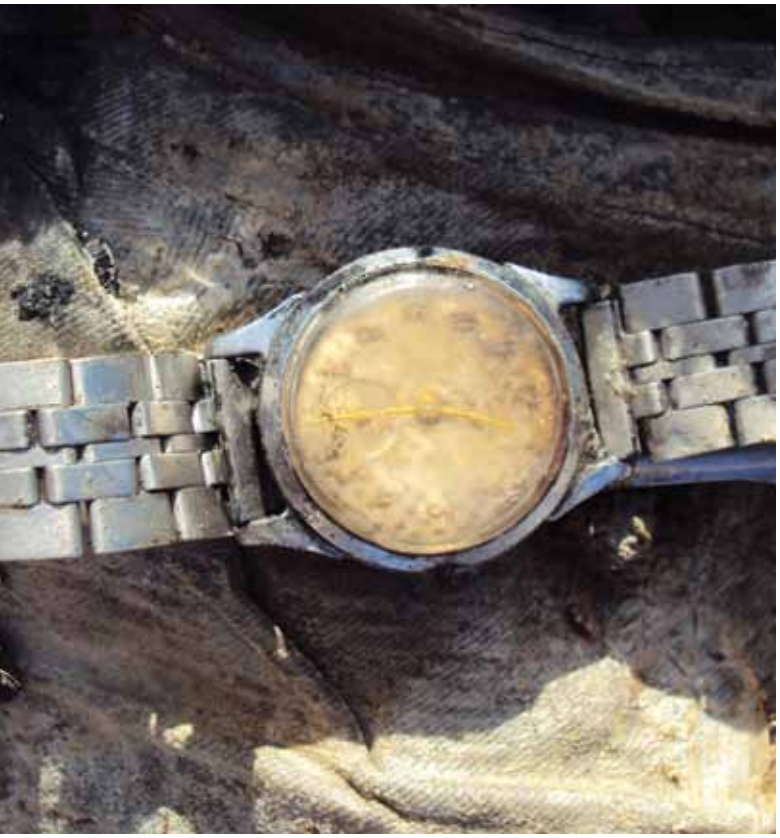

Posmrtni ostaci žrtve

Pronađeni sat žrtve

Posmrtni ostaci žrtve

Osim braće Tatarević i njihovog oca, u Tomašici su pronađeni posmrtni ostaci peterice braće Hegić i njihovog oca Abdulaha. Ubijeni su braća: Asuf (1967), Velid (1964), Vehid (1960), Ragib (1955), Vejsil (1953) i njihov otac Abdulah (1932) Hegić.[176] Pored njih, ubijeno je pet braće i otac iz porodice Ibrahimagić. Posmrtni ostaci ubijene braće Ibrahimagić i njihovog oca pronađeni su i u Tomašici i u sekundarnoj grobnici Jakarina kosa. Tu su pronađeni posmrtni ostaci braće Kasima (1961), Huseina (1963), Samira (1971), Hasana (1973), Muhameda (1974) i njihovog oca Himze (1935).[177] Bježeći iz Gornjih Agića, porodica Ibrahimagić došla je u prijedorsko naselje Bišćani i smjestila se u kuću prijatelja. Dana 20. jula 1992. godine srpska vojska je opkolila Bišćane i počela izdvajati muškarce i odvoditi u logore ili odmah ubijati. Kada su zločinci došli pred kuću u kojoj su živjeli Ibrahimagići, odmah pred kućom su ubili Kasima Ibrahimagića, a ostale su ubili u bašči Hasana Hegića. Zločinci su pred kućom "prepoznali traktor i kazali: 'Evo, ovdje je Himzo, mi njega ćeramo.' Poskidali su im sve vrijedne stvari, onda ih tukli kundacima po cijelom tijelu, Kasima je pred kućom ubio jedan od Tintora, odnijevši mu puškom pola glave. Ostali su pobijeni sleđa na livadi Hasana Hegića. Umirali su u strašnim mukama, rukama su u hropcu čupali travu i zemlju."[178] Majka Halima vidjela je ubijanje svoje djece i muža.

Ekshumacija je trajala 57 radnih dana. Uz suradnji ICMP, pripadnika policijske stanice Prijedor, pogrebnog preduzeća D.O.O "Huskić" Sanski Most, istražitelja Instituta za nestale osobe BiH, vještaka sudske medicine i Tužilaštva BiH, u izuzetno složenim vremenskim i tehničkim uvjetima odvijao se proces ekshumacije.

Pogled na grobnicu

[176] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[177] AINOBiHPUB, Baza podataka.

[178] http://www.avaz.ba/clanak/133126/majka-halima-mogla-je-popoditi-put-pogacama-koje-je-ispekla-komsijama-srbima-a-komsije-joj-zauzvrat-pobile-petoricu-sinova, pristupljeno 8. oktobra 2014. godine.

Ekshumiranje žrtava

Pripreme za ekshumaciju žrtava

Ekshumiranje žrtava

Tokom procesa ekshumacije više osoba koje su radile na ekshumaciji zadobili su određene povrede ili su oboljeli. Istražitelj INO BiH Zlatan Ališić teško je obolio. Obolio je od teške infekcije unutrašnjih organa i bio je u životnoj opasnosti. U kliničkom centru Banja Luka proveo je više sedmica na liječenju i ljekari nisu mogli utvrditi uzrok infekcije. Sigurno je da je ovo oboljenje bilo u direktnoj vezi sa ekshumacijom i njegovim angažmanom na ekshumaciji.

Na lokalitetu Tomašice i Jakarine kose pronađeni su posmrtni ostaci 20 ubijenih maloljetnih osoba (Tomašica 15 i Jakarina kosa 6).

R.br.	Prezime i ime	Rođen	Mjesto rođenja	Ekshumiran
1.	Avdić Muhamed	28.5.1975.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
2.	Bešić Kemal	1.2.1977.	Kozarac	Tomašica
3.	Dedić Damir	13.11.1975.	Prijedor-Rizvanovići	Jakarina kosa
4.	Duratović Enes	16.1.1975.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
5.	Duratović Halid	12.5.1977.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
6.	Đonlagić Fehim	12.9.1975.	Kozarac-Kamičani	Jakarina kosa
7.	Hadžić Jasmin	13.8.1974.	Prijedor-Bišćani	Jakarina kosa
8.	Hajrudin Jasmin	29.9.1975.	Prijedor-Hambarine	Tomašica
9.	Hegić Fikret	28.12.1974.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
10.	Kadić Edin	14.1.1975.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
11.	Kadirić Admir	10.8.1974.	Prijedor-Rizvanovići	Tomašica
12.	Kadirić Nedžad	10.1.1976.	Prijedor-Rizvanovići	Tomašica
13.	Kaltak Almir	14.12.1975.	Kopar	Jakarina kosa
14.	Karagić Amir	12.7.1976.	Prijedor-Rizvanovići	Jakarina kosa
15.	Karagić Samir	9.9.1974.	Prijedor-Rizvanovići	Tomašica
16.	Marošlić Almir	18.9.1976.	Prijedor	Jakarina kosa
17.	Ramulić Kemal	5.11.1974.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
18.	Šarčević Elvis	19.1.1979.	Prijedor	Tomašica
19.	Vojniković Sanel	20.4.1977.	Prijedor-Bišćani	Tomašica
20.	Zulić Admir	29.4.1975.	Prijedor-Trnopolje	Jakarina kosa

Ubijene i identifikovane maloljetne osobe[179]

[179] Mujo Begić, *Genocid u Prijedoru*, nav. dj., str. 252-254.

Ekshumiranje žrtava

Posmrtni ostaci žrtava

Ekshumiranje žrtava

Posmrtni ostaci žrtve

Ekshumiranje žrtava

Ekshumiranje žrtava

Iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa do sada je identifikovano četrnaest žena.

R.br.	Prezime (ime oca) i ime	Rođena	Mjesto rođenja	Ekshumirana
1.	Alagić (Bego) Ajiša	1920.	Trnopolje	Jakarina kosa
2.	Bilal (Bego) Kadira	1924.	Kozarac	Tomašica
3.	Cepić (Adem) Zuhra	1934.	Donji Garevci	Jakarina kosa
4.	Duratović (Ibrišim) Đula	1924.	Bišćani	Tomašica
5.	Duratović (Rešid) Zemira	1965.	Prijedor	Tomašica
6.	Ećimović (Jozo) Cecilija	1953.	Briševo	Jakarina kosa
7.	Ećimović (Josip) Katarina	1959.	Ljubija	Jakarina kosa
8.	Ećimović (Nikola) Marija	1933.	Čarakovo	Jakarina kosa
9.	Hukić (Derviš) Sabrija	1921.	Kozarac	Jakarina kosa
10.	Jakupović (Ibro) Ajša	1914.	Ćela	Tomašica
11.	Pjanić (Mustafa) Rabija	1938.	Kozarac	Jakarina kosa
12.	Talundžić (Adem) Derviša	1923.	Ključ	Jakarina kosa
13.	Zulić (Hase) Đulka	1924.	Kamičani	Jakarina kosa
14.	Zulić (Šaban) Hajrija	1949.	Trnopolje – Hrnići	Jakarina kosa

Ubijene i identifikovane žene[181]

Među posmrtnim ostacima ekshumiranim u masovnoj grobnici Tomašica su posmrtni ostaci Đule Duratović.

[180] M. Begić, nav. dj., str. 242-248.

Posmrtni ostaci žrtve

Ono što karakterizira genocid na području općine Prijedor su ubijanja velikog broja članova iz istih porodica. Zajedno su ubijali očeve, majke, sinove, djecu i unuke. Iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa identifikovani su posmrtni ostaci ubijenih majki, očeva, sinova i unuka. Do sada se putem DNK-metode utvrdio velik broj ovakvih slučajeva.

Ekshumacija posmrtnih ostataka

Ekshumacija posmrtnih ostataka

Ubijeni	Otac i sin	Otac i 2 sina	Otac i 3 sina	Otac i 4 sina	Otac i 5 sinova	Otac i 6 sinova
Broj slučajeva	30	12	2	4	2	1

Broj slučajeva gdje su ubijeni i identifikovani očevi i sinovi

Ubijeni su otac i sin u 30 slučajeva, otac i dva sina u 12 slučajeva, otac i tri sina u 2 slučaja, otac i četiri sina u 4 slučaja, otac i 5 sinova u 2 slučaja i otac i šest sinova u jednom slučaju.

Ubijeni	Dva brata	Tri brata	Četiri brata	Pet braće	Šest braće
Broj slučajeva	67	11	8	2	1

Broj slučajeva ubijene i identifovane braće iz Tomašice i Jakarine kose

Ubijena su u 67 slučajeva dva brata, u jedanest slučajeva 3 brata, u šest slučajeva 4 brata, u dva slučaja po peterica braće i u jednom slučaju ubijena su šesterica braće. U šest slučajeva zajedno su ubijeni suprug i supruga, u jednom slučaju otac, majka i sin, u jednom slučaju ubijeni su otac, majka i 2 sina, u jednom slučaju ubijeni su otac, majka i četiri sina. Iz masovne grobnice Jakarina kosa ekshumirani su i identifikovani posmrtni ostaci Cepić Uzeira, njegove supruge Zuhre i sina Almira. Identifikovani su ubijeni supružnici Ećimović Toma i Marija i njihovi sinovi Slavko i Nikola. Iz Tomašice su ekshumirani i identifikovani supružnici Duratović Husnija i Đula i njihovi sinovi Ešef, Hazim, Ismet i Mehmed.

U jednom broju slučajeva, u grobnici su bili jedni pored drugih braća, otac i sinovi, rođaci. Kako su pripadnici srpske vojske i policije ubijali zajedno očeve, sinove, čitave porodice, tako su ih odvozili u Tomašicu i bacali u grobnicu, tako da je prilikom ekshumacije i identifikacije potvrđeno da su zajedno u grobnici bili najbliži članovi ubijenih.

Iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa identifikovani su otac i sin Agičić Zlatan i njegov sin Edin, Balić Bejdo i sin Šefik, Dedić Mustafa i sin Rifet, Dedić Šero i njegov sin Damir[181], Duratović Fehim i njegov sin Ifet, Hegić Salko i sin Ismet, Kilić Hazim i njegov sin Hamdija, Handanagić Ekrem i njegov sin Dario i Vojniković Uzeir i njegov sin Sanel, i drugi.[182]

U više slučajeva identifikovani su otac i dva sina. Tako su među identifikovanim Dedić Sejfulah i njegovi sinovi Šero i Senad, Duratović Ismet i sinovi Mirhet i Zlatan, Kadić Abdulah i sinovi Edin i Ibrahim, Karabašić Sejdo i sinovi Ekrem i Ismet, Zahirović Edhem i njegovi sinovi Emir i Enes, Delkić Husein i njegovi sinovi Emir i Enes, i drugi.[183] Ubijeni su Menković Jasim i njegova tri sina, Selim, Velid i Ilijaz, Nureski Iso i njegovi sinovi Alija, Mirsad i Nihad – ekshumiran iz grobnice Turjak.[184]

[181] Među više ubijenih na lokalitetu Hegići-Trzno svjedoci su prepoznali posmrtne ostatke ubijenog Dedić Šere i njegovog sina Damira. Ležali su na stomaku sa ranama na leđima. Tu su posmrtni ostaci ubijenih ležali više dana, pa su nakon toga odvezeni na lokalitet masovne grobnice Tomašica. Njihovi posmrtni ostaci pronađeni su na lokalitetu masovne grobnice Jakarina kosa. AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[182] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[183] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[184] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

Ekshumacija posmrtnih ostataka

Ubijeni su i identifikovani Alagić Jasim i njegovi sinovi Ale, Derviš, Džemal i Muhamed, Hegić Mehmed i sinovi Emir, Esad, Hasan i Mesud, Duratović Husnija i njegovi sinovi Mehmed, Ešef, Ismet, Hazim, ubijeni su Mešić Adem i njegovi sinovi Izet Hadžija, Emir, Irfan, Mithet. Izet Hadžija ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa, a Adem i ostala trojica sinova iz masovne grobnice Stari Kevljani.[185]

U dva slučaja ubijeni su otac i pet sinova. Ubijeni su i identifikovani Hegić Abdulah i njegovi sinovi Asuf, Ragib, Vehid, Vejsil i Velid, te Ibrahimagić Himzo i sinovi Hasan, Husein, Kasim, Muhamed i Samir.[186] U jednom slučaju ubijeni su otac i šest sinova. Ubijeni su i identifikovani Tatarević Muharem i njegovi sinovi Nihad, Nishad, Sejad, Senad, Zijad i Zilhad.

U 67 slučajeva ubijeni su i identifikovani posmrtni ostaci dva brata. Među identifikovanim su Alagić Muhamed i Ale, Alagić Mehmed i Zijad, Behlić Behzad i Munib, Behlić Enes i Sanimir, Bekiri Nagip i Nasir, Bešić Ekrem i Nedžad, Brdar Ćerim i Refik, Čaušević Razim i Ramiz, Čaušević Mithad i Mirsad, Čaušević Husein i Uzeir, Čaušević Emir i Hasaga, Čaušević Esmir i Sadik, Cepić Sabahudin i Mustafa, Delkić Emir i Enes, Draganović Hasib i Mumin, Duratović Mirhet i Zlatan, Džafić Ismet i Sulejman, Ejupović Irfan i Nedžad, Elkasović Nijaz i Sakib, Handanagić Ekrem i Mehmed, Hegić Hasan i Sulejman, Hegić Izet i Said, Hegić Hasan i Sulejman, Hegić Sakib i Smail, Hegić Mirzet i Muharem, Hodžić Dedo i Nedžad, Hopovac Husein i Asim, Jakupović Adem i Safet, Jaskić Ismet i Salko, Jukić Muhamed i Mujo, Kadić Faruk i Isak, Kadić Hajder i Mehmed, Kadić Mufid i Sabahudin, Kadirić Edhem i Vejsil, Kadirić Ermin i Halid, Kadirić Agan i Emdžad, Kaltak Bego i Smail, Karabašić Ekrem i Ismet, Karagić Abdulah i Nedžad, Karagić Saud i Suad, Karupović Hasan i Vehbija, Kljajić Mustafa i Osman, Kenjar Huse i Mehmed, Medić Amir i Asim, Mrkalj Denis i Ermin, Mrkalj Enijaz i Ismet, Musić Ahmet i Kasim, Mujdžić Kemal i Suljo, Pjanić Hasan i Mehmed, Tadžić Galib i Husein, Omanović Hasan i Mehmed, Ramulić Smail i Vahid, Redžić Mustafa i Samed, Salihović Bego i Sefer, Siječić Ragib i Salko, Siječić Sulejman i Jasmin, Sušić Husein i Rasim, Tatarević Edin i Elvedin, Velić Alija i Mesud, Zahirović Emir i Enes, Zahirović Ramiz i Smajo, Zahirović Ibrahim i Husein, Zulić Admir i Armin.

Tokom ekshumacije na lokalitetu Tomašice, istražitelji INO BiH bili su u prilici na osnovu dokumenata ili odjeće prepoznati članove svojih porodica, komšije ili poznanike. Tako je Senadin Ramić prepoznao posmrtne ostatke svoga daidže.

Ekshumiranje žrtava

Iz pojedinih porodica ubijena su po tri brata. Tako su identifikovani braća Alagić Hasan, Uzejir i Nijaz, Alagić Ferid, Fikret i Vejsil, Bešić Mahmut, Salih i Senad, Dedić Nermin, Sulejman[187] i Mevludin, Duratović

[185] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[186] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

[187] Posmrtni ostaci ubijenih Dedić Nermina i Sulejmana pronađeni su u Bišćanima, a Mevludina u Tomašici.

Posmrtni ostaci žrtve

Emin, Rasim i Nail, Hegić Mirsad, Nazmija i Nihad, Hegić Alija, Hilmija i Mujo, Hegić Bujazid, Dževad i Elvedin, Kadirić Ibrahim, Mirsad i Rasim, Karagić Amir, Samir i Huzeir, Menković Ilijaz, Selim i Vahid.

Zločinci su ubijali i po četiri brata iz više porodica. Tako su ubijeni braća Mrkalj Fehim, Kasim, Latif i Salih, Kadirić Ibrahim, Kasim, Mirsad i Rasim, Garibović Dževad, Senad, Sabit i Suad, Hegić Emir, Esad, Hasan i Mesud, Kardumović Fahrudin, Mirsad, Suad, Miralem[188], Alagić Ale, Derviš, Džemal i Muhamed, Hegić Emir, Esad, Hasan i Mesud, Duratović Mehmed, Ešef, Ismet i Hazim. U Bišćanima su ubijena četverica braće Zenković, Jusuf, Šerif, Adil i Fadil, koji su pronađeni u masovnoj grobnici Bišćani-Ravine. U Prijedoru su zločinci ubijali nekoliko generacija iz istih porodica. Tako su iz porodice Duratović ubili supružnike Husniju i Đulu, njihove sinove Ešefa, Hazima, Ismeta i Mehmeda, unuke Enesa, Elvisa i Halida i snahu Zemiru. Ubijeni su Dedić Sejfulah, njegovi sinovi Šero i Senad i unuk Damir. Zločinci su iz porodice Ećimović ubili supružnike Tomu i Mariju, njihove sinove Slavka i Nikolu i snahe Ceciliju i Katarinu. Tako su djeca od Slavka i Nikole ostala sama bez roditelja, i djeda i bake. U masovnoj grobnici Jakarina kosa pronađeni su posmrtni ostaci supružnika Pjanić Rabije i Jusufa, koji su nestali 10. juna 1992. godine.[189]

Zajedno sa žrtvama, pripadnici tzv. VRS ubijali su i životinje. Prilikom ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica, zajedno su pronađeni posmrtni ostaci jedne žrtve i ubijenog psa.

Pogled na grobnicu

[188] Posmrtni ostaci Kardumović Miralema pronađeni su na lokalitetu Rizvanovići-bare.

[189] AINOBiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

Ekshumacija posmrtnih ostataka

Pripreme za ekshumaciju žrtava

Ekshumacija posmrtnih ostataka

Posmrtni ostaci žrtava

Ekshumirani posmrtni ostaci žrtava

2.3. Kako su žrtve ubijene – vrste smrtnih povreda

Pripadnici srpske vojske i policije na području općine Prijedor su na razne načine i različitim sredstvima žrtvama bošnjačke i hrvatske nacionalnosti nanosili razne smrtne povrede. Najveći broj žrtava ubijen je različitim vrstama vatrenog oružja. Najčešće su zločinci koristili automatske puške i pištolje za nanošenje strijelnih povreda na raznim dijelovima tijela. Pored vatrenog oružja, prilikom ubijanja zločinci su koristili oštre predmete (noževe, sjekire), ali i tupe predmete (razne šipke, palice, lance, kablove) i fizičku snagu (udarci nogama i rukama) kako bi nanijeli smrtne povrede. Jedan broj žrtava smrtno je ranjen od posljedica granatiranja. Zločinci su žrtve ubijali na raznim mjestima. Ubijali su u logorima, u kućama, na ulici, na mjestima masovnih grobnica. Ubijali su pred brojnim svjedocima, najčešće u prisustvu članova porodica ili na mjestima gdje su porodice mogle da vide sam čin izvršenja ubijanja. Žrtve su ubijane pojedinačno ili u grupama. Zločinci su u logorima žrtvama najčešće nanosili smrtne povrede tupim predmetima ili nogama i rukama, i od takvih povreda jedan broj nezakonito zatočenih u logorima Omarska i Keraterm su umrli. Brojni su primjeri takvih ubijanja. Ovdje želimo izdvojiti ubijanje Ahila Dedića, Slavka Ećimovića, Huseina Crnkića, Rizaha Hadžalića, Miroslava Šolaje, Abdulaha Puškara, Silvija Sarića i drugih ubijenih u logoru Omarska.[190] U logoru Keraterm od posljedica teškog premlaćivanja umrli su Emsud Bahonjić, Sead Jusufagić, Drago Tokmadžija, Jovo Radočaj, Fikret Avdić i drugi.[191]

U logorima Omarska i Keraterm nezakonito zatočene Bošnjake i Hrvate ubijali su i vatrenim oružjem. U logoru Omarska za jednu noć je ubijeno "između 200 i 300 ljudi." Svjedoci su čuli "jauke, lupu, viku stražara, premlaćivanje, pucnjevu, (...) *čuli krici i jauci uz riječi* 'nemojte, nisam ja ništa kriv' (...), je čuo kada je utovarivač tijela utovario na žuti kamion, koji je bio napunjen do vrha, da su tijela odvožena u dvije ture, i to puna dva šlepera. (...) vidjela tijela ispred *bijele kuće*, uz procjenu da je bilo preko 240 tijela. (...) da je bilo oko 200 leševa koji su bili poredani i da se sve dobro moglo vidjeti, a po procjeni ovog svjedoka prevezene su 3-4 ture kamiona sa mrtvim tijelima (...), jer je vidio da niz kamion curi krv, što navodi na zaključak da se radi o ljudskim leševima, tim prije što je svjedok prethodno vidio na utovarivaču ukočene ljudske ruke i noge."[192] Identičan scenario ubijanja bio je i u logoru Keraterm, kada je u noći 24. jula 1992. godine, prema zaključku Pretresnog vijeća MKSJ u predmetu Milomir Stakić, ubijeno oko 190 nezakonito zatočenih.[193] Posmrtni ostaci ubijenih, ali i ranjeni, utovareni su na kamion i odvezeni na lokalitet Tomašice. U jutarnjim satima pred prostoriju br. 3 dovezen je kamion (šleper FAP 1620, vlasništvo poduzeća *Autotransport* iz Prijedora) i u njega su utovarena tijela mrtvih i ranjenih zatočenika iz prostorije br. 3. Svjedoci koji su bili natjerani da utovare tijela ubijenih i ranjenih izjavili su: "Bilo je ljudi bez ruku, bez pola leđa, s malom rupom sprijeda, a otraga bez leđa. Mislim da je tu bilo oko 120 ljudi. Bilo je ljudi na kojima se nisu vidjele rane, ali su se ugušili kad su pali, jer su padali jedni na druge."[194]

Pronalazak čahura od puščane municije ukazuje na ubijanja ranjenih iz Keraterma na lokalitetu masovne grobnice Tomašica. U logoru Keraterm, pred očima sina Amira, ubijen je Halilović Muharem. Zločinci su mu pucali u potiljak. Grupa od 12 nezakonito zatočenih iz logora Keraterm odvedena je 26. jula 1992. godine, a među njima i Hamulić Razim koji je pronađen i identifikovan iz masovne grobnice Jakarina kosa.[195]

[190] M. Begić, nav. dj., str. 124-130.

[191] Isto, str. 142-150.

[192] Sud BiH, Prvostepena presuda u predmetu Mejakić i drugi, str. 106.

[193] ICTY, Presuda u predmetu Milomir Stakić, paragraf 206.

[194] ICTY, Presuda u predmetu Miroslav Kvočka i drugi, paragraf 635.

[195] AINOBiHPUB, Zapisniki o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

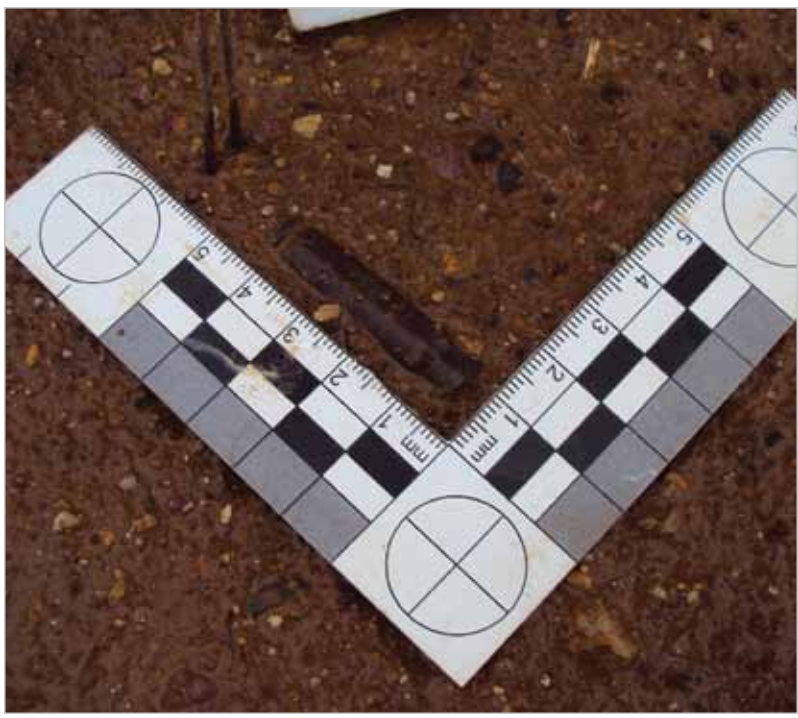

Pronađene čahure na mjestu ubijanja

U toku ekshumacije na lokalitetu Tomašice pronađeni su lični dokumenti na ime osoba koje su ubijene ili bile ranjene u logoru Keraterm 24. jula, a dan kasnije odvezene u nepoznatom pravcu iz logora.

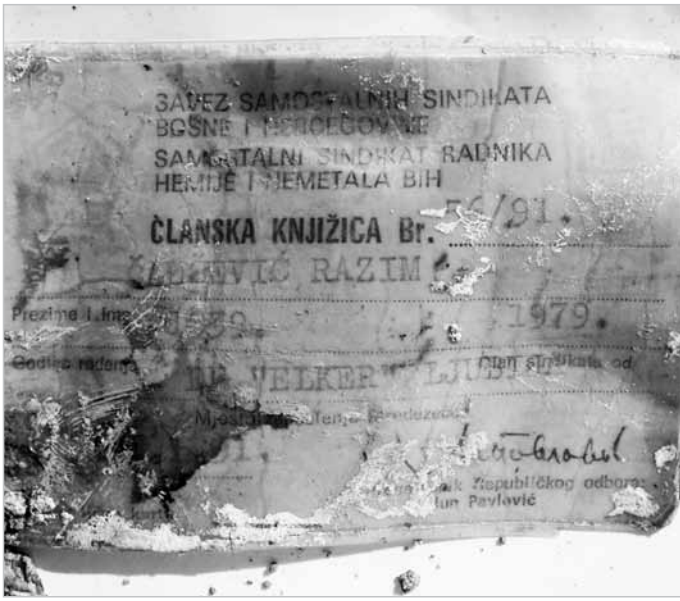

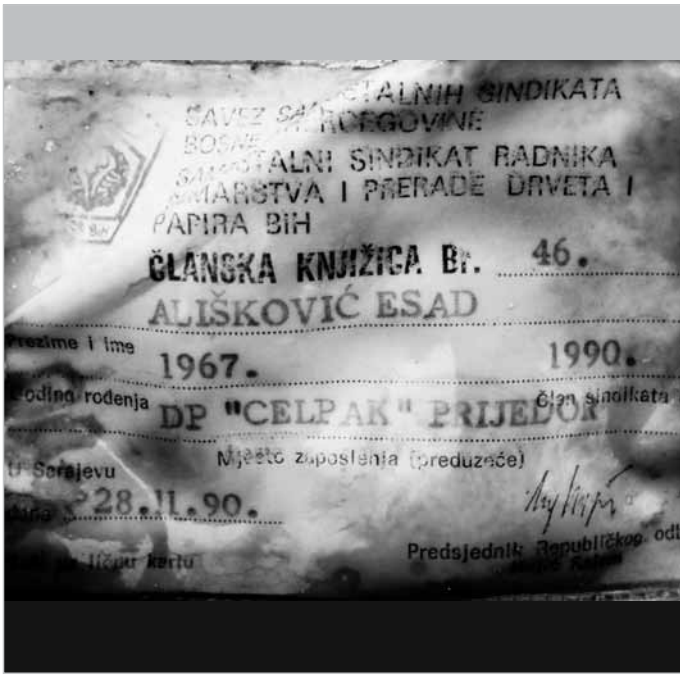

Dokumenti pronađeni kod žrtava

Kroz nekoliko svjedočenja preživjelih želimo ukazati na načine i sredstva ubijanja žrtava na području općine Prijedor, a koje su zločinci pokušali prikriti na lokalitetu Tomašice i Jakarine kose. U više slučajeva zločinci su zaklali ili sjekirama ubili neke žrtve. Jedan od svjedoka novodi: "Tu su ležali Salih Hegić i Ešef Avdić, Salih je bio ubijen vatrenim oružjem a Ešef je zaklan. (...) Jedna od najstrašnijih scena bila je kada sam pred diskontom vidio da je Alagić Fikretu odsječena glava. On je bio naslonjen na drvo jorgovana, kao da sjedi, a glava je bila nekoliko metara dalje. Fikreta sam prepoznao jer je bio moja generacija. Još jedna scena je bila strašna. Na živici je ležao Mirzet Hegić, bio je rasporen od grla do pupka, unutrašnji organi su se vidjeli, vidio sam pluća, srce, bilo je užasno gledati. Nekima su živima izvadili oči i odsjekli uši. To su uradili Fikretu Alagiću."[196] Čaušević Hikmet ubijen je oštrim predmetom (zaklan) kod kuće Kadirić Suada; ubijenog sina vidjela je njegova majka.[197] Na kakve načine su ubijali Bošnjake, navodimo sjećanje jedne majke: "Moj sin se nalazio u drugoj kući udaljenoj jedno 200 metara dalje. Tu sam ga zatekla u gomili leševa mrtvog, sa izvađenim očima. Poslije dva dana smo ih sahranili kod kuće A. K. Tu je sahranjeno sedam leševa. To smo mi učinili. Neki su pokopani u dvorištima, a veliki dio nije ni pokopan. Leševi su bili ucrvani i širio se strašan zadah."[198]

Jedan od svjedoka prisjeća se "Profesor T. Mi je pričao kako su njega vodili četvrti put. Rekao je da su ga odveli tamo gdje su klali krave i: 'Kad sam tu ušao, vidio sam čovjeka kako leži, a u glavu mu zabodena sjekira.' Rekao je da je mislio da će i njega ubiti. Međutim, oni su uzeli kolce i samo su htjeli da mu prebiju ruke i noge. Kasnije su ga donijeli poslije premlaćivanja (četvrti put). Ne znam kako je taj čovjek mogao ikako da živi."[199] U toku ekshumacije na lokalitetu Tomašice u tijelu jedne žrtve (u butini noge) pronađen je zabijen nož, što upućuje na to da je žrtva ubijena nožem.[200]

Ekshumacija posmrtnih ostataka

[196] AINOBiHPUB, Iskaz Vahida Hegića, uzet dana 23. marta 2015. godine.

[197] M. Begić, nav. dj., str. 84.

[198] Isto, str. 608.

[199] Isto, str. 393.

[200] Identifikacijom je utvrđeno da se radi o Kadirić Rasimu.

Najveći broj identifikovanih iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa ubijen je vatrenim oružjem. Jedan broj ubijen je od posljedica granatiranja Kozarca. Tako je od gelera granate smrtno ranjena Alagić Ajiša (odsječene su joj obje noge ispod koljena, desna podlaktica). Smrtno ranjenu majku previo je njen sin Alagić Eniz. Zločinci su žrtve ubijali odmah na licu mjesta ili su ih vodili na mjesta gdje su sakupljali veći broj ljudi. Ubijali su pojedinačno i u grupama. Scenario ubijanja na području Brda se odvijao na taj način da su grupe muškaraca odvodili malo dalje od njihovih kuća, a onda ih ubijali. Ubijali su u grupama. Ubijanje su zločinci izvršavali na taj način da su najčešće žrtvama pucali u leđa. Nakon ubijanja išli su dalje, a tijela ubijenih su ostala ležati na mjestu gdje su ubijeni. Preživjeli svjedoci koji su bili prisiljeni kupiti posmrtne ostatke ubijenih navode: "(...) Nakon toga došli smo u Mrkalje. Kod kuće Smaila Mrkalja bilo je ubijeno dosta ljudi. Tu sam prepoznao mrtve Idriza i Hašima Mrkalja, Rifeta Dedića i njegove sinove. Pucali su im sleđa. Vjerovatno su im rekli da bježe, a onda im pucali sleđa. Izlazne rane su bile velike. Neki od ubijenih nisu imali pola glave jer su im meci raznijeli glavu. Bilo je strašno."[201] Bilo je slučajeva da su žrtvama naređivali da legnu na zemlju, a onda bi im pucali u glavu ili leđa. U većini slučajeva, kada su ubijali veći broj Bošnjaka i Hrvata na jednom mjestu, pucali su rafalnom paljbom, a nakon toga ranjenima koji su pokazivali znakove života pucali su u glavu. Zločinci su u jednom broju slučajeva od žrtava tražili da bježe, a nakon toga bi im pucali u leđa. Prilikom ekshumacije, na posmrtnim ostacima i odjeći žrtava mogle su se jasno vidjeti rupe od metaka.

Posmrtni ostaci žrtava

[201] AINOBiHPUB, Iskaz Vahida Hegića, uzet dana 23.marta 2015. godine.

Posmrtni ostaci žrtava

Obdukcijom posmrtnih ostataka ubijenih žrtava iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa utvrđen je uzrok smrti za najveći broj žrtava. Kod jednog broja žrtava nije se mogao utvrditi uzrok smrti iz tog razloga što na posmrtnim ostacima nije bilo oštećenja koja ukazuju na upotrebu vatrenog oružja ili drugih načina ubijanja. U ovim slučajevima na kostima nije bilo oštećenja jer je došlo do povreda mekih tkiva koja nisu bila prisutna na posmrtnim ostacima žrtava. Obdukciju žrtava iz Jakarine kose i

Posmrtni ostaci žrtve

Tomašice vršili su prim. dr. Miroslav Rakočević – specijalist sudske medicine i patologije, dr. Dževad Durmišević – specijalist sudske medicine i patologije, prof. dr. Nermin Sarajlić – specijalist sudske medicine i patologije, i dr. John Clark. U ovom dijelu želimo da ukažemo na vrste smrtnih povreda i čime su smrtne povrede nanesene, tako da smo naveli povrede glave, povrede trupa[202] i višestruke strijelne povrede glave i trupa.

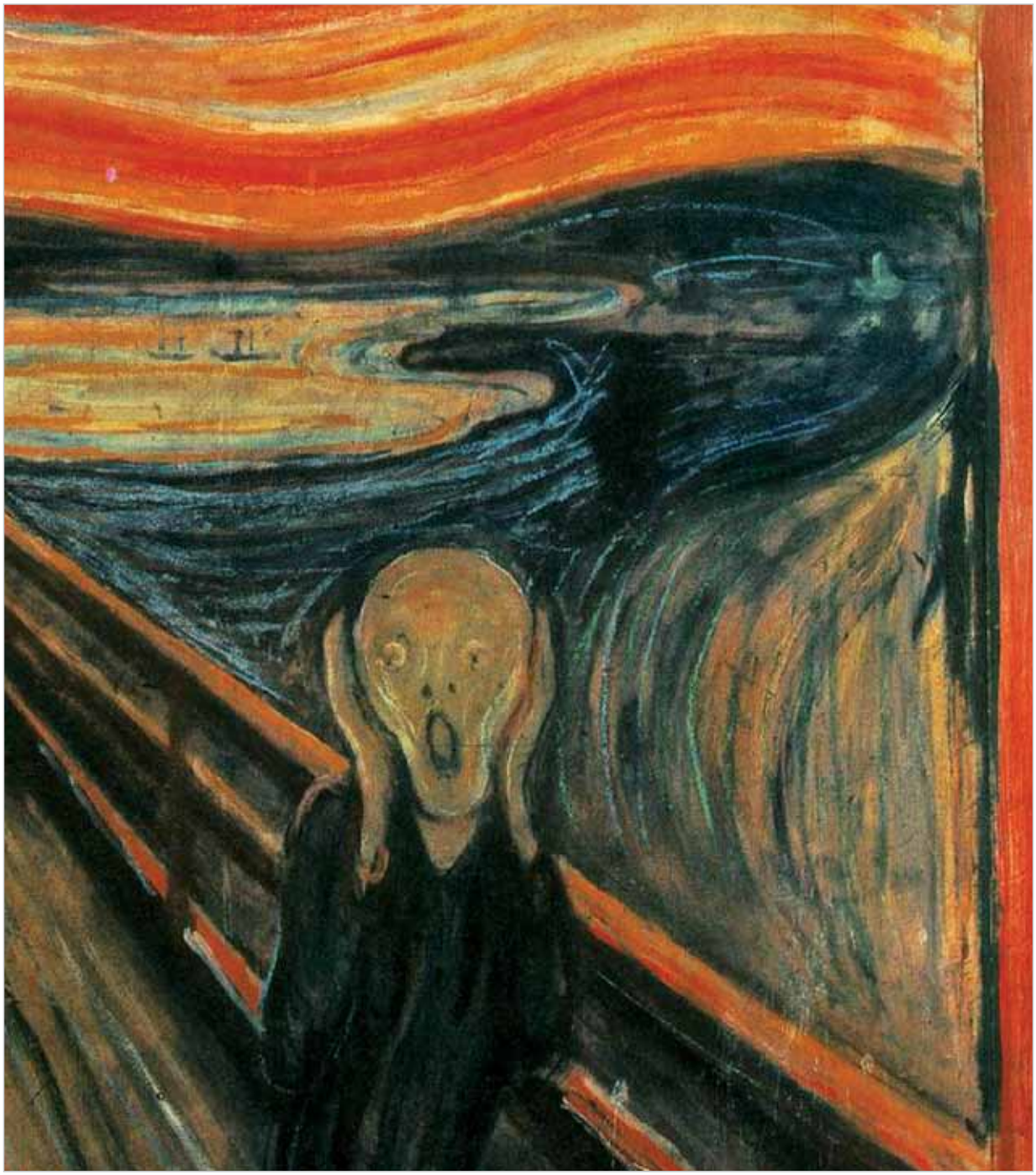

Slika Edvarda Munka "Krik"

[202] Povrede nanesene u predjelu trupa podrazumijevaju povrede grudnog koša, stomačnog i karličnog dijela.

Strijelne povrede glave	Strijelne povrede trupa	Višestruke strijelne povrede (glave i trupa)
63	68	186

Vrste smrtnih povreda[204]

Ovi podaci odnose se na 317 slučajeva u kojima je utvrđen uzrok smrti. Iz navedenih pregleda vidljivo je da je najveći broj smrtnih povreda nastao upotrebom vatrenog oružja. U 186 ili u 58,7% slučajeva uzrok smrti su višestruke strijelne povrede (glave i trupa) nastale upotrebom vatrenog oružja. Strijelne povrede glave kao uzrok smrti zabilježene su u 63 ili 19,9 % slučajeva. Uzrok smrti kao posljedica strijelnih rana u predjelu trupa imamo u 68 ili 21,4 % slučajeva. Iz navedenih podataka može se zaključiti da je većina žrtava zadobila višestruke strijelne povrede nanesene vatrenim oružjem u predjelu glave i trupa. Istovremeno se može zaključiti da su žrtve ubijane rafalnom paljbom zbog višestrukih strijelnih povreda. Većina žrtava ubijena je na taj način da su zločinci rafalnom paljbom žrtvama nanosili višestruke povrede na raznim dijelovima tijela, a najviše u predjelu glave i trupa. U jednom broju slučajeva žrtvama su nanesene strijelne povrede ekstremiteta (ruke i noge). Pojedini preživjeli svjedoci upravo potvrđuju da su zločinci žrtvama najčešće pucali u predjelu grudi, leđa i glave. U jednom broju slučajeva, žrtvama su zločinci više puta pucali u predjelu glave. Ovim se jasno potvrđuje namjera da niko ne preživi.

Smrtne povrede glave vatrenim oružjem

[203] AINOBiHPUB, Obdukcioni zapisnici i arhiva dr. Dževada Durmiševića – specijalista sudske medicine i patologije.

2.4. Posjeta lokalitetu masovne grobnice Tomašica

Nakon nekoliko dana od početka radova na ekshumaciji masovne grobnice Tomašica, pojedine porodice žrtava počele su dolaziti i tražiti informacije o mogućnosti pronalaska njihovih najbližih u ovoj masovnoj grobnici. Među prvim koji su dolazili na ovaj lokalitet bili su članovi porodica nestalih iz Kozarca i Prijedora. Pored traženja informacija o svojim najbližim, članovi porodica nudili su svaku vrstu pomoći. Među onima koji su posjetili Tomašicu nakon nekoliko dana od početka radova bili su članovi udruženja logoraša iz Prijedora, Kozarca, Sanskog Mosta i Ključa, Saveza logoraša BiH.[204] Članovi Kolegija direktora INO BiH Amor Mašović, Marko Jurišić i Kemal Draganović na Tomašici su bili 11. septembra 2013. godine. Ono što bi posebno izdvojili bili su susreti sa porodicama nestalih. Svakodnevni dolasci, pitanja o njihovim majkama, očevima, sinovima, iščekivanja vijesti da će konačno biti pronađeni njihovi najbliži, kod nas, koji smo radili na ekshumaciji, izazivalo je posebne emocije.

Amor Mašović na Tomašici

[204] Među logorašima koji su posjetili masovnu grobnicu Tomašica su Jasmin Mešković, Sabahudin Garibović, Enes Salihović, Mirsad Duratović, Fikret Alić i drugi.

Izdvojili bismo jedan slučaj kada je na Tomašicu došao Džemal Adžemović – otac koji više od dvadeset godina traži posmrtne ostatke svoga sina. Ujutro, dok je još uvijek bila magla, traktorom je stigao Džemal iz Trnopolja. Godinama on traži posmrtne ostatke svoga sina koji je nestao u Trnopolju. Ispričao nam je da je prekopao mnoga mjesta u Trnopolju nadajući se da će pronaći svoga sina. On nam je ispričao da je od jutra tražio put za Tomašicu, a da mu niko nije htio pokazati kuda se ide. Prije polaska od kuće, svojoj bolesnoj supruzi nije ni smio reći da ide na Tomašicu. Iako i sam teški bolesnik, došao je da vidi da li ima nade da njegov sin bude pronađen u Tomašici. Suze ovoga starca i mnogih majki sigurno su razlog više da svi učinimo maksimalne napore da se svi nestali pronađu i dostojno sahrane.

Članovi porodica žrtava

Majke Srebrenice, na čelu sa majkom Munirom Subašić, došle su na Tomašicu da nam daju podršku. Ova posjeta je dokaz da majke nikada neće prestati tražiti posmrtne ostatke svoje djece i da suosjećaju sa svim majkama, bez obzira na nacionalnu pripadnost žrtava.

Među prvima koji su posjetili Tomašicu bio je načelnik Općine Bihać Emdžad Galijašević. Dana 17. septembra 2013. godine, porodice šehida Unsko-sanskog kantona, zajedno sa ministrom za pitanja boraca USK-a, generalom Fadilom Hasanagićem i predstavnicima drugih udruženja, posjetili su ovaj lokalitet.

Istražitelj ICTY, nakon desetak dana od početka ekshumacije, stigao je na Tomašicu i u kontinuitetu pratio ekshumaciju do njenog okončanja. Brojne televizijske i novinarske ekipe nakon nekoliko dana počele su dolaziti na Tomašicu. Novinari BBC Clare Richards i Patrick Duvall prvi su strani novinari koji su došli na Tomašicu.

Delegacije ICMP i EUPM 23. septembra posjetile su lokalitet Tomašice i iskazale svoju podršku i ponudile pomoć. Šef Delegacije Evropske unije u BiH i specijalni predstavnik u BiH, ambasador Peter Sorensen, komandant EUFOR-a Dieter Heidecker (Diter Hejdeker), ambasadorica Njemačke Ulrike Maria Knotz, ambasadorica Norveške Vibeke Lilloe, ambasador Holandije Jurriaan Kraak, zamjenica šefa diplomatske misije Ujedinjenog Kraljevstva, Joanne Lomas, zamjenica šefa diplomatske misije Turske Yasemin Eralp, prvi sekretar Ambasade Švedske Jonathan Francis i treći sekretar Ambsade SAD-a Khanh Nguyen. Lokalitet masovne grobnice Tomašica i KIP Šejkovača posjetili su ambasadorica Republike Španije Maria Aurora Mejia Errasquin i ambasador Češke Republike Tomaš Szunyog, šefica Ureda OHR-a u Banjoj Luci ambasadorica Ulrike Hartmann.

Posjeta delegacije EU i ambasadorâ Tomašici

Prijedorski imami i muftija bihaćki Hasan ef. Makić obišli su lokalitet masovne grobnice Tomašica 2. oktobra 2013. godine. Pojedini članovi porodica žrtava skoro svakodnevno su bili na Tomašici. Amir Demirović koji traži nestalog oca, Fikret Bačić kome su ubili djecu, suprugu, majku, snahe i druge članove porodice, skoro svakodnevno su bili na Tomašici, nadajući se da će tu pronaći svoje najdraže. Skoro svakodnevno na Tomašici su bili Mirsad Duratović i Sudbin Musić, predsjednik i sekretar Udruženja logoraša "Prijedor 92". Mirsadu Duratoviću zločinci su ubili oca, brata, djeda, nanu, tri strica, strinu i dvojicu stričevića. Sudbinu Musiću zločinci su ubili mnoge rođake i komšije iz Čarakova.

Posjeta porodica žrtava

Član Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović i reis-ul-ulema Husein ef. Kavazović 7. novembra 2013. godine posjetili su lokalitet masovne grobnice Tomašica. Bakir Izetbegović je rekao: "Oni koji znaju za ovakva stratišta i jame, najmanje što mogu učiniti jeste da kažu gdje se one nalaze kako bi porodice našle svoj mir."[205]

Član Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović na Tomašici

Reis-ul-ulema Husein ef. Kavazović je tada izjavio: "Ovo su uradili ljudi koji nisu imali ništa od čovječnosti, no, moramo ići dalje, moramo razmišljati o budućnosti."[206]

Član Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović i reis-ul--ulema Husein ef. Kavazović na Tomašici

[205] http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=18030:reisu-l-ulema-obisao-lokalitet-masovne-grobnice-tomasica-kod-prijedora&catid=201&Itemid=457, pristupljeno 10.2.2015. godine.

[206] http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=18030:reisu-l-ulema-obisao-lokalitet-masovne-grobnice-tomasica-kod-prijedora&catid=201&Itemid=457, pristupljeno 10.2.2015. godine.

Studenti Islamskog pedagoškog fakulteta, dekan i profesori obišli su Tomašicu, dekan i profesori sa Pravnog fakulteta u Tuzli obišli su Tomašicu i uvjerili se u razmjere zločina. Članovi porodica šehida iz Ključa bili su na Tomašici. Mnoge majke nisu mogle sakriti suze i bol gledajući u mjesto gdje su dvadeset i jednu godinu ležali posmrtni ostaci nevinih žrtava. Lokalitet masovne grobnice Tomašica posjetili su direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu prof. dr. Smail Čekić i njegovi suradnici dr. sc. Rasim Muratović i Husejin Omerović.

Posjeta Tomašici (muftija bihaćki, reis-ul-ulema, studenti i profesori IPF Bihać)

Posjeta Tomašici (prof. dr. Smail Čekić)

Članovi Koordinacije udruženja invalidnih osoba sa prostora USK-a, zajedno sa Jusmirom Alibabićem i Enesom Alibegovićem, posjetili su Tomašicu. Ova koordinacija je bila i organizator posjete 21. novembra 2013. godine, kad je oko 2.000 građana, članova raznih udruženja i nevladinih organizacija iz cijele BiH posjetilo lokalitet masovne grobnice Tomašica.

Posjeta Tomašici

Posjeta porodica žrtava na Tomašici

Posjeta Tomašici

Dana 6. novembra, načelnik Općine Prijedor Marko Pavić i predsjednik Skupštine općine Sead Jakupović posjetili su lokalitet masovne grobnice Tomašica. Bez obzira na posjet načelnika Pavića, ono što treba izdvojiti jesu riječi načelnika Pavića koji je za pronalazak masovne grobnice Tomašica rekao da su u Tomašici sahranjeni ljudi i da se ne želi vraćati u prošlost.[207] Ovakva tvrdnja da su na Tomašici ljudi sahranjeni je strašna. Kakva je to *sahrana* za preko 800 ubijenih Bošnjaka i Hrvata, kakva je *sahrana* kada ubijene bacaju na gomile i zatrpavaju teškim mašinama, kakva je *sahrana* kada se tijela žrtava komadaju teškim rudničkim mašinama! Da li je *sahrana* bez vjerskog obreda? Ako je i bila *sahrana,* zašto su ćutali 21 godinu o mjestu gdje su s*ahranjene* žrtve? Zar načelnik Marko Pavić godinama nije slušao kako porodice prijedorskih žrtava traže svoje najbliže i zašto im nije rekao za mjesto *sahrane*? I ova izjava Marka Pavića, načelnika Općine Prijedor, samo je poricanje u zadnjoj fazi genocida. Poricanje kao zadnja faza genocida svoju najveću snagu ima u institucijama vlasti.

U nekoliko navrata poslanici u Narodnoj skupštini RS-a Senad Bratić i Behzad Čirkin bili su u posjeti Tomašici. Potpredsjednik Narodne skupštine RS-a Ramiz Salkić i potpredsjednik RS-a Enes Suljkanović posjetili su ovaj lokalitet. S potpredsjednikom Salkićem u obilasku lokacije masovne grobnice Tomašica bili su i Sadik Ahmetović, predsjednik Upravnog odbora Memorijalnog centra Potočari – Srebrenica, Senad Bratić, poslanik u Narodnoj skupštini RS-a, i Amir Zukić, predsjednik Kluba Bošnjaka u Domu naroda Parlamenta Federacije BiH.

Predsjednik Haškog tribunala Theodor Meron je 25. novembra 2013. godine posjetio lokalitet masovne grobnice Tomašica i rekao: "Ovo mjesto za mene ima i lični značaj. Podsjeća me na mjesto gdje je bio kamenolom, gdje sam proveo svoje djetinjstvo u jednom sličnom logoru, za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada je moja majka ubijena.(...) Teško je za mene da stojim na ovom mjestu gdje se nalazite licem u lice sa hororom koji jedan čovjek može učiniti drugom čovjeku."[209]

Posjeta predsjednika Haškog tribunala Theodora Merona Tomašici[210]

[207] Izjava u emisiji Puls BN Televizije emitirana 31.10.2013. godine

[208] Fotografija preuzeta od agencije Anadolija.

[209] http://www.klix.ba/vijesti/bih/theodor-meron-u-tomasici-stojim-pred-hororom/131125086, pristupljeno 10.2.2015. godine.

Oni koji su imali sreću preživjeti prijedorske *logore smrti* i druga mjesta masovnih ubijanja dolazili su svakodnevno na Tomašicu. Među njima su bili brojni svjedoci masovnih zločina, oni koji su Božijom voljom izbjegli smrt i Tomašicu, opet i iznova suočavali su se slikama užasa i bola. Susret sa Tomašicom bio je njihov ponovni susret sa smrću.

Fikret Alić na Tomašici

Posjeta porodica žrtava Tomašici

Posebno treba istaknuti maratonce koji su istrčali maraton Bihać – Tomašica. Sa gradskog trga u Bihaću, 10. decembra 2013. godine, u povodu Dana ljudskih prava, oko 80 učesnika krenulo je na maraton ukupne dužine 120 kilometara. Etapno, u nekoliko trkačkih grupa, na štafetni način ovi ljudi su željeli podsjetiti javnost na razmjere zločina počinjenih na području općine Prijedor. Učesnici ovog maratona bili su iz Bihaća, Sarajeva, Mostara, Tuzle, Zenice i ostalih gradova BiH. Učesnici maratona su pripadnici Sudske policije USK-a, Antiterorističke jedinice FMUP-a, Jedinica za podršku MUP-a iz Sarajeva, Zenice, Mostara i Tuzle, pripadnici Oružanih snaga BiH, Zatvorske straže KPZ Luke, te brojni sportisti iz Bihaća. Finansijsku podršku maratonu dala je Općina Bihać. Glavni inicijatori maratona Bihać–Tomašica su sudski policajci Zlatko Fajković i Senad Ćatić, a podržani su i od članova klubova borilačkih sportova Favorit BH i Zino iz Bihaća. Suorganizator je bio Savez logoraša BiH.

Učesnici maratona Bihać – Tomašica

Od početka do završetka radova na ekshumaciji, članovi porodica nestalih osoba svakodnevno su bili prisutni ekshumaciji, svjedočili su svakodnevnim pronalascima ličnih dokumenta, odjeće i raznih predmeta koji su ukazivali da se radi o njihovim najbližim. Ti trenuci, kada bi saznali da postoji mogućnost da su pronađeni njihovi najbliži, ostat će svima nama u sjećanju. Svjedočili smo snažnim osjećajima porodica koje su prepoznale neki predmet, dokument. Suze, bol, konačno gašenje nade da su možda živi bile su svakodnevne slike sa Tomašice. S druge strane, pronalazak najbližih donosio je malo mira u njihove duše, malo mira zbog saznanja da će konačno njihovi najbliži naći vječni smiraj. Iako je pronalazak njihovih najbližih značio malo mira, ipak ostaje stalna i neprekidna bol i tuga u srcima majki, očeva, djece, sestara, braće i druge rodbine za njihovim najmilijim.

2.5. Identifikacije žrtava iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa

Već od početka ekshumacije i pronalaska brojnih identifikacionih dokumenata uz žrtve, počele su pripreme za identifikacije. Posmrtni ostaci žrtava nakon ekshumacije svakodnevno su dovoženi u Identifikacioni centar Šejkovača u Sanskom Mostu.

Identifikacioni centar Šejkovača Sanski Most

Posmrtni ostaci žrtve

Nakon dovoženja i smještaja posmrtnih ostataka, počinje sudsko-medicinska obrada. Prije svih radnji, počelo se sa pranjem posmrtnih ostataka i odjeće koja je bila uz žrtve. Nakon pranja posmrtnih ostataka, mogao se uočiti stepen očuvanosti tijela ubijenih.

Uporedo sa ekshumacijom, stručnjaci – antropolozi ICMP-a počeli su sa antropološkom obradom posmrtnih ostataka. Svakako, ogromnu podršku u čitavom procesu ekshumacije, obrade posmrtnih ostataka, uzimanja koštanih uzoraka i identifikacije dali su stručnjaci i laboratorij ICMP-a. Svakodnevno su vještak sudske medicine dr. Dževad Durmišević, predstavnici ICMP-a, predstavnici Tužilaštva BiH i policije USK-a počinjali sa uzimanjem koštanih uzoraka za DNA-analizu radi identifikacije posmrtnih ostakaka žrtava.

Posmrtni ostaci žrtava u Šejkovači

Obdukciju posmrtnih ostataka i utvrđivanje uzroka smrti radili su vještaci-specijalisti sudske medicine i patologije dr. Dževad Durmišević, prof. dr. Nermin Sarajlić i dr. John Clark.

Nakon pristizanja DNK-nalaza i obdukcije posmrtnih ostataka žrtava, počela su obavještavanja porodica o datumu konačne identifikacije njihovih najmilijih. Porodice žrtava koje su dolazile u KIP *Šejkovač*a radi identifikacije posmrtnih ostataka svojih najbližih imali su priliku vidjeti tijela žrtava i svjedočiti strašnom *mirisu smrti.* Rad u *Šejkovač*i odvijao se u veoma teškim uslovima, uz neugodan miris tijela, u hladnim prostorijama. U isto vrijeme ljekari-vještaci sudske medicine vršili su i obdukcije, što je bilo veoma stresno za prisutne članove porodica. Prilikom identifikacije posmrtnih ostataka žrtava, porodice su pričale dirljive i potresne priče o načinima na koji su njihovi najbliži ubijeni, pričali su i o načinu na koji su oni preživjeli. Članovi identifikacijskog tima mogli su *čuti priče* o mjestu, načinu ubijanja ili nestanka njihovih voljenih. Na njihovim licima bilo je moguće vidjeti dio onoga užasa što su tog dana preživjeli, a mnogi i bili pred smrću. Nekim porodicama pripadnici srpske vojske i policije ubili su sve muške članove porodice. Na licima članova porodica koje su prisustvovale identifikaciji mogla se vidjeti ogromna bol, tuga. Kroz ove priče porodice žrtava su ponovo proživljavale te strašne dane kada su njhovi najmiliji ubijeni, prisilno odvedeni i kada su ih zadnji put vidjeli. Jedan broj članova porodica nije imao snage pogledati posmrtne ostatke svojih najmilijih, jer oni su željeli u svojim sjećanjima sačuvati najljepše slike a ne slike užasa, slike tijela, slike kostiju. Ali velik broj porodica želio je vidjeti zadnji put posmrtne ostatke svojih majki, sinova, očeva, braće, muževa, rođaka.

Porodice žrtava u Šejkovači

Svima će sigurno ostati u dubokom sjećaju slučaj jedne majke koja je u KIP Šejkovača redom ljubila posmrtne ostatke sviju ubijenih. Ljubila je posljednji put posmrtne ostatke svoga sina. Susret porodica sa bolnom i teškom istinom da su konačno pronađeni njihovi najbliži predstavljao je još jednu bol. Uz posmrtne ostatke ubijenih pronađeni su mnogi lični predmeti. Pronađeni su identifikacioni dokumenti (lične karte, vozačke dozvole, bankovne knjižice i drugi dokumenti), odjeća, satovi, vjenčani prstenovi i drugo. Mnoge porodice su željele te predmete uzeti i sačuvati za uspomenu. Porodice sa sjetom govore o odjeći u kojoj su posljednji put vidjeli svoje voljene, gledaju u pronađenu sliku, sat, vjenčani prsten, zapravo, oni su još jedanput vidjeli svoje najbliže. Gledajući u satove koji su stali na dan ili sat ubijanja, kod mnogih porodica dodatno je stvaralo bol. Uprkos tome mnogi su željeli uzeti te stvari kao jedine podsjetnike na ubijene majke, očeve, sestre, sinove, braću, muževe.

U velikom broju slučajeva jedan član porodice identifikovao je više ubijenih članova svoje porodice. Nažalost, bilo je slučajeva da nije bilo bližih srodnika da identifikuju pojedine ubijene, nego su to uradili članovi šire porodice. Suvad Tatarević je identifikovao svoga oca i šestericu braće. Namka Hegić, supruga Hegić Ragiba, je 21. aprila 2014. godine identifikovala muža, četvericu djeverova i svekra Abdulaha.[210] Tih dana majke su identifikovale svoju djecu, muževe, očevi svoje sinove, kćeri, i sinovi svoje očeve i majke, sestre i braća identifikovali su svoju braću. Slušajući porodice žrtava i njihova sjećanja o nevjerovatnim patnjama i zločinima koje su počinili skoro uvijek njihove komšije, radne kolege ili poznanici – nekad maskirani a nekad ni to, bilo je potresno i teško. Uprkos višegodišnjem iskustvu u traženjima, ekshumaciji, identifikaciji, slušajući i čitajući brojne iskaze žrtava, ipak, slušajući porodice žrtava prilikom identifikacije, čovjek ne može da vjeruje da je to mogao uraditi čovjek čovjeku. Čovjek misli da je u životu čuo najstrašnije priče o zločinima, onda kad čuje prijedorske priče, shvati da nije čuo skoro ništa. Najteže je bilo slušati svjedočenja žena, a tad djevojčica, odvođenih u tzv. kuće za silovanja, koje su se nalazile u blizini svih punktova VRS-a i MUP-a na čitavoj lijevoj obali Sane. Identifikovan je Elvis Šarčević – dječak od 13 godina, ubijen na kućnom pragu, identifikovane su Đula i Zemira Duratović ubijene u Bišćanima, identifikovan je starac Salih Kadirić koji je imao 77 godina kada je ubijen.

[210] Iza trojice braće Hegić – Ragiba, Vejsila i Vehida, ostalo je devetero djece.

2.6. Dženaza žrtvama Tomašice

Kolektivna šehidska dženaza žrtvama ekshumiranim iz masovne grobnice Tomašica klanjana je 20. jula 1992. godine. Pripreme i organizaciju kolektivne šehidske dženaze preuzeo je Organizacioni odbor sastavljen od članova Medžlisa IZ Prijedor i Kozarac. Posmrtni ostaci *žrtava* su, u skladu sa vjerskim propisima, položeni na tabute i prekriveni zelenim platnom. Posmrtni ostaci Ante Dolića, shodno vjerskim običajima, stavljeni su u sanduk.

Posmrtni ostaci Ante Dolića

Posmrtni ostaci žrtava iz identifikacionog centra krenuli su iz KIP Šejkovača za Kozarac 19. jula 2014. godine u 13.30 sati.

Posmrtni ostaci žrtava u Šejkovači

Iznošenje posmrtnih ostataka iz Šejkovače

Majke, očevi, djeca, braća, sestre, supruge i drugi članovi porodica na rukama su prenijeli posmrtne ostatke svojih najmilijih do kamiona, kojima su krenuli ka mjestu posljednjeg ispraćaja. Tihi jecaji, suze u očima, neizmjerna bol, ali i dostojanstvo kod porodica žrtava, to je slika sa najtužnijeg mjesta toga dana u Evropi. Nepregledni niz zelenih tabuta na rukama i kovčeg sa posmrtnim ostacima Ante Dolića ostavio je neizbrisivo sjećanje kod mnogih. Tužna kolona iz Šejkovače krenula je kroz Sanski Most put Prijedora i Kozarca. Na ulicama Sanskog Mosta hiljade građana je sa tugom i bolom pratilo tužnu kolonu sa posmrtnim ostacima žrtava. Pored građana Sanskog Mosta, ispraćaju su prisustvovali Ključani, Bišćani i građani iz drugih mjesta. Na gradskom mostu istaknut je veliki transparent PRIJEDOR NEVER FORGET.

Kolona sa posmrtnim ostacima u Sanskom Mostu

Poruka na mostu u Sanskom Mostu

U koloni sa posmrtnim ostacima bilo je preko hiljadu osobnih automobila. Kolona je bila duga više kilometara. Ono što je posebno ostavilo snažan dojam jeste dolazak ove kolone kod *Zikine kafane*, mjesta kod kojeg su mnogi ubijeni, kod mjesta odakle se vidi Čarakovo, Zecovi, u kojima su mnogi ubijeni i njihovi posmrtni ostaci prolaze kraj tih mjesta. Na mostu u Prijedoru kolona se zaustavlja, a onda kreće dalje prema Kozarcu.

Kolona sa posmrtnim ostacima u Prijedoru

U Kozarcu, na stadionu, poredani su tabuti u nepregledni zeleni niz. Tabutima prilaze djeca, majke, sestre, očevi i ostali članovi porodica. Te slike koje su obišle svijet nikoga nisu ostavile ravnodušnim. Dok majke i očevi miluju tabute, dok kćeri, sinovi, supruge mole za njihove najmilije, sunce polako zalazi.

Slika sa dženaze

Članovi porodica žrtava

Poredani tabuti sa žrtvama u Kozarcu

Kozarac – pripreme za dženazu

Porodice uz tabute žrtava u Kozarcu

Nakon teravih-namaza, učenjem Kur'ana i tevhida do kasno u noć, mnoge porodice molitvom dočekuju jutro. Mnoge majke, djeca i ostali članovi porodica su nad tabutima svojih najmilijih proveli noć. Nedjelja, 20. juli 2014. godine, Odlukom Vlade Federacije BiH, na prostoru čitave Federacije BiH proglašena je Danom žalosti za žrtvama zločina koje su pronađene u masovnoj grobnici Tomašica. Porodice, prijatelji i komšije ubijenih od ranih jutarnjih sati 20. jula 2014. godine počeli su stizati u Kozarac.

Porodice uz tabute žrtava u Kozarcu

Prije klanjanja dženaza-namaza, prisutnima su se obratili Denisa Duratović - Hegić, Amir ef. Mahić, muftija bihaćki Hasan ef. Makić, Visoki predstavnik u BiH Valentin Inzko i reis-ul-ulema u BiH Husein ef. Kavazović.

Obraćanje Denise Duratović-Hegić na dženazi

Ispred porodica žrtava obratila se Denisa Duratović-Hegić.[211] Njeno obraćanje kod najvećeg broja prisutnih izazvalo je jecaje, suze i bol. Između ostalog, Denisa je rekla: "(...) Imala sam samo osam godina, ali sasvim dovoljno da zapamtim taj krvavi juli i dan kad sam na spratu amidžine kuće pronašla ubijenu majku. Taj juli je obilježio moj i život svih nas kojima su na svirep način ubijeni članovi porodice. Tog dana sam saznala koliko surovi mogu biti ljudi i koliko zla može stvoriti ljudski um kad se pretvori u životinjski. Jer kako čovjek može reći da je to ljudski um kada se zna da i životinje prave selekciju kada ubijaju. Tog jula, u Bišćanima kao i drugim susjednim mjestima, Rizvanovićima, Rakovčanima, Hambarinama, Čarakovima, Zecovima nije bilo selekcije, već je naredba bila ubiti sve što je nesrpsko. (...) U septembru 2013. godine, zemlja je iz svoje utrobe, u mjestu Tomašica izbacila na svjetlo dana gorku istinu, izbacila je 'sramotu onih koji su počinili teške zločine', ali i sramotu i onih koji su to sve nijemo posmatrali'.(...) Naše komšije šute, školski drugovi šute, svi šute iz reda onih u čije ime pobiše preko 3.200 nevinih Prijedorčana. Da nisu šutjeli oni 1992, danas bi moje kćerke Nadija i Amela sa mojim ubijenim roditeljima i ubijenim ocem moga

[211] Denisa Duratović-Hegić je 20. jula 1992. godine imala 8 godina kada su joj zločinci ubili majku, oca, nanu, djeda, trojicu stričeva i trojicu rođaka. Igrom slučaja je preživjela i završila u logoru Trnopolje.

supruga Saida Hegića šetale po Ravinama i Hegićima. (...) Danas bi 20 članova familije Duratović koji se danas ukopavaju živjeli sa svojima najdražim, danas bi majka Hava i njen ubijeni suprug Muharem u Zecovima bili okruženi sa šest ubijenih sinova, danas ne bi bilo iskopano 30 kaburova u Zecovima, od njih devet iz porodice Hopovac, u Bišćanima bi majka Emina iz Hegića i njen ubijeni suprug Abdulah živjeli sretno s pet sinova, kao i druge porodice koje umjesto toga iskopaše 77 kaburova.(...) Petnaest Mrkalja danas ispraćaju njihove najmilije, Hegići svoja 21 jablana, majka Safija danas će pomilovati tabut i svoga trećeg sina Mirsada.(...) Danas bi naš komšija Ante, kojeg su ubili jer je bio katolik, zagrlio svoga sina koji je došao iz daleka, ali, nažalost, i njegov sin će danas, zajedno sa sinovima 283 Bošnjaka, u zemlju spustiti svoga oca. Danas će se Mataruško brdo obući u runo zelenih šehidskih tabuta. (...) Sram da bude vas koji ste odlučivali o tome da li će danas Dan žalosti biti ili ne. (...) Pitam vas, šta ste i koliko učinili da spriječite ubijanje ovih nevinih ljudi, šta činite i dalje, koliko vas istinski dotiče ovaj ispraćaj? Zar mislite da je jedini sud Haški sud, zar mislite da ćete biti sretni nakon današnjih suza majki, kćerki, sinova, sestara? Zar mislite da će ovaj zločin ostati nekažnjen samo zato jer niste digli svoj glas, a mogli ste? Zločinci, zar ste mislili da će utroba Tomašice moći do Sudnjeg dana nositi teret koji ste joj natovarili, zar mislite da svakome onome ko je mogao a nije digao glas protiv ovog zuluma neće doći dan obračuna, kada će njegova savjest htjeti skinuti ovaj strašni zločin i mrlju čitavog svijeta sa svoje vage? (...) Zaklinjemo se ljubavlju koja je od danas još jača i snažnija da ih nismo zaboravili i da ih nikad nećemo zaboraviti i da ćemo se neumorno boriti da se zločinci kazne kako se nikada i nikome više ne ponovila sudbina koja je nas zadesila."[212]

Visoki predstavnik Valentin Inzko na dženazi

[212] http://radiosarajevo.ba/novost/159258/Denisa-Duratovic-Hegic-Zlocince-cemo-progoniti-do-kraja-zivota.

Dženazi je bio prisutan i Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu Valentin Inzko. Inzko je rekao: "Svi smo danas braća, sestre i rođaci u tuzi i solidarnosti. Ubijeni se danas opraštaju po drugi put, a mi smo došli danas da ih ispratimo, da ih ne zaboravimo jer bi zaborav značio da smo ih ubili po drugi put". Inzko je istakao kako strahotu zločina počinjenog na području Prijedora nije moguće pretočiti u riječi. "Dužnost je živih da traže pravdu, da se bore protiv moralnog sljepila koje je dovelo do ovakvih zločina. Laž i nepravda nemaju budućnost jer se samo na istini i pravdi može graditi mir. Dostavljanje dokaza sudovima važan je dio moralnog oporavka Bosne i Hercegovine od zla koje je pomolilo svoju glavu prije jednu generaciju", rekao je Inzko.[213]

Reis-ul-ulema Husein ef. Kavazović na dženazi

Reis-ul-ulema Husein ef. Kavazović u svome govoru je rekao: "(...) Danas sa tugom i boli spuštamo u mir mezarova naše najmilije u njihovoj nevinosti kukavički dočekane, ubijene i sakrivane. Danas u Prijedoru i Kozarcu, kao i neki dan u Srebrenici, pa još prije u Vlasenici, Bratuncu, u Zvorniku, na Drini, svjedočimo o dubokom bezdanu u kojem je rođeno zlo, zločina genocida. To nepojmljivo zlo začeto je u lažnoj svetosavskoj duhovnosti njegovih inspiratora i kreatora, uzgajano je na poljima mržnje i pušteno da slobodno i, bez skrupula i ograničenja, slobodno hara po ljudskim životima. Sablasno je ono i zastrašujuće. (...) Ovdje je počinjen genocid. Zlo koje nas je uznemirilo. To je zločin u koji nismo mogli vjerovati. Ovdje, u Prijedoru, izdat je ljudski rod i ta izdaja još uvijek traje u Haagu i New Yorku. Tomašica je i danas slika tog bezdušnog svijeta, njegovo ružno lice, izdajnički i kukavički duh koji se boji da presudi genocidu koji je ovdje počinjen. Možda nećemo upamtiti nakazna lica svih zločinaca koji su počinili genocid nad našim narodom, ali ćemo pamtiti lica onih koji ih nisu osudili za ono što su činili."[214]

[213] http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/inzko-u-kozarcu-ne-postoji-samo-haski-sud-vec-i-boziji, pristupljeno 10. februara 2015. godine.

[214] http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=20102:u-prijedoru-je-izdat-ljudski-rod-a-ta-izdaja-traje-u-hagu-i-new-yorku, pristupljeno 10. marta 2015. godine.

Svakako treba izdvojiti i obraćanje Amira ef. Mahića koji je rekao: "(...) u ovoj čudnoj zemlji u kojoj se zločinci slobodno ulicama šetaju dok nevini ljudi za zločin koji ne počiniše odgovaraju; u zemlji u kojoj se majka raduje pronalasku kostiju svoga djeteta; u kojoj dijete priželjkuje da ugleda nišan na kome je ispisano ime njegovog roditelja; u ovom napaćenom, ali ponosnom Kozarcu, želimo da ubicama naših najmilijih poručimo: neka znate da ovaj plemeniti narod koji gaji tradiciju srednjovjekovnih dobrih bogumila oplemenjenu časnim islamom nikada nikome zlo nije mislio, pa ga čak ni vama danas ne misli, ali vam pred uzvišenim Bogom, kojeg se jedino bojimo, mi danas poručujemo: našu ste braću i sestre, očeve i majke, našu djecu na pravdi Boga na najsvirepiji način poubijali, a oni vam ništa nažao nisu učinili. Ni na tom zločinu niste stali već ste tijela njihova od nas dvije decenije krili i naslagama zemlje vaš zločin pokušali skriti. Zato, neka znate, mi vam to nikada zaboraviti nećemo. O tome ćemo na svakom mjestu i u svim narednim vremenima govoriti i istinu o stradanju naših najmilijih uvijek isticati. Pravdu ćemo tražiti na svim sudovima ovoga svijeta, a i u konačnu presudu našeg Gospodara ne sumnjamo. Mi koji smo živi ostali bit ćemo vam vaša najgora noćna mora! Nećemo vas na miru ostaviti dok god grijeh za zločin koji učiniste ne otplatite. Pored poruke ubicama, mi danas poručujemo i onima savjesnima iz roda ubica naših najmilijih: odvojite se od ubica naših i nemojte se s njima izjednačavati. Progovorite i vi što glasnije možete i uprite prste u zločince da ne biste svi isti postali. Teret njihova grijeha ne treba da i vi nosite, a to ni vaši potomci ne zaslužuju. (...) Gospodaru naš, pred licima majki i očeva, braće i sestara, djece i supruga ovih naših šehida Te molimo da nam strpljenja i snage podariš da bol i tugu koja nas snađe časno nosimo i ne dozvoli da se naša patnja i tuga bilo kome ponovi."[215]

Mustafa ef. Cerić na dženazi

Amir ef. Mahić na dženazi

Dženazu namaz na stadionu u Kozarcu predvodio je reis-ul-ulema Husein ef. Kavazović. Na dženazi je bio prisutan velik broj građana iz čitave Bosne i Hercegovine. Procjenjuje se da je dženazu namaz klanjalo više od 10.000 ljudi. Brojni su bili i oni koji su došli iz inostranstva. Na dženazi su bili prisutni najviši politički i vjerski predstavnici Bosne i Hercegovine.

[215] Arhiv Medžlisa IZ Kozarac, Govor glavnog imama Amira ef. Mahića 20. jula 2014. godine, Šehidska dženaza Kozarac 2014. godine.

KOZARAC

Klanjanje dženaze u Kozarcu

Tabuti sa posmrtnim ostacima

Porodice žrtava na dženazi

Tabuti sa posmrtnim ostacima

Prema planu Organizacionog odbora i željama porodica žrtava, nakon obavljene dženaze u Kozarcu, posmrtni ostaci žrtava ukopani su na više različitih šehidskih mezarja: šehidsko mezarje Skela, šehidsko mezarje Kamičani, šehidsko mezarje Čarakovo, šehidsko mezarje Hambarine, šehidsko mezarje Rakovčani, šehidsko mezarje Rizvanovići, šehidsko mezarje Bišćani i šehidsko mezarje Zecovi.

2.7. Medijska izvještavanja o pronalasku masovne grobnice Tomašica

Odmah nakon potvrđenih navoda o otkrivanju i pronalasku posmrtnih ostataka ubijenih žrtava na lokalitetu masovne grobnice Tomašica, pokazan je interes velikog broja medija. Odjednom, do tada nepoznato rudničko odlagalište, postalo je predmetom interesovanja svjetske i domaće javnosti. Nažalost, u najgorem kontekstu.

Tomašica je mjesto najvećeg zla, patnje, boli, istina je, konačno, otišla u svijet. Tomašica je postala sinonim za zločine nad Bošnjacima i Hrvatima u općini Prijedor. Istina iz rudničkih kopova, istina o veličini zla, istinu duboko zakopanu i sakrivanu – mediji su iznijeli ispod naslaga crvene rudničke zemlje i poslali u svijet.

Na Tomašicu među prvima su stigli Al Jazeera Balkans, Anadolia Agency, Javni servis Radio-televizija BiH – Federalna televizija BiH, Radio-televizija Unsko-sanskog kantona, Dnevne novine "Dnevni avaz", "Oslobođenje", Federalna agencija "FENA", Novinska agencija "Onasa", Televizija "Hayat", Televizija FACE, NTV 101, BBC, zatim "Novo vrijeme", Unsko-sanske novine-Krajina, BH dani, Hrvatska radiotelevizija, RTL, TV "Nova", Radio Slobodna Evropa, Agencija "France Press", Deutsche Welle, Agencija "Reuters", Alternativna TV Banja Luka, TV BN, Radio-televizija Republike Srpske, brojni internetski portali, lokalne radiostanice i drugi mediji.

U svijet je otišla slika ekshumacije, otišla je bol, tuga i šutnja članova porodica nestalih i njihovo višegodišnje traganje za svojima, višegodišnja nada umotana strepnjom. Dokumentarisani su podaci o stotinama ubijenih, nasilno odvedenim iz kuća, premlaćivanih i ubijanih "na oči" majki i djece u Zecovima, Hambarinama, Tukovima, Bišćanima. O potocima krvi što je zamagljivala crvenkaste dolomitne obrise Tomašice, o kricima, patnji i šutnji nevinih.

Međutim, ono što treba istaknuti je šturo, tek na razini pominjanja informacije, izvještavanje o Tomašici u medijskom prostoru Republike Srpske. I u medijskom prostoru Srbije Tomašica je tek usput i ponekad pomenuta. Ovakav odnos ilustrovan je i u anketama koje su pojedini mediji proveli na ulicama Beograda i drugih većih gradova u Srbiji (Radio "Slobodna Evropa") – skoro da niko nije ništa znao ili čuo o Tomašici. Takav odnos obilježio je dodatno ogromnu prazninu

Medijski naslovi o Tomašici

Medijski naslovi o Tomašici

nastalu zbog neodgovornosti, o prihvatanju istine i spremnosti suočavanja sa prošlošću i činjenicama da je upravo tu ubijeno više od hiljadu nedužnih Bošnjaka i Hrvata, koji su potom "sakriveni" u desetinama metara dubokim nasipima zemlje i ostataka rude.

Međutim, ovo otvara i druga pitanja. Prije svega: neovisnost medija, njihovu profesionalnost, ali i vid cenzure, jer pojedine "političke elite" uskratiše prenošenje slike o istini. Zar je bilo teško prenijeti tu istinu?! Očito - jeste. Da se dozvolilo, otišla bi istina o ekshumaciji stotina Bošnjaka, Hrvata, Roma i drugih, saznali bi istinu i o ekshumacijama na drugim mjestima širom Prijedora. Zar se još misli da građani u Republici Srpskoj i posebno u Republici Srbiji nemaju pravo na istinu?! Zar oni misle da nekim ljudima u Prijedoru – Srbima, nije žao komšija, da im nedostaju školski drugovi, radne kolege? Zar misle da ti ljudi nemaju pravo na istinu?

Kako pronaći odgovor – ako su svjetske medijske kuće BBC, CNN, NY Times, France24 i drugi, svjetsku javnost upoznale o istini Tomašice – zašto to nisu uradili oni iz neposrednog susjedstva?!

Svjedočeći o Tomašici, najveći broj medija snažno je svjedočio o jednom vremenu; nizom tematskih emisija, svjedočili su istinu govorenu iz usta majke Have, Mirsada, Redže. Sudbina i ostalih, ali svjedočio je i o glasnim optužbama protiv svih koji nisu pokazali ljudskost ni onda, niti danas, niti će je pokazati sutra.

International Edition
CNN
News Regions Video TV Features Opinions More...
U.S. China Africa Latin America Asia Europe Middle East
Hundreds of bodies found in Bosnia mass grave
By Laura Smith-Spark, CNN
updated 11:13 AM EDT, Fri November 1, 2013

MailOnline
Home | News | U.S. | Sport | TV&Showbiz | Australia | Femail | Health | Science | Money
Wires Home
Bosnians see victims excavated from mass grave
By ASSOCIATED PRESS
PUBLISHED: 18:48 GMT, 16 April 2014 | UPDATED: 18:49 GMT, 16 April 2014

вечерње
НОВОСТИ
online
NASLOVNA SPORT PLANETA SCENA KULTURA SRBIJA BEOGRAD ŽIVOT+ ZABAVA TURIZAM
Niš 10°C
Politika Društvo Ekonomija Hronika Dosije Reportaže Republika Srpska Tehnologije Auto Zanimljivosti
Latinica Ћирилица
U rudniku Tomašica pronađena masovna grobnica
Tanjug | 04. septembar 2013. 16:16 | Komentara: 0
U rudniku Tomašica u Prijedoru pronađena je masovna grobnica iz koje su do sada ekshumirani posmrtni ostaci deset žrtava proteklog rata
Препоручено Подели 1 Tweet 0 +1 0

ALJAZEERA

NEWS PROGRAMMES OPINION INVESTIGATIONS ABOUT video

Topics: Iraq Israel Syrian crisis ISIL Spy Cables

US & CANADA

Bosnia returnees still burying their dead

Bosniaks returning home find their hometowns have become quiet, bleak and economically troubled places.

Peter Geoghegan | 18 Jun 2014 10:42 GMT | US & Canada, Austria, Bosnia, Slovenia, Sweden

RELATED

New mass grave discovered in Bosnia

Burial site believed to hold 700 victims of ethnic cleansing had been undiscovered since 1992-1995 war.

Europe, Bosnia

Like 2.4m Follow @MailOnline DailyMail

Saturday, Feb 14th 2015 10AM 2°C 1PM 4°C 5-Day Forecast

Mail Online News

Home News U.S. | Sport | TV&Showbiz | Australia | Femail | Health | Science | Money | Video | Travel | Fashion Finder

News Home | Arts | Headlines | Pictures | Most read | News Board | Wires Login

Two decades after their slaughter by Serb soldiers carrying out door-door ethnic cleansing, 360 victims emerge from what could be the Bosnian war's largest mass grave

- Bosnian conflict was the first since the Second World War to be formally judged genocidal
- The grave is near Prijedor, a site of horrific crimes against humanity against Muslim Bosniaks and Catholic Croats

By DAMIEN GAYLE

PUBLISHED: 20:39 GMT, 1 November 2013 | **UPDATED:** 20:39 GMT, 1 November 2013

DW

Search TOP STORIES

TOP STORIES MEDIA CENTER PROGRAM LEARN GERMAN

GERMANY WORLD BUSINESS SCI-TECH ENVIRONMENT CULTURE SPORTS

TOP STORIES

ARMED CONFLICT

Bosnians bury ethnically cleansed victims

Thousands of Bosnians have gathered for a mass funeral for their loved ones more than 20 years after they were killed in the country's civil war. Many of the bodies were only discovered recently in a nearby mass grave.

Date 20.07.2014

Keywords Bosnia, Prijedor, Republika Srpska, Srebrenica, Ratko Mladic, Radovan Karadzic

Share Send Facebook Twitter Google+ More

Send us your feedback.

REUTERS EDITION: UK

HOME BUSINESS MARKETS WORLD UK TECH MONEY OPINION BREAKINGVIEWS

Bosnia digging up mass grave hidden for 20 years by Serb silence

BY DARIA SITO-SUCIC

TOMASICA, Bosnia | Tue Oct 22, 2013 6:39pm BST

FOX NEWS FOX BUSINESS FOX NEWS Latino FOX NEWS GO FOX NEWS RADIO FOX NATION FOX NEWS INSIDER LOGIN

FOX NEWS

Search foxnews.com

World Home U.N. Conflicts Terrorism Disasters Global Economy Environment Religion Scandals Regions

WORLD

President of UN war crimes tribunal visits potentially largest mass grave in Bosnia

Published November 25, 2013 · Associated Press 1 7

NEZAVISNE novine

Mobilni portal | Elektronsko izdanje | Forum | Arhiva | Marketing | Impresum | Pretraga

NASLOVNA NOVOSTI POSAO SPORT UMJETNOST I ZABAVA ŽIVOT I STIL AUTO-MOTO NAUKA I TEHNOLOGIJA

BiH Gradovi Banjaluka Društvo Obrazovanje Ex-Yu Svijet Hronika Intervju

Proganjale ga slike Tomašice pa otkrio grobnicu

AGENCIJA ANADOLIJA - 15.11.2013 14:28 Sviđa mi se 803

2.8. Pomoć u ekshumaciji

Od početka ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica, veliku podršku i pomoć pružili su brojni građani, udruženja i institucije. Međutim, ono što će sigurno ostati kao negativno jeste nedostatak sredstava za ekshumaciju koja su trebale obezbijediti nadležne državne institucije. Od početka ekshumacije nisu bila obezbijeđena dovoljna sredstva za angažiranje većeg broja mašina za otkopavanje, što je u znatnoj mjeri usporilo proces ekshumacije. Zahvaljujući pomoći velikog broja pojedinaca, udruženja i drugih institucija, obezbijeđena su materijalna sredstva za ubrzanje radova na ekshumaciji. Najveću pomoć u organizacijskom smislu pružio je Ibrahim Ibro Kahrimanović iz Kozarca.

Ibrahim Kahrimanović

Medžlis IZ Kozarac, glavni imam Amir ef. Mahić i službenik Medžlisa IZ Kozarac Husnija Avdagić imali su veoma značajnu ulogu u prikupljanju, transferu i plaćanju dijela troškova ekshumacije. Medžlis IZ Prijedor, Općina Bihać, Islamska zajednica u BiH, udruženja građana širom svijeta prikupili su novac i na taj način pomogli ekshumaciju. Kroz različite oblike pomoći pojedinaca, udruženja i institucija proces ekshumacije je u znatnoj mjeri ubrzan. Značajnu podršku ovom procesu dala je firma D.O.O "MEŠIĆ" iz Kozarca i njen vlasnik Mešić Mirzet, dajući besplatno svoj bager za ekshumaciju. Pored toga, dobrovoljnim i besplatnim radom na bageru posebnu zahvalnost zaslužuju Softić Edin, Ćustić Fadil i Poljak Nail.

Više dana besplatno je radio i bager firme Ćina-trans, vlasništvo Dedić Asima.

Zahvaljujući pomoći Rijaseta IZBiH i reis-ul-uleme Huseina ef. Kavazovića, Medžlisa IZ Prijedor i Merzuka ef. Hadžirušidovića, Ministarstva za pitanja boraca i RVI USK-a, Općine Bihać, Općine Sanski Most, prikupljen je jedan dio sredstava. Ono što posebno treba naglasiti su pojedinci koji su u značajnoj mjeri pomogli u procesu ekshumacije. Među brojnim pojedincima treba istaknuti Amira Demirovića, Suada Jusovića Juku, Fikreta Bačića, Seada Jakupovića, Jasmina Duratovića, Fatu Karupović, Refika Karabašića, Jasmina Jakupovića, Enesa Kapetanovića, Admira Kapetanovića, porodica Grabić, Redžić, Hopovac, Karupović iz Linca (Austrija), Indiru Kapetanović, Azru Kapetanović, Elvira Softića, Huseina Bahonjića, Nasihu Klipić, Enesa Kahrimanovića, Ismeta Hušića, Teufika Kulašića Arčija, Ermina Trnjanin, Sadika Ćordić, Muharema Murselović, Zehru Zečić, Nihada Porčića Nihu, Mirzeta Muslimovića, Dževada Smajića, Kasima Bajrića, Šukriju Musića, Ekrema Karagića, Almu Semanić, Nihada Mehadžića, Sejfu Šiljkovića, Amira Gvožđara, Ermina Gvožđara, Asima Baltića, Senada Kahrimanovića, Nedžada Merdanovića i drugi.

Značajnu pomoć u obezbjeđenju materijalno-tehničkih sredstava pružili su OSBiH (bataljon u Bihaću i njegov komandant Elvir

Bešić), Uprava civilne zaštite Bihać, pogrebno preduzeće "D.O.O. Huskić" Sanski Most, Općina Prijedor (predsjednik Skupštine općine Sead Jakupović).

Naročitu podršku i pomoć pružili su Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Udruženje logoraša "Prijedor 92", Udruženje logoraša "Kozarac". Podršku i pomoć dali su Udruženje žena Donja Puharska, KUD "Osman Džafić" Donja Puharska, Fondacija Bostel – Čikago. Na ovaj način želimo da izrazimo zahvalnost svim porodicama nestalih osoba općine Prijedor, udruženjima građana, pojedincima i institucijama kako u Bosni i Hercegovini tako i onima u inostranstvu koji su pomogli da se u znatnoj mjeri ubrza proces ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Primarna masovna grobnica *Tomašica* i sekundarna masovna grobnica *Jakarina kosa,* pronađene na području općine Prijedor, svjedoče o genocidu počinjenom od strane pripadnika srpskih vojnih i policijskih jedinica nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor. U primarnoj masovnoj grobnici *Tomašica* i sekundarnoj masovnoj grobnici *Jakarina kosa,* od 842 do sada ekshumirana slučaja, utvrđen je identitet za 600 žrtava. Žrtve iz masovne grobnice *Tomašica* su ubijeni Bošnjaci i Hrvati sa prostora cijele općine Prijedor. Unaprijed pripremljena kao mjesto za zakopavanje i prikrivanje posmrtnih ostataka žrtava, pažljivo odabran lokalitet masovne grobnice, veliki broj angažiranih resursa (materijalnih i ljudskih) nedvojbeno ukazuju da su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga i vlasti tzv. srpske opštine Prijedor bile uključene u planiranje, organiziranje, izvršenje i prikrivanje genocida nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor. Ovaj lokalitet je trebao služiti kao mjesto gdje će se prikrivati posmrtni ostaci ubijenih Bošnjaka i Hrvata. Nakon napada srpskih vojnih i policijskih jedinica na Kozarac, počelo je dovoženje posmrtnih ostataka na lokalitet rudnika *Tomašica* i prikrivanje tijela ubijenih. Nakon Kozarca, uslijedilo je dovoženje žrtava iz grada Prijedora, logora Omarska i Keraterm, sa područja Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana, Hambarina, Čarakova i Zecova. Dovoženje i prikrivanje, ali i ubijanje Bošnjaka i Hrvata na ovom lokalitetu, trajalo je do polovine augusta 1992. godine. U periodu kraj maja-polovina augusta 1992. godine na ovaj lokalitet je dovezeno preko 800 tijela ubijenih. Pripadnici srpske vojske prisiljavali su jedan broj Bošnjaka da sakupljaju i na kamione utovaraju posmrtne ostatke ubijenih. Svjedoci ovih događaja svjedočili su o načinima ubijanja i odnosa prema posmrtnim ostacima žrtava. Najveći broj žrtva ubijen je vatrenim oružjem. Rudničkim mašinama kopane su rupe na lokalitetu *Tomašice* i prikrivana tijela. Kada su srpske vlasti odlučile da više ne dovoze posmrtne ostatke na ovaj lokalitet, slojem zemlje od nekoliko metara (na pojedinim dijelovima i do sedam metara) prekriven je ovaj lokalitet i tako pokušano prikrivanje masovnih zločina. Žrtve pronađene u *Tomašici* i *Jakarinoj kosi* su ubijane bez razlike, žene i muškarci, djevojčice i dječaci, ubijani su u kućama, na ulicama, u dvorištima, u logorima, ubijani su u svim mjestima u kojima su živjeli Bošnjaci i Hrvati. Do sada su iz *Tomašice* i *Jakarine kose* identifikovani posmrtni ostaci dvadeset maloljetnih osoba i četrnaest ubijenih žena. Prema dosadašnjim utvrđenim uzrocima smrti, žrtve su ubijane vatrenim oružjem, tupim predmetima, vršena su klanja i drugi načini ubijanja. Na samoj lokaciji masovne grobnice *Tomašica*, pri ekshumaciji, uz žrtve ili u neposrednoj blizini pronađene su čahure i zrna, što ukazuje na likvidacije nad samom grobnicom.

Po naređenu srpskih vojnih i policijskih rukovodstava, a uz znanje srpskih vlasti u Općini Prijedor, u julu 1993. godine dio posmrtnih ostataka iz *Tomašice* prebačen je u rudnik Ljubija na lokalitet *Jakarine kose*. Prilikom premještaja posmrtnih ostataka žrtava, raskomadana su rudničkim mašinama ili eksplozivom, što je dodatni zločin nad žrtvama. Pronađeni posmrtni ostaci iz sekundarne grobnice *Jakarina kosa* uglavnom su nekompletni zbog uništavanja rudničkim mašinama i eksplozivom. Masovna grobnica *Tomašica* podsjetnik je na namjeru srpskih vlasti Općine Prijedor da Bošnjaci i Hrvati nestanu sa ovih prostora. Nažalost, iz masovne grobnice *Tomašica* nisu pronađene sve žrtve koje su izmještene na lokalitet sekundarne grobnice *Jakarina kosa*. Na ovo ukazuje velik broj nekompletnih tijela. Zahvaljujući upornom traganju i svijesti jednog srpskog vojnika, došlo se do saznanja koja su rezultirala pronalaskom posmrtnih ostataka žrtava. Ono što je obilježilo masovnu grobnicu *Tomašica* bila je šutnja srpskog stanovništva koje je znalo za ovu grobnicu i nisu željeli otkriti ovu strašnu "tajnu". Nakon dvadest jedne godine, istina o dijelu ubijenih Bošnjaka i Hrvata je otkrivena, žrtve dostojno ukopane i porodice konačno našle malo mira.

IZVORI I LITERATURA

A) IZVORI

- Arhiv Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, više fondova;
- Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu;
- Arhiv Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine-Područni ured Bihać;
- Arhiv Medžlisa IZ Kozarac;
- Udruženje žena Prijedorčanki "Izvor", Prijedor;
- ICTY, Predmet br. IT-95-5/18, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Optužnica, Den Haag, 24. juli 1995;
- ICTY, Predmet br. IT-09-92, Tužilac protiv Ratka Mladića, Optužnica, Den Haag, 24. juli 1995;
- ICTY, Presuda Pretresnog vijeća protiv Duška Tadića, Predmet IT-94-1, Den Haag, 16. juli 1997;
- ICTY, Presuda Žalbenog vijeća protiv Duška Tadića, Predmet br. IT-94-1, Den Haag, 15. juli 1999;
- ICTY, Presuda Pretresnog vijeća protiv Duška Sikirice, Damira Došena i Drage Kolundžije, Predmet IT-95-8, Den Haag, 13. novembar 2001;
- ICTY, Presuda Pretresnog vijeća protiv Milomira Stakića, Predmet IT-97-24, Den Haag, 31. juli 2003;
- ICTY, Presuda Pretresnog vijeća protiv Radoslava Brđanina, Predmet IT-99-36, Den Haag, 1. septembar 2004;
- ICTY, Presuda Pretresnog vijeća protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39, Den Haag, 27. septembar 2006;
- ICTY, Presuda Žalbenog vijeća protiv Milomira Stakića, Predmet IT-97-24, Den Haag, 22. mart 2006;
- ICTY, Presuda Žalbenog vijeća protiv Radoslava Brđanina, Den Haag, 3. april 2007;
- ICTY, Presuda Žalbenog vijeća protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39, Den Haag, 17. mart 2009;
- Nacionalni sastav stanovništva, Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, *Statistički bilten* br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993;
- Republički zavod za statistiku, *Statistički bilten br. 223,* Sarajevo, 1991;
- Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, br.1/92;
- Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, br. 4;
- Službeni glasnik ARK-a, broj 2 od 5.6.1992. godine;
- Službeni glasnik Opštine Prijedor, broj 2/92 od 25. juna 1992;
- Sud BiH, Prvostepena presuda u predmetu br. S1 1 K 011967 13 KrI Dragomir Soldat i drugi.

B) KNJIGE

1. Grupa autora, *Tiše, ubijaju – svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorskom kraju,* Preporod, Zenica, 1992.
2. Jasmin Medić, *Genocid u Prijedoru*, Grafis, Sarajevo, 2013.
3. *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.
4. Mirveta Mrkalj-Durben, *Mama, ovdje ima svjetla*, Bosanska riječ, Tuzla, 2014.
5. Muharem Nezirević, *Živi ništa ne znaju*, Savez logoraša BiH, Sarajevo, 2000.
6. Mujo Begić, *Genocid u Prijedoru – svjedočenja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Zagreb, Sarajevo, 2015.
7. Nijaz Kapetanović, Mirza Kapetanović, *Mutne rijeke 1: istina o Bosanskom Novom: '92.-'95,* Štamparija Fojnica, Fojnica, 2014.
8. Nusret Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, BONIK, Sarajevo, 1995.
9. Rasim Musić, *Prijedor – sjećanje za nezaborav*, Udruženje logoraša Bihać, Bihać, 2001.
10. Sabina Sivac, *Svijet posmatrač genocida*, objavljeno u: *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Zbornik radova, Sarajevo, 1997.
11. Zvonimir Tomić, *Krivično pravo II,* Pravni fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2007.
12. Teufik Hadžić, *Džamije i džemati Kozarca*, Grafis, Cazin, 2003.
13. Vehid Gunić, *Kozarac i Kozarčani*, Planjax, Sarajevo, 2000.